

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΜΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

**Μορφολογικές διαδικασίες σχηματισμού λέξεων
στη Νέα Ελληνική: μία κριτική προσέγγιση των
σχολικών γραμματικών και εγχειριδίων**

Επόπτης καθηγητής: Παναγιώτης Φίλος

Αλεξάνδρα Ραφαηλία Αχιλλιά

Τμήμα Φιλολογίας

A.M.:16

Ιωάννινα 2024

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

Παναγιώτης Φίλος, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Παναγιώτης Φίλος, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (επόπτης)

Νικόλαος Κουτσούκος, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας
του Πανεπιστημίου Πατρών (μέλος)

Αλεξάνδρα Γαλάνη, μέλος Ε.Ε.Π. του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής
Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (μέλος)

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όσους με στήριξαν και με ενθάρρυναν να φτάσω ως εδώ, ολοκληρώνοντας τον κύκλο των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Θα επιθυμούσα αρχικά να ευχαριστήσω όλους τους διδάσκοντες του μεταπτυχιακού προγράμματος και γενικότερα τα μέλη του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, γιατί χάρη σε αυτούς απέκτησα ουσιαστικές και πολύτιμες γνώσεις. Κατά κύριο λόγο, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Παναγιώτη Φίλο, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, επόπτη της παρούσας διπλωματικής εργασίας, επειδή χάρη στις συμβουλές, την καθοδήγηση, την ενθάρρυνση και την άμεση ανταπόκρισή του στα ερωτήματα και τις δυσκολίες που αντιμετώπισα καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής της συγκεκριμένης εργασίας, κατάφερα να φτάσω ως εδώ.

Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου, τον αδερφό μου και όσους φίλους και όσες φίλες με στήριξαν αυτό το διάστημα και με βοήθησαν να συνεχίσω δυναμικά με τις σπουδές μου. Ιδιαίτερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη φίλη μου, Χριστίνα, για την κατανόηση και την ενθάρρυνσή της κάθε φορά που αντιμετώπιζα δυσκολίες, παρ' όλο που και η ίδια είχε παρόμοιες υποχρεώσεις και προβλήματα. Τέλος, αισθάνομαι ευγνώμων που γνώρισα τους συμφοιτητές μου και φοιτητές μεγαλύτερων ετών του μεταπτυχιακού προγράμματος «Γλωσσολογική θεωρία και έρευνα», οι οποίοι ήταν πάντοτε πρόθυμοι να με βοηθήσουν είτε με τις γνώσεις τους είτε σε προσωπικό επίπεδο.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	iii
Περιεχόμενα	v
Ευρετήριο πινάκων	ix
0. Περίληψη	1
0. Abstract	2
1. Εισαγωγή	3
2. Η γραμματική σύμφωνα με τη γλωσσική θεωρία και η θέση της στη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος	5
2.1. Γραμματική και λεξιλόγιο: θεωρητική προσέγγιση	5
2.2. Πρότυπα γραμματικής ανάλυσης και μέθοδοι διδασκαλίας της γραμματικής	7
2.2.1. Η παραδοσιακή προσέγγιση της γραμματικής	10
2.2.2. Η δομιστική προσέγγιση της γραμματικής	12
2.2.3. Η γενετική προσέγγιση της γραμματικής	14
2.2.4. Η επικοινωνιακή προσέγγιση της γραμματικής	16
2.2.5. Η ολιστική προσέγγιση της γραμματικής	19

2.3. Η γραμματική στο σύγχρονο σχολείο	21
2.3.1. Η νεοελληνική γραμματική θεωρία στις σχολικές γραμματικές Δημοτικού και Γυμνασίου	23
2.3.2. Η νεοελληνική γραμματική θεωρία στα σχολικά εγχειρίδια Δημοτικού και Γυμνασίου	26
2.3.3. Η νεοελληνική γραμματική θεωρία στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Δημοτικού και Γυμνασίου	29
3. Μορφολογικές διαδικασίες σχηματισμού των λέξεων	31
3.1. Βασικοί τομείς ανάλυσης της μορφολογίας: κλίση, παραγωγή, σύνθεση	31
3.2. Παραγωγή στη Νέα Ελληνική: θεωρητική προσέγγιση	35
3.2.1. Βασικά χαρακτηριστικά της παραγωγής και επιμέρους διαδικασίες σχηματισμού των λέξεων	35
3.2.2. Ειδικές περιπτώσεις παραγωγικών συστατικών	40
3.2.3. Η διαδικασία της προθηματοποίησης: μία αμφιλεγόμενη διαδικασία	42
3.3. Σύνθεση στη Νέα Ελληνική: θεωρητική προσέγγιση	46
3.3.1. Γενικά χαρακτηριστικά της σύνθεσης και δομές συνθέτων	46

3.3.2. Ειδικές κατηγορίες συνθέτων	53
3.3.2.1. Πολυλεκτικά σύνθετα	53
3.3.2.2. Δομές με δεσμευμένο θέμα	57
3.3.2.3. Ρηματικά σύνθετα και παρασύνθετα ρήματα	60
3.3.2.4. Νεοκλασικά σύνθετα: μία περίπτωση σύνθεσης με λόγια στοιχεία	61
4. Κριτική προσέγγιση των σχολικών γραμματικών και των γραμματικών αναφοράς της Νέας Ελληνικής με βάση τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Δημοτικού και Γυμνασίου	65
4.1. Σύνθεση και παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο παραγωγής - σύνθεσης στις νεοελληνικές σχολικές γραμματικές Δημοτικού και Γυμνασίου: μία κριτική αποτίμηση	65
4.1.1. <i>Νεοελληνική Γραμματική - Αναπροσαρμογή της Μικρής Νεοελληνικής Γραμματικής του Μ. Τριανταφυλλίδη (1982)</i>	65
4.1.2. <i>Νεοελληνική Γραμματική της Ε' και Στ' Δημοτικού του Τσολάκη (1980)</i>	70
4.1.3. <i>Γραμματική Ε' & Στ' Δημοτικού των Φιλιππάκη-Warburton et al. (2011)</i>	72
4.1.4. <i>Γραμματική Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Α', Β', Γ' Γυμνασίου των Χατζησαββίδη & Χατζησαββίδου (2011)</i>	74

4.2. Σύνθεση και παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο παραγωγής - σύνθεσης στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Νέας Ελληνικής στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο	81
4.3. Σύνθεση και παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο παραγωγής - σύνθεσης στις γραμματικές αναφορές της νέας ελληνικής γλώσσας	87
4.3.1. <i>Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας των Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton (2020)</i>	87
4.3.2. <i>Νεοελληνική Γραμματική: Θεωρητικές βάσεις και περιγραφή του Χατζησαββίδη (2012)</i>	90
4.3.3. <i>Η Νέα Ελληνική Γλώσσα: Περιγραφική ανάλυση της νεοελληνικής κοινής του Mackridge (2014)</i>	92
4.3.4. <i>Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή των Κλαίρη & Μπαμπινιώτη (2004)</i>	94
4.3.5. <i>Νεοελληνική Γραμματική του Τσοπανάκη (1998)</i>	98
5. Συμπεράσματα	111
Βιβλιογραφία	115

Ευρετήριο πινάκων

Πίνακας 1: Συγκριτικός πίνακας του περιεχομένου των σχολικών γραμματικών σχετικά με τη σύνθεση και άλλες παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης 77

Πίνακας 2: Συγκριτικός πίνακας του περιεχομένου των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών Δημοτικού και Γυμνασίου σχετικά με τη σύνθεση και άλλες παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης 84

Πίνακας 3: Συγκριτικός πίνακας του περιεχομένου των γραμματικών αναφοράς σχετικά με τη σύνθεση και άλλες παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης 102

0. Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται στις γραμματικές, τόσο στις σχολικές όσο και στις γραμματικές αναφοράς, οι βασικές διαδικασίες σχηματισμού των λέξεων (παραγωγή / σύνθεση) στην Πρότυπη Νέα Ελληνική. Εξετάζονται συγκριτικά οι σχολικές γραμματικές του Δημοτικού και του Γυμνασίου από το 1975 ως σήμερα, σε συσχέτιση με τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών. Κατά βάση, συζητώνται ζητήματα θεωρητικού πλαισίου και ορολογίας εστιάζοντας στη σύνθεση λέξεων αλλά και σε περιπτώσεις που βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ σύνθεσης και παραγωγής (προθηματοποίηση, παρασύνθεση), ενώ αναλύονται και ειδικότερα ζητήματα, όπως για παράδειγμα η συνύπαρξη του λόγιου και του δημώδους στοιχείου (π.χ. *αφυγραντήρας* vs. *αποεπένδυση*), οι περιπτώσεις δανείων (κυρίως μεταφραστικών, π.χ. *αιμοκάθαρση* < *hemodialysis*), διεθνισμών (π.χ. *βιογραφία*) κτλ. Η συγκριτική μελέτη των διαδικασιών σχηματισμού των λέξεων στις σχολικές γραμματικές αναδεικνύει όχι μόνο τους θεωρητικούς αλλά, σε κάποιο βαθμό, και τους διδακτικούς στόχους που αυτές θέτουν με άμεσο ή έμμεσο τρόπο. Καταληκτικά, η συγκεκριμένη μελέτη προτείνει την ενσωμάτωση της γλωσσολογικής θεωρίας και ορολογίας στη γλωσσική διδασκαλία στο πλαίσιο μιας ολιστικής προσέγγισης των μορφολογικών διαδικασιών σχηματισμού των λέξεων στη Νέα Ελληνική, κατά το πρότυπο μιας πιο σύγχρονης γλωσσολογικής και παιδαγωγικής έννοιας της γραμματικής.

0. Abstract

This dissertation focuses on the way school grammars and reference grammars present compounding and derivation in the context of Standard Modern Greek. Grammars used in elementary and junior high schools since 1975 are examined in a comparative manner, while the respective Analytical Programs of Education are taken into account too. In principle, theoretical aspects and issues of terminology are discussed, with particular emphasis on some special cases which are borderline issues between derivation and compounding in Modern Greek (prefixation, parasynthesis). Special attention is also paid to the coexistence of learned and vernacular features (e.g. *αφυγραντήρας* vs. *αποεπένδυση*), borrowing (mostly loan translations, e.g. *αιμοκάθαρση* < *hemodialysis*), internationalisms (e.g. *βιογραφία*) etc. Overall, this comparative study deals with the theoretical and, to some extent, the pedagogical aims of the works in question, i.e. reference and school grammars alike, with a special focus on the application of linguistic theory in language teaching. Eventually, a more holistic approach to the teaching of Modern Greek word-formation, on the basis of a modern linguistic and pedagogical concept of grammar, is outlined and proposed.

1. Εισαγωγή

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η κριτική αποτίμηση, ή ακριβέστερα, η συγκριτική προσέγγιση των μορφολογικών διαδικασιών σχηματισμού λέξεων, όπως παρουσιάζονται στις σχολικές γραμματικές που χρησιμοποιούνται ή έχουν χρησιμοποιηθεί στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο και η σύγκριση των γραμματικών αυτών με τις γραμματικές αναφοράς της Νέας Ελληνικής. Εστιάζουμε κατά κύριο λόγο στη διαδικασία της σύνθεσης και στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται στις διάφορες γραμματικές της νέας ελληνικής γλώσσας. Ασχολούμαστε, επίσης, με γλωσσικά στοιχεία και παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης στις σχολικές γραμματικές και τις γραμματικές αναφοράς, λαμβάνοντας υπόψη τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και τα σχολικά εγχειρίδια. Στους αρχικούς στόχους που θέσαμε υπήρχε και η μελέτη των σχολικών εγχειριδίων, ωστόσο τόσο η απουσία μίας συγκριτικής προσέγγισης των σχολικών γραμματικών και των γραμματικών αναφοράς στη βιβλιογραφία, κυρίως σε επίπεδο ορολογίας, όσο και το εύρος του θέματος μας οδήγησαν να μην εμβαθύνουμε στη μελέτη τους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν αναγνωρίζουμε τη σημασία που διαδραματίζουν στην ελληνική εκπαίδευση.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη γραμματική σύμφωνα με τη γλωσσική θεωρία και τη θέση που κατέχει στη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος γενικά στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο. Αναφερόμαστε στη θεωρητική διάκριση γραμματικής και λεξιλογίου και στην καθοριστική διάκριση σε γραμματικές αναφοράς και σε διδακτικές γραμματικές. Επιχειρείται, επίσης, μία ιστορική αναδρομή στα πρότυπα γραμματικής ανάλυσης που χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς στο σχολείο και επηρέασαν σημαντικά τις αντίστοιχες μεθόδους διδασκαλίας της Νέας Ελληνικής στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Γίνεται, ακόμη, λόγος για τη γραμματική θεωρία, όπως αυτή αποτυπώνεται στις σχολικές γραμματικές, τα σχολικά εγχειρίδια και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται επιγραμματικά οι τρεις τομείς ανάλυσης της μορφολογίας: η κλίση, η παραγωγή και η σύνθεση. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις μορφολογικές διαδικασίες σχηματισμού των λέξεων και κυρίως στη σύνθεση, η οποία

αποτελεί και τον πυρήνα μελέτης της παρούσας εργασίας. Γίνεται αναφορά στα χαρακτηριστικά της, στις κατηγορίες και τις δομές των συνθέτων που υπάρχουν, αναλύονται η σχέση και η σειρά των συνθετικών μερών καθώς και η γραμματική κατηγορία των συνθέτων. Στο τρίτο κεφάλαιο μελετώνται, επίσης, οι διαφορές της παραγωγής και της σύνθεσης ως προς την παραγωγικότητα, έννοια η οποία αναλύεται διεξοδικά. Μάλιστα, γίνεται αναφορά σε περιπτώσεις δανεισμού που σχετίζονται με τη διαδικασία της σύνθεσης. Μερικά παραδείγματα σύνθετων, κυρίως, λέξεων που θα μας απασχολήσουν είναι οι διεθνισμοί, τα νεοκλασικά σύνθετα, τα μεταφραστικά δάνεια και τα δάνεια πολυλεκτικά σύνθετα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας μελετάται η σύνθεση και οι παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο παραγωγής και σύνθεσης στις σχολικές γραμματικές που έχουν χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς, τόσο στο Δημοτικό όσο και στο Γυμνάσιο. Φυσικά, η κριτική αποτίμηση της σύνθεσης και των αμφιλεγόμενων παραγωγικών διαδικασιών πραγματοποιείται λαμβάνοντας υπόψη όσα ορίζουν τα ισχύοντα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της κάθε περιόδου. Στη συνέχεια, γίνεται λόγος για τη διαδικασία της σύνθεσης και τις παραγωγικές διαδικασίες στο όριο μεταξύ των δύο διαδικασιών, όπως αυτές παρουσιάζονται στις γραμματικές αναφορές. Συμπληρωματικά μελετώνται αμφιλεγόμενοι γραμματικοί τύποι, όπου αυτό κρίνεται αναγκαίο.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει η παρούσα εργασία σχετικά με τη θεωρητική ανάλυση της σύνθεσης και των διαδικασιών στο μεταίχμιο παραγωγής και σύνθεσης, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην ορολογία που χρησιμοποιείται, έπειτα από τη σύγκριση και την κριτική αποτίμηση του περιεχομένου και της δομής των σχολικών γραμματικών και των γραμματικών αναφορές.

Διευκρινίζεται ότι η παρούσα διπλωματική εργασία καλύπτει ένα εύρος γλωσσικών στοιχείων και διαδικασιών και δε μελετά συγκριτικά μία συγκεκριμένη μορφολογική κατηγορία στις γραμματικές, επειδή παρατηρείται ένα κενό στη βιβλιογραφία σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα, ενώ υπάρχουν ήδη αντίστοιχες εργασίες με παιδαγωγικό προσανατολισμό (π.χ. δημιουργία και αξιοποίηση εκπαιδευτικών σεναρίων).

2. Η γραμματική σύμφωνα με τη γλωσσική θεωρία και η θέση της στη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος

2.1. Γραμματική και λεξιλόγιο: θεωρητική προσέγγιση

Η προσπάθεια ορισμού της έννοιας της γραμματικής δε συνιστά εύκολο εγχείρημα καθώς υπάρχουν ποικίλοι ορισμοί που θα μπορούσαν να της αποδοθούν, λαμβάνοντας υπόψη την «πολλαπλότητα των σημασιών» της (Γαβριηλίδου, Μητσιάκη & Φλιάτουρας 2021: 77). Για παράδειγμα, είναι γεγονός ότι με τον όρο *γραμματική* μπορούμε να αναφερθούμε τόσο σε κάποιο εγχειρίδιο όσο και στη γραμματική ως σύστημα κανόνων οποιασδήποτε γλώσσας. Στην παρούσα εργασία θα επιχειρήσουμε να μελετήσουμε τη γραμματική στηριζόμενοι στη σύγχρονη γλωσσολογική θεωρία και ορολογία, και στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με την εφαρμογή της στο σχολείο. Η *γραμματική μίας γλώσσας* αποτελείται από τους φθόγγους και τα φθογγικά σχήματα, τις λέξεις και τους γλωσσικούς κανόνες που βοηθούν στο συνδυασμό των γλωσσικών στοιχείων έτσι ώστε να σχηματιστούν γραμματικές και υφολογικά αποδεκτές προτάσεις (Fromkin, Rodman & Hyams 2016: 44).

«Για την επιστήμη της γλωσσολογίας η *γραμματική* περιγράφει τις δομικές ιδιότητες της γλώσσας που έχουν αναπτυχθεί με φυσικό τρόπο και οι φυσικοί ομιλητές τις έχουν κατακτήσει χωρίς διδασκαλία» (Γαβριηλίδου, Μητσιάκη & Φλιάτουρας 2021: 77-78). Η γραμματική αποτελεί έναν τομέα του γλωσσικού συστήματος και είναι χρήσιμη για την κατανόηση και την παραγωγή της γλώσσας, ενός σύνθετου και πολύπλοκου κώδικα επικοινωνίας.

Η γλώσσα στηρίζεται σε ένα οργανωμένο σύστημα αρχών που «απαρτίζεται από δύο τομείς: το *λεξιλόγιο* και τη *γραμματική*» (Μήτσης 2015: 30). Η *γραμματική* μελετά κυρίως τη μορφή των γλωσσικών στοιχείων, δηλαδή δίνει έμφαση σε οτιδήποτε αφορά τα σημαίνοντα της γλώσσας, ενώ το *λεξιλόγιο* εξετάζει κατά κύριο λόγο τα γλωσσικά στοιχεία ως προς το περιεχόμενο, δηλαδή εστιάζει σε ό,τι σχετίζεται με τα σημανόμενα που αποδίδουν οι ποικίλες μορφές της γλώσσας, χωρίς ωστόσο να παραλείπει να μελετήσει τα σημαίνοντα των λέξεων (Μήτσης κ.ά. 2012 στο Μήτσης 2015: 30). Με άλλα λόγια, το λεξιλόγιο συμβάλλει στη σύνδεση μεταξύ των ενδογλωσσικών και των εξωγλωσσικών δεδομένων (Μήτσης 2015: 30, Μήτσης, Παραδιά & Μήτση 2012: 48).

Σε μία προσπάθεια σύγκρισης της γραμματικής και του λεξιλογίου διαπιστώνεται ότι «το λεξιλόγιο δε διαθέτει την αυστηρή εσωτερική οργάνωση της γραμματικής» (Μήτσης, Παραδιά & Μήτση 2012: 47). Παρουσιάζει όμως συστηματικότητα ως ένα βαθμό, αφού οι λέξεις διακρίνονται από τρία χαρακτηριστικά: τη μορφή, τη σημασία και τη χρήση τους. Το λεξιλόγιο αντιμετωπίζεται στη σχολική πραγματικότητα «ως δευτερεύον στοιχείο» (Μήτσης, Παραδιά & Μήτση 2012: 265), δεδομένου ότι η παραδοσιακή αντίληψη θεωρούσε ότι η κατάκτηση της γλώσσας επιτυγχάνεται κυρίως με τη γνώση της γραμματικής. Ουσιαστικά, όμως, η γλωσσική ικανότητα διαμορφώνεται από τη *γραμματική* και τη *λεξική γνώση* ενός ατόμου. Η *λεξική γνώση* συνεπάγεται την εσωτερίκευση μίας σειράς χαρακτηριστικών, τα οποία συνδέονται τόσο με ενδογλωσσικούς όσο και με εξωγλωσσικούς παράγοντες. Ειδικότερα, η *λεξική γνώση* περιλαμβάνει το *προσληπτικό* ή *παθητικό λεξιλόγιο* και το *παραγωγικό* ή *ενεργητικό λεξιλόγιο*. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι λέξεις που κατανοούν οι ομιλητές, ενώ στη δεύτερη εντάσσονται οι λέξεις που χρησιμοποιούν. Επισημαίνεται, επίσης, ότι μέσω της διδασκαλίας του λεξιλογίου επιδιώκεται η μετάβαση των μαθητών από το *βασικό* στο *ειδικό λεξιλόγιο*. Στο *βασικό λεξιλόγιο* εντάσσονται οι λέξεις που εμφανίζονται συχνά στο λόγο, ενώ στο *ειδικό* όσες χρησιμοποιούνται σε συγκεκριμένα γλωσσικά περιβάλλοντα, όπως για παράδειγμα η *γλωσσολογική ορολογία*. Κατά συνέπεια, όταν η γραμματική και η *λεξική γνώση* δεν έχουν κατακτηθεί επαρκώς προκύπτουν στο λόγο των ομιλητών *γραμματικά* ή *αντίστοιχα λεξιλογικά λάθη* (Μήτσης, Παραδιά & Μήτση 2012: 47-48, 55, 265, 300, Ευθυμίου 2013: 33, Μιχάλης 2020: 223, 225, 229).

Η διδασκαλία του λεξιλογίου επιτυγχάνεται μέσω της εξοικείωσης με τους παραγωγικούς μηχανισμούς της γλώσσας (παραγωγή και σύνθεση). Ο σχηματισμός των λέξεων πραγματοποιείται κυρίως μέσω τριών διαδικασιών που ανήκουν στην παραγωγή: *προθηματοποίηση* (π.χ. **απο**-κόπτ-ω), *επιθηματοποίηση* (π.χ. **παρκ-άρ**-ω), προσθήκη λεξικού μορφήματος σε διαδικασία γραμματικοποίησης (π.χ. *προσφυματοειδή στοιχεία*: **κουτσο**-κατά-φέρν-ω). Στο λεξιλόγιο ανήκουν, επίσης, τα *μονολεκτικά σύνθετα* καθώς και περιπτώσεις *πολυλεκτικής σύνθεσης*, όπως οι *λεξιλογικές συνάψεις*. Πρόκειται για ομάδες λέξεων που συνδέονται μεταξύ τους με παραδειγματικές και συνταγματικές σχέσεις. Ένα παράδειγμα λεξιλογικής σύναψης αποτελούν τα *πολυλεκτικά σύνθετα*, όπως *φακοί επαφής* αλλά και *υγρό φακών επαφής* (Μιχάλης 2020: 232-233, 239-240).

Η κατανόηση της φύσης της γλώσσας προϋποθέτει την κατανόηση της φύσης της γραμματικής. Η κατάκτηση του γραμματικού συστήματος δεν επιτυγχάνεται μηχανικά, αλλά διέρχεται από συγκεκριμένα στάδια και φάσεις μέχρι να παγιωθεί και να προσλάβει την οριστική μορφή (Μήτσης 1996 στο Μήτσης 2015: 40). Με βάση τον γραμματικό μηχανισμό που έχει κατακτηθεί γίνονται αντιληπτές όλες οι γραμματικές προτάσεις της γλώσσας-στόχου. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη γλωσσολογία η γραμματική συνδέεται στενά με τη *γραμματικότητα*. Έτσι κάθε πρόταση που συμφωνεί με τους κανόνες της γραμματικής μίας γλώσσας ονομάζεται *γραμματική*, ενώ κάθε πρόταση που «δεν μπορεί να εξηγηθεί από τους κανόνες της γραμματικής» (Κρύσταλ 2008) μίας γλώσσας χαρακτηρίζεται ως *αντιγραμματική* (Fromkin, Rodman & Hyams 2016: 45, Κρύσταλ 2008: λ. γραμματικότητα (γραμματικός -ή -ό, αντιγραμματικός -ή -ό, αντιγραμματικότητα (η))).

Ειδικότερα, στη συγκεκριμένη εργασία θα ασχοληθούμε με τη σύγκριση του περιεχομένου των γραμματικών αναφοράς και των σχολικών γραμματικών, όσον αφορά τη σύνθεση καθώς και γλωσσικά στοιχεία και διαδικασίες αμφίβολης φύσης. Γι' αυτό το λόγο κρίνεται απαραίτητη η αναφορά στους όρους *γραμματική αναφοράς* και *παιδαγωγική ή διδακτική γραμματική*. Ειδικότερα, με τον όρο *γραμματική αναφοράς* αναφερόμαστε σε μία πλήρη και περιεκτική περιγραφή της φωνητικής-φωνολογίας, της σύνταξης, της μορφολογίας και της σημασιολογίας μίας γλώσσας. Ως *διδακτική γραμματική* χαρακτηρίζεται ένα εγχειρίδιο που προορίζεται αποκλειστικά για τη διδασκαλία ή για την εκμάθηση μίας γλώσσας. Είναι χαρακτηριστικό ότι «οι διδακτικές γραμματικές μπορούν να θεωρηθούν *ρυθμιστικές*» (Fromkin, Rodman & Hyams 2016: 49), επειδή έχουν ως στόχο να διδάξουν στους μαθητές τους γραμματικούς κανόνες της γλώσσας-στόχου που καθορίζουν τη γραμματικότητα των γλωσσικών στοιχείων, αλλά δεν έχουν ως σκοπό να ρυθμίσουν τους κανόνες της γραμματικής (Fromkin, Rodman & Hyams 2016: 48-49, Κατσιμαλή 2007: 34, Κρύσταλ 2008: λ. γραμματική (η), Μιχάλης 2020: 44).

2.2. Πρότυπα γραμματικής ανάλυσης και μέθοδοι διδασκαλίας της γραμματικής

Βασικό χαρακτηριστικό της γραμματικής αποτελεί η ένταξη των γλωσσικών στοιχείων σε διακριτούς τομείς περιγραφής του γλωσσικού συστήματος οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως

επίπεδα γραμματικής ανάλυσης της γλώσσας. Ωστόσο, η διάκριση των γραμματικών επιπέδων στη γλώσσα διαφέρει στις διάφορες γραμματικές θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί. Τα πρότυπα γραμματικής ανάλυσης είναι οι θεωρίες που χρησιμοποιούνται για να αναλυθεί μία φυσική γλώσσα. Τα κυριότερα μοντέλα γραμματικής ανάλυσης που άσκησαν επιρροή στη μελέτη της γλώσσας είναι τα εξής: η παραδοσιακή, η δομιστική, η γενετική, η επικοινωνιακή και η ολιστική (ή συνθετική) προσέγγιση της γραμματικής (Μήτσης 1996, 2007 στο Μήτσης 2015: 31) (Κατσιμαλή 2007: 33, Μήτσης 2015: 31).

Αναλυτικότερα, η παραδοσιακή γραμματική απαρτίζεται από τρία γραμματικά επίπεδα: το φθογγολογικό, το τυπολογικό και το ετυμολογικό. Στο φθογγολογικό μελετώνται οι φθόγγοι, οι συλλαβές και τα φθονγικά πάθη. Στο τυπολογικό αναλύονται τα μέρη του λόγου. Στο ετυμολογικό γίνεται λόγος για την παραγωγή και τη σύνθεση των λέξεων. Το συγκεκριμένο πρότυπο δεν αναφέρεται καθόλου στα επίπεδα της σύνταξης και της σημασιολογίας και περιορίζεται στη γραμματική ανάλυση των ενδογλωσσικών στοιχείων μίας γλώσσας (Κατσιμαλή 2007: 34, Μήτσης 2015: 32-33).

Η δομιστική γραμματική, αντίστοιχα, αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως ενιαίο σύστημα γλωσσικών στοιχείων και σχέσεων. Σε σύγκριση με το παραδοσιακό πρότυπο, διακρίνει περισσότερα επίπεδα γραμματικής περιγραφής: τη φωνητική, τη φωνολογία, τη μορφολογία και τη σύνταξη. «Παρατηρείται ότι η γραμματική ανάλυση περιορίζεται σε επίπεδο μορφής και ότι η γλώσσα και η γραμματική αντιμετωπίζονται ως κλειστό σύστημα» (Μήτσης 2015: 34). Βασικό μειονέκτημα του δομισμού είναι ότι δε μελετά τους εξωγλωσσικούς παράγοντες που επηρεάζουν την παραγωγή λόγου (Κρύσταλ 2008: λ. δομικός, -ή, -ό (δομισμός, δομιστής, δομιστικός, -ή, -ό), Μήτσης 2015: 33-35).

Η γενετική γραμματική απαρτίζεται από τρία επίπεδα ανάλυσης: το φωνολογικό, το συντακτικό και το σημασιολογικό. Το συντακτικό επίπεδο θεωρείται το βασικότερο επειδή αποτελεί «το γενετικό ή παραγωγικό τομέα της γλώσσας» (Μήτσης 2015: 126), ενώ τα άλλα δύο επίπεδα συμπληρώνουν το συντακτικό και χαρακτηρίζονται ως ερμηνευτικοί τομείς. Εισηγητής της γενετικής αντίληψης για τη γλώσσα θεωρείται ο Noam Chomsky. Σύμφωνα με τη γενετική αντίληψη, η γλώσσα παρουσιάζει δύο βασικές ιδιότητες, τη συμβατικότητα των σημείων της και την οικονομία στη χρήση αυτών των γλωσσικών σημείων. Βασικός σκοπός της γενετικής γραμματικής είναι η περιγραφή και η ερμηνεία της γλωσσικής δημιουργικότητας, δηλαδή της ικανότητας των ομιλητών να κατανοούν και να παράγουν

απεριόριστο αριθμό προτάσεων χρησιμοποιώντας περιορισμένα γλωσσικά στοιχεία (Γούτσος 2012: 201-203, 208-209, Μήτσης 2015: 123-126).

Η *επικοινωνιακή γραμματική* εισάγει νέα επίπεδα γραμματικής ανάλυσης που σχετίζονται κατά κύριο λόγο με τη γλωσσική χρήση. Ακολουθώντας την εφαρμοσμένη γλωσσολογία, υποστηρίζει ότι η γλώσσα διαθέτει τρεις διαστάσεις: τη *μορφή* (φωνητική, φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη), τη *σημασία* (σημασιολογία) και τη *χρήση* (πραγματολογία). Πυρήνας της επικοινωνιακής προσέγγισης είναι η αντίληψη πως η γνώση μίας γλώσσας δεν περιορίζεται απλώς στην ορθή δόμηση κάποιων γραμματικών προτάσεων, αλλά κυρίως στη διατύπωση του εκάστοτε μηνύματος με τρόπο που θα οδηγήσει στην επίτευξη του καλύτερου δυνατού επικοινωνιακού αποτελέσματος (Μήτσης 2015: 35-38).

Η *ολιστική γραμματική* αποτελεί ένα συνδυαστικό πρότυπο γραμματικής ανάλυσης που συνδυάζει στοιχεία από τα τέσσερα προαναφερθέντα: την παραδοσιακή, τη δομιστική, τη γενετική και την επικοινωνιακή γραμματική. Υποστηρίζει ότι κανένα μεμονωμένο πρότυπο ανάλυσης δεν είναι επαρκές έτσι ώστε να καλλιεργηθεί πλήρως η γραμματική και η λεξική γνώση των ομιλητών μίας γλώσσας, γι' αυτό και προτείνει το συνδυασμό των θεωρητικών αρχών τους με σκοπό την επίτευξη της αποτελεσματικής κατανόησης και παραγωγής λόγου από τους ομιλητές (Γούτσος 2023, Μήτσης & Μήτση 2023, Οικονομάκου & Μαγουλά 2023).

Σε αυτό το σημείο θα ήταν χρήσιμο να διευκρινιστεί το περιεχόμενο και η σχέση της γλωσσικής και της γραμματικής θεωρίας. Ο βασικός σκοπός μίας *γλωσσικής θεωρίας* είναι να προσδιορίσει τα καθολικά γνωρίσματα των διάφορων γλωσσών, τα οποία συνιστούν τη βάση ανάπτυξης μίας γραμματικής θεωρίας. Ο όρος *γλωσσική θεωρία* αναφέρεται τόσο σε θεωρητικά μοντέλα ανάλυσης της γλώσσας, όπως είναι για παράδειγμα ο δομισμός και η γενετική γραμματική, όσο και σε συγκεκριμένα επίπεδα ανάλυσης της γλώσσας (φωνολογία, μορφολογία κλπ.). Αντικείμενο μελέτης μίας *γραμματικής θεωρίας* είναι η ανάπτυξη μίας επιστημονικής θεωρίας για τη γλώσσα εστιάζοντας στις συνθήκες που καθιστούν τα γλωσσικά στοιχεία αποδεκτά ή μη αποδεκτά και τις προτάσεις της γλώσσας γραμματικές ή αντιγραμματικές στο υπό εξέταση γλωσσικό σύστημα. Σύμφωνα με τον Noam Chomsky, η γλωσσική θεωρία είναι μία ευρύτερη έννοια η οποία περιλαμβάνει τη γραμματική θεωρία και αποτελεί μέρος της καθολικής γραμματικής. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της γραμματικής θεωρίας είναι ότι εξετάζει τη γλωσσική αλλαγή. Είναι γεγονός ότι οι γραμματικές θεωρίες μπορούν να αναπτυχθούν υπό την προϋπόθεση ύπαρξης μίας γλωσσικής θεωρίας, ενώ

αντίστροφα μία γλωσσική θεωρία είναι δυνατόν να αναπτυχθεί χωρίς να υπάρχει απαραίτητα μία γραμματική θεωρία (Χαραλαμπίκης 1998: 100, 103-104).

Επισημαίνεται ότι μέσω της εφαρμογής των προτύπων γραμματικής ανάλυσης στη σχολική πράξη προκύπτουν οι αντίστοιχες μέθοδοι διδασκαλίας, οι οποίες αντλούν την ονομασία τους από το αντίστοιχο πρότυπο και πλαισιώνονται από τις βασικές αρχές και τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά που το διέπουν. Έτσι προέκυψαν κατά καιρούς στην εκπαίδευση οι εξής μέθοδοι γλωσσικής διδασκαλίας: η *παραδοσιακή*, η *επικοινωνιακή* και η *ολιστική* ή *συνθετική μέθοδος διδασκαλίας* της γραμματικής μίας γλώσσας. Διευκρινίζεται ότι η γραμματική ανάλυση βασίζεται στη θεωρητική προσέγγιση του γραμματικού συστήματος, στις αρχές και στα χαρακτηριστικά που το διέπουν, ενώ η μέθοδος διδασκαλίας λαμβάνει υπόψη τόσο το ήδη υπάρχον θεωρητικό υπόβαθρο όσο και τις παιδαγωγικές αρχές και μεθόδους που θα χρησιμοποιηθούν για να καταστεί η γραμματική θεωρία αντικείμενο διδασκαλίας.

2.2.1. Η παραδοσιακή προσέγγιση της γραμματικής

Είναι γεγονός ότι η έννοια της γραμματικής στη σημερινή εποχή και κυρίως στο σύγχρονο σχολείο ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με το πρότυπο της *παραδοσιακής γραμματικής*. Η αντίστοιχη μέθοδος διδασκαλίας επικράτησε στη σχολική πραγματικότητα για αρκετά χρόνια και συνεπώς αξιοποιήθηκε για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας πολλών γενεών. Πιο συγκεκριμένα, η παραδοσιακή γραμματική αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα *ρυθμιστικής γραμματικής*, ένα είδος γραμματικής που «έχει ως βασικό σκοπό να υποδείξει στους ομιλητές μίας γλώσσας τους κανόνες που οφείλουν να γνωρίζουν» (Fromkin, Rodman & Hyams 2016: 47). Οι υποστηρικτές του συγκεκριμένου προτύπου είναι γνωστοί ως *γλωσσαμύντορες* ή *καθαρολόγοι* και θεωρούν πως η γλωσσική αλλαγή είναι φθορά και πως υπάρχουν ορθοί και λανθασμένοι γλωσσικοί τύποι τόσο στο γραπτό όσο και στον προφορικό λόγο (Fromkin, Rodman & Hyams 2016: 46-47, Μήτσης 2015: 62-63, 66-67).

Κατά καιρούς έχει ασκηθεί αρνητική κριτική στο συγκεκριμένο πρότυπο ανάλυσης της γραμματικής, το οποίο έχει χαρακτηριστεί ως μη επιστημονικό κατά κύριο λόγο για την

κανονιστική διατύπωση που υιοθετεί, δεδομένου ότι η σύγχρονη γλωσσολογική μελέτη έχει περιγραφικό και όχι ρυθμιστικό χαρακτήρα. Η παραδοσιακή γραμματική εστιάζει κατά βάση στη γλωσσική μορφή και αποβλέπει στη μηχανιστική εκμάθηση των γλωσσικών τύπων. Ένα ουσιαστικό μειονέκτημά της είναι ότι δε στηρίζεται σε θεωρητικές αρχές επιστημονικά τεκμηριωμένες. Ωστόσο, το συγκεκριμένο είδος γραμματικής χαρακτηρίζεται από ορισμένες θεωρητικές βάσεις, οι οποίες με την πάροδο του χρόνου παγιώθηκαν (Κρύσταλ 2008: λ. γραμματική (η), Μήτσης 2019: 109-110).

Για την πληρέστερη κατανόηση του προτύπου της παραδοσιακής γραμματικής παρατίθενται στη συνέχεια οι βασικές θεωρητικές αρχές στις οποίες στηρίζεται. Κυρίαρχη είναι η αντίληψη ότι «η γνώση της γραμματικής συνεπάγεται και γνώση της γλώσσας» (Μήτσης 2015: 62). Πρόκειται στην ουσία για μία γραμματική της οποίας το περιεχόμενο «καθορίζεται αποκλειστικά από το συντάκτη της αυθαίρετα» (Μήτσης 2015: 63). Σύμφωνα με την παραδοσιακή αντίληψη, βασική μονάδα γραμματικής ανάλυσης της γλώσσας είναι η λέξη και συνεπώς δίνεται έμφαση στο επίπεδο της μορφολογίας καθώς και στις παραδειγματικές σχέσεις (στις οποίες τα γλωσσικά στοιχεία συνδέονται με βάση συγκεκριμένα κοινά χαρακτηριστικά), ενώ δε γίνεται λόγος για τις *συνταγματικές σχέσεις* (οι οποίες αφορούν τη σύνδεση των γλωσσικών στοιχείων σε συνεχή λόγο). Για τους υποστηρικτές της παραδοσιακής γραμματικής «η γλώσσα είναι μία και ενιαία, χωρίς παραλλαγές ή διαφοροποιήσεις σε τόπο και χρόνο» (Μήτσης 2019: 111). Το κυριότερο χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης γραμματικής είναι η πεποίθηση ότι «υπάρχει μία μόνο ορθή μορφή γλώσσας» (Μήτσης 2019: 111), η *πρότυπη γλώσσα*, η οποία διδάσκεται στο σχολείο μέσα από τη γραμματική. Στο πλαίσιο αυτό η χρήση οποιασδήποτε διαλέκτου κατακρίνεται. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο γραπτό λόγο, ενώ ο προφορικός λόγος εξοβελίζεται (Βέργη 1995: 41, Μήτσης 2015: 33, 62-63, 2019: 110-111).

Οι περισσότερες από τις αρχές της παραδοσιακής γραμματικής απορρίφθηκαν ή τροποποιήθηκαν κυρίως από τη θεωρητική γλωσσολογία. «Έτσι δημιουργήθηκε σταδιακά μία νέα αντίληψη για τη γραμματική και για τη γλωσσική διδασκαλία γενικότερα» (Μήτσης 2019: 111). Η ιστορικο-συγκριτική γλωσσολογία συνέβαλε επίσης να ξεπεραστεί η άποψη ότι η γλωσσική αλλαγή συνιστά φθορά, αλλοίωση της γλώσσας. Επιπρόσθετα, κατέστη σαφές ότι αρκετοί γλωσσικοί προβληματισμοί δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθούν στα στενά όρια μίας και μόνο γλώσσας, αλλά σε ένα ευρύτερο πεδίο διαφόρων γλωσσών με κοινά χαρακτηριστικά

ή γλωσσών σε επαφή. Ουσιαστικά, η παραδοσιακή προσέγγιση απομακρύνεται με την πάροδο του χρόνου αρκετά από την ομιλούμενη γλώσσα αφού απορρίπτει τα νέα γλωσσικά στοιχεία, με αποτέλεσμα η πρότυπη γλωσσική μορφή να μην είναι αναγνωρίσιμη από μία μεγάλη μερίδα ομιλητών. Κατά συνέπεια, οι εκπρόσωποι της παραδοσιακής γραμματικής θα έπρεπε να ενδιαφέρονται περισσότερο να αποτυπώσουν με την ανάλυσή τους την ομιλούμενη γλώσσα και τη χρήση της από τους ομιλητές (Fromkin, Rodman & Hyams 2016: 47, Μήτσης 2019: 111, 113).

Η παραδοσιακή μέθοδος διδασκαλίας στηρίζεται στις διδακτικές αρχές της *απομνημόνευσης* και της *επανάληψης*, οι οποίες θεωρείται ότι συμβάλλουν στην ευκολότερη κατάκτηση των κανόνων της γραμματικής και στην αποτελεσματικότερη ανάπτυξη της γλωσσικής γνώσης. Ωστόσο, είναι προφανές ότι η αποστήθιση και η μηχανιστική (εκ)μάθηση της γραμματικής περισσότερο δυσχεραίνουν παρά διευκολύνουν τους μαθητές στην κατανόηση και την παραγωγή του γλωσσικού συστήματος. Όταν μάλιστα η γραμματική και η λεξική γνώση παρουσιάζονται αποπλαισιωμένες από το εκάστοτε καταστασιακό περιβάλλον στο οποίο θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, δημιουργείται μεγαλύτερη σύγχυση στο μαθητικό κοινό (Μήτσης 2019: 110-111, 116).

2.2.2. Η δομιστική προσέγγιση της γραμματικής

Ο *δομισμός* αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως ένα σύστημα το οποίο απαρτίζεται από δομές οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους μέσω γλωσσικών σχέσεων. Είναι, ωστόσο, απαραίτητο να αναφέρουμε ότι περιλαμβάνει διάφορες τάσεις οι οποίες θα μπορούσαν να συνοψιστούν σε δύο ευρύτερες, τον *ευρωπαϊκό* και τον *αμερικανικό δομισμό*. Θεμελιωτής του *ευρωπαϊκού δομισμού* θεωρείται ο Ελβετός γλωσσολόγος Ferdinand de Saussure, σύμφωνα με την άποψη του οποίου η γλώσσα δεν αποτελεί «μία διαδοχή στοιχείων μέσα στο χρόνο» (Μήτσης 2015: 78), αλλά ένα οργανωμένο σύστημα που λειτουργεί αποτελεσματικά «παρέχοντας τη δυνατότητα επαρκούς επικοινωνίας μεταξύ των μελών της γλωσσικής κοινότητας» (Μήτσης 2015: 78). Ειδικότερα, βασίζεται στην αντίληψη ότι «η γλώσσα είναι ένας κώδικας που αποτελείται από γλωσσικά σημεία, τα οποία όταν συνδυαστούν κατάλληλα καθιστούν δυνατή την επικοινωνία μεταξύ των μελών μίας

γλωσσικής κοινότητας» (Μήτσης 2015: 84). Το *γλωσσικό σημείο* ορίζεται ως μία οντότητα που απαρτίζεται από το *σημαίνον* και το *σημαινόμενο* και αποτελεί τον πυρήνα της δομιστικής ανάλυσης (Saussure 1916 στο Μήτσης 2015: 84) (Κρύσταλ 2008: λ. δομικός -ή -ό (δομισμός (ο), δομιστής (ο), δομιστικός -ή -ό), Μήτσης 2015: 78, 84, 86, 95, 102-103).

Η δομική ανάλυση της γλώσσας προϋποθέτει την ύπαρξη συστηματικών σχέσεων μεταξύ των επιμέρους γλωσσικών στοιχείων. Οι *σχέσεις* που αναπτύσσονται σε ένα γλωσσικό σύστημα διακρίνονται σε *συνταγματικές* και *παραδειγματικές*. Αναλυτικότερα, στον *παραδειγματικό άξονα* τα γλωσσικά στοιχεία παρουσιάζουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά και μπορούν να αντικαταστήσουν το ένα το άλλο, δημιουργώντας *ελάχιστα ζεύγη*. Οι *συνταγματικές σχέσεις* αφορούν δύο ή περισσότερα διαδοχικά στοιχεία στο λόγο (Μήτσης 2015: 96, Βέργη 1995: 41).

Ο *αμερικανικός δομισμός* εστιάζει στις «διαδικασίες του τεμαχισμού και της ταξινόμησης των φυσικών χαρακτηριστικών ενός εκφωνήματος» (Κρύσταλ 2008: λ. δομικός - ή -ό (δομισμός (ο), δομιστής (ο), δομιστικός -ή -ό)). Κύριος εκπρόσωπός του θεωρείται ο Bloomfield. Αποτελεί τη δεύτερη αξιοσημείωτη τάση της *δομικής γλωσσολογίας*, η οποία παρουσιάζει σημαντικές διαφορές σε σχέση με τον ευρωπαϊκό δομισμό, και είναι γνωστή επίσης ως *κατανομισμός* ή *ταξινομία* (*ταξινομισμός*). Η γλώσσα στην περίπτωση αυτή μελετάται με επιφανειακό τρόπο και μαθαίνεται μηχανικά, εστιάζοντας στη μορφή - στους γλωσσικούς τύπους - και όχι στο περιεχόμενο. Όσον αφορά τη θεωρία, ο αμερικανικός δομισμός βασίστηκε στη *θεωρία του συμπεριφορισμού* και υιοθέτησε μία παρόμοια επιστημονική μεθοδολογία στον τομέα της γλωσσολογίας. «Οι βασικές διαδικασίες με τις οποίες επιτυγχάνεται η γλωσσική ανάλυση είναι η κατάτμηση σε ελάχιστα συστατικά στοιχεία και η ταξινόμηση των στοιχείων αυτών σε κατηγορίες, με σκοπό να διαφανεί ο ρόλος των γλωσσικών στοιχείων και δομών στο γλωσσικό σύστημα» (Μήτσης 2015: 110). Η γλώσσα προσεγγίζεται μηχανιστικά ακολουθώντας μία θετικιστική προσέγγιση. Γενικότερα, «η γλωσσική συμπεριφορά ερμηνεύεται ως μία σειρά από υποκατάστατες απαντήσεις σε ποικίλα ερεθίσματα του περιβάλλοντος» (Μήτσης 2015: 107) (Μήτσης 2015: 105, 107-110, Χαραλαμπίκης 1998: 118).

Στο πλαίσιο του αμερικανικού δομισμού (*ταξινομισμού*) αναπτύχθηκε η *ταξινομική γραμματική*, η οποία μελετά ένα συγκεκριμένο σύνολο δεδομένων. Εστιάζει στα σημαίνοντα και τη γλωσσική μορφή. Βασίζεται, όπως αναφέρθηκε, στην *κατάτμηση* και την *ταξινόμηση*

και σε άλλες διαδικασίες, όπως η υποκατάσταση ενός στοιχείου από άλλα και η κατανομή ενός γλωσσικού τύπου στα ποικίλα γλωσσικά περιβάλλοντα. Τα σημαντικότερα μειονεκτήματα της ταξινομικής γραμματικής είναι η έμφαση στη μορφή και η ερμηνευτική της ανεπάρκεια. Η γλωσσική ανάλυση περιορίζεται στο επίπεδο της επιφανειακής δομής. Το πρότυπο της ταξινομικής γραμματικής διαθέτει περιγραφική επάρκεια, όμως είναι ερμηνευτικά ανεπαρκές επειδή δεν ερμηνεύει τη σημασιολογική συγγένεια ή τη σημασιολογική διαφορά μεταξύ δύο προτάσεων ή ακόμη και φαινομένων, όπως η αμφισημία ορισμένων φράσεων ή προτάσεων (Μήτσης 2015: 110-111).

Παρά τις σημαντικές διαφοροποιήσεις που υπάρχουν στις επιμέρους σχολές του δορισμού (ευρωπαϊκός, αμερικανικός δορισμός κλπ.), διακρίνονται κάποιες βασικές θεωρητικές αρχές, δηλαδή ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Κεντρική έννοια του δορισμού είναι η *γλωσσική δομή*, γι' αυτό και οι δομιστές ονομάζουν *δομική* την *ανάλυσή* τους. Η γλώσσα θεωρείται ένα σύστημα σχέσεων ανάμεσα στα διάφορα γλωσσικά στοιχεία και δίνεται έμφαση στη συγχρονία της γλώσσας. Τέλος, οι δομιστές εστιάζουν στον προφορικό λόγο, εξετάζοντας διεξοδικά τα διάφορα επίπεδα της γλώσσας (Μακρής 2001: 33, Μήτσης 2015: 102-103).

Γενικότερα, το αρνητικό στοιχείο του δορισμού είναι ότι εστιάζει στους γλωσσικούς τύπους και κανόνες που ισχύουν για τις προτάσεις (*ενδογλωσσικά δεδομένα*) συγχρονικά, ενώ δεν λαμβάνονται υπόψη τα εξωγλωσσικά στοιχεία και παραγκωνίζεται ο γραπτός λόγος. Όσον αφορά τη διδακτική πράξη, φαίνεται ότι προωθεί τη μηχανιστική μάθηση. Ωστόσο, οι καινοτομίες της *δομιστικής γραμματικής* είναι ότι στηρίζεται σε επιστημονικά δεδομένα και ότι αναγνωρίζει την προτεραιότητα της γλωσσικής δομής σε σύγκριση με το γλωσσικό στοιχείο (Μήτσης 2015: 120-121, 2019: 120).

2.2.3. Η γενετική προσέγγιση της γραμματικής

«Τόσο η δομιστική όσο και η γενετική γραμματική εντάσσονται στην κατηγορία των γενετικών μοντέλων» (Μήτσης 2015: 104). Σύμφωνα με τη γενετική αντίληψη, η γραμματική αποτελεί έναν μηχανισμό που επιτρέπει στους χρήστες της γλώσσας να κατανοούν και να παράγουν γραμματικά αποδεκτές προτάσεις της γλώσσας τους, χρησιμοποιώντας μία σειρά

γλωσσικών στοιχείων και κανόνων. Με λίγα λόγια, η γενετική γραμματική έχει ως στόχο να περιγράψει τη *γλωσσική ικανότητα* (Γαβριηλίδου, Μητσιάκη & Φλιάτουρας 2021: 77, Κατσιμαλή 2007: 36, Μήτσης 2015: 104-105).

Πρόκειται για ένα πρότυπο γραμματικής ανάλυσης το οποίο αναπτύχθηκε λαμβάνοντας υπόψη τα μειονεκτήματα του δομιστικού μοντέλου και προσπάθησε να επιλύσει τα προβλήματα που προκύπτουν κατά τη γραμματική περιγραφή. Η γενετική γραμματική, δηλαδή, τροποποίησε και συμπλήρωσε τη δομιστική ανάλυση. «Η *γραμματική* αυτή ονομάζεται *γενετική*, επειδή υποστηρίζει ότι σε μία γλώσσα παράγονται γραμματικά αποδεκτές προτάσεις από το συνδυασμό ενός πεπερασμένου αριθμού στοιχείων και νόμων. Παλαιότερα χαρακτηριζόταν επίσης ως *μετασχηματιστική γραμματική*, γιατί υποστηρίχθηκε ότι χρησιμοποιούσε τους λεγόμενους *μετασχηματιστικούς κανόνες* (*διαγραφή, επέκταση, υποκατάσταση, προσθήκη, εναλλαγή, παθητικοποίηση, ονοματοποίηση, αναφορικοποίηση, συμφωνία*)» (Μακρής 2001: 38-39). Αυτοί οι μετασχηματιστικοί κανόνες βοηθούν στη μετάβαση από τη *βαθιά* στην *επιφανειακή δομή* (Μακρής 2001: 36, 38-39, Μήτσης 2015: 122, 125).

Στο πλαίσιο αυτό ιδιαίτερα σημαντικό θεωρείται το *μινιμαλιστικό πρόγραμμα*, επειδή θέτει ως βασική θεωρητική αρχή την *αρχή της οικονομίας*. Η εστίαση της γραμματικής ανάλυσης μετατοπίζεται από την λέξη στην πρόταση. Στο συγκεκριμένο πρότυπο γραμματικής διακρίνονται δύο επίπεδα δομικής οργάνωσης των προτάσεων: η *βαθιά* και η *επιφανειακή δομή*. Στόχος της συγκεκριμένης γραμματικής είναι η ολοκληρωμένη περιγραφή του εκάστοτε γλωσσικού συστήματος, η οποία θα αποτελέσει τη βάση για την περιγραφή της γραμματικής όλων των γλωσσών, την *καθολική γραμματική*. Σύμφωνα με τη γενετική θεωρία, δεν αρκεί απλώς η περιγραφή των γλωσσικών φαινομένων, αλλά είναι απαραίτητη και η ερμηνεία τους (Γούτσος 2012: 201-202, 208-209, Κρύσταλ 2008: λ. *μινιμαλιστικό πρόγραμμα(το)* (ΜΠ), Μήτσης 2015: 125).

Η γενετική γραμματική περιλαμβάνει τρία επίπεδα ανάλυσης: το φωνολογικό, το συντακτικό και το σημασιολογικό. Στο πλαίσιο της γενετικής γραμματικής εντάσσεται και η *θεωρία της κυβέρνησης και αναφορικής δέσμευσης*. Η *αρχή της κυβέρνησης* αναλύει τις συντακτικές σχέσεις ανάμεσα στα διάφορα λεξικά στοιχεία μέσα στην πρόταση και η *αρχή της αναφορικής δέσμευσης* εξετάζει «πώς γίνεται η σύνδεση των στοιχείων που δεν έχουν

δικό τους αντικείμενο αναφοράς και δικό τους περιεχόμενο, με άλλα στοιχεία της πρότασης» (Χαραλαμπίκης 1998: 122) (Μήτσης 2015: 126).

Πρόκειται για μία γραμματική περιγραφικά και ερμηνευτικά επαρκή. Τα βασικά συντακτικά στοιχεία και το λεξιλόγιο συνδυάζονται με βάση τους λεξικούς και συντακτικούς κανόνες και με αυτόν τον τρόπο προκύπτει η *βαθιά δομή* της γλώσσας. Στη συνέχεια, η βαθιά δομή υφίσταται κάποιους μετασχηματισμούς (*μετασχηματιστικούς κανόνες*), από τους οποίους προκύπτει η *επιφανειακή δομή* της γλώσσας. Πιο συγκεκριμένα, «η βαθιά δομή περιλαμβάνει τις προτάσεις στις οποίες δηλώνονται οι λειτουργίες των διάφορων όρων» (Μήτσης 2015: 129). «Η επιφανειακή δομή αποτελεί το τελικό στάδιο στο οποίο διαμορφώνεται οριστικά η δομή των προτάσεων» (Μήτσης 2015: 132) (Μήτσης 2015: 125, 129).

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι μία βασική έννοια της γενετικής θεωρίας είναι η *γλωσσική δημιουργικότητα*, μία ιδιότητα της γλώσσας που επιτρέπει την κατανόηση και την παραγωγή πλήθους προτάσεων. Για τον Chomsky η γραμματική έχει ως στόχο να ερμηνεύσει τη γλωσσική δημιουργικότητα που συνιστά την καθολική γλωσσική ικανότητα του ανθρώπου (Γούτσος 2012: 202, Μήτσης 2015: 135).

2.2.4. Η επικοινωνιακή προσέγγιση της γραμματικής

Ο βασικός προβληματισμός των υποστηρικτών της επικοινωνιακής γραμματικής ήταν ο εξής: «για ποιο λόγο χρησιμοποιούν οι ομιλητές τη γλώσσα;» (Μήτσης 2007: 25, 2019: 122). Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, η γλώσσα χρησιμοποιείται με σκοπό την αποτελεσματική επικοινωνία μεταξύ των ομιλητών. Η γνώση μίας γλώσσας από έναν ομιλητή συνεπάγεται ότι μπορεί να διατυπώνει γραμματικά αποδεκτές προτάσεις με τρόπο κατάλληλο, ανάλογα με την περίσταση επικοινωνίας, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται το καλύτερο δυνατό *επικοινωνιακό αποτέλεσμα*. Γλώσσα, λοιπόν, δεν είναι η γνώση μίας σειράς στοιχείων, αλλά ταυτόχρονα η δυνατότητα σωστής χρήσης των στοιχείων αυτών (Μήτσης 2007: 24-26, 2015: 35, 2019: 122-123).

Είναι γεγονός ότι «η γλώσσα δεν πραγματώνεται πάντοτε και παντού με ενιαίο ή ομοιόμορφο τρόπο. Η *γλωσσική χρήση* διαφοροποιείται ανάλογα με τις συνθήκες στις οποίες παράγεται κάθε φορά το συγκεκριμένο γλωσσικό μήνυμα» (Μήτσης 2015: 145). «Μία γραμματική δομή μπορεί να αντιστοιχεί σε πολλές και διαφορετικές επικοινωνιακές λειτουργίες. Αντίστοιχα, μία επικοινωνιακή λειτουργία είναι δυνατόν να πραγματώνεται με ποικίλες γραμματικές δομές» (Μήτσης 2007: 27). Συνεπώς, η *γλωσσική επάρκεια* ενός ομιλητή κρίνεται και από την ικανότητα επιλογής των γραμματικών δομών και τύπων που χρησιμοποιούνται για να επιτευχθεί το καλύτερο δυνατό επικοινωνιακό αποτέλεσμα σε κάθε περίπτωση επικοινωνίας (Μήτσης 2007: 26-27, 30, 2015: 145, 2019: 124, 126).

Η επικοινωνιακή γραμματική εξετάζει τη μορφή, τη σημασία και τη *γλωσσική χρήση* και η ανάλυσή της καλύπτει περισσότερα γλωσσικά επίπεδα σε σύγκριση με τις προσεγγίσεις που προτάθηκαν τα προηγούμενα χρόνια. Προσθέτει στη γραμματική ανάλυση τα επίπεδα της σημασιολογίας και της πραγματολογίας που σχετίζονται με τη γλωσσική χρήση. Εστιάζει στην *επικοινωνιακή λειτουργία* της γλώσσας. Εντάσσει τόσο τα ενδογλωσσικά όσο και τα εξωγλωσσικά δεδομένα στην ανάλυσή της. Τονίζει την καθοριστική σημασία του *καταστασιακού περιβάλλοντος* κατά την κατανόηση και την παραγωγή λόγου. «Αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως ευρύτατο φαινόμενο το οποίο περιλαμβάνει την συνταγματική και την παραδειγματική διάσταση καθώς και το καταστασιακό περιβάλλον, το οποίο είναι ευρύτερα γνωστό ως *περίσταση επικοινωνίας*» (Μήτσης 2007: 24). Σκοπός της *επικοινωνιακής γραμματικής* είναι η ανάπτυξη της επικοινωνιακής ικανότητας των ομιλητών μίας γλώσσας. (Μήτσης 2007: 22-26, 2015: 35-37).

Σύμφωνα με τα πορίσματα της εφαρμοσμένης γλωσσολογίας, η *γραμματική γνώση* αποτελεί το μέσο για την επίτευξη της επικοινωνίας. Το περιεχόμενο προτάσσεται έναντι της μορφής. Η γραμματική είναι πλήρης όταν χρησιμοποιείται για την επιτέλεση επικοινωνιακών λειτουργιών και στόχων. Η έμφαση πλέον δίνεται στη σύνδεση του παραγόμενου λόγου με τα δεδομένα του καταστασιακού περιβάλλοντος. Εξάλλου, υπάρχει μία διαλεκτική σχέση μεταξύ *γραμματικής δομής* και *επικοινωνιακής λειτουργίας*. Στην επικοινωνιακή προσέγγιση, η γλώσσα αντιμετωπίζεται κυρίως ως λειτουργικό όργανο και ως αλληλεπιδραστικό φαινόμενο που στοχεύει στην αποτελεσματική επικοινωνία, δευτερευόντως ως σύστημα ή μορφή. Σ' αυτό το πλαίσιο η παραγωγή λόγου θεωρείται τμήμα της *επικοινωνιακής διαδικασίας* (Μήτσης 2015: 141).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η επικοινωνιακή μέθοδος διδασκαλίας εφαρμόστηκε αρχικά στη διδασκαλία μιας ευρωπαϊκής γλώσσας ως ξένης και στη συνέχεια άρχισε να επηρεάζει και τη διδασκαλία της πρώτης γλώσσας κατά τη δεκαετία του 1980, όπως και τη σύνταξη των αντίστοιχων Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών. Αποτελεί μία μεταγενέστερη μέθοδο διδασκαλίας που επηρέασε τη γραμματική ανάλυση στις σχολικές τάξεις (Μήτσης 2019: 122-123).

Η παραγωγή λόγου αποτελεί την εφαρμογή στην πράξη των θεωρητικών αρχών της γραμματικής. Απαραίτητη προϋπόθεση για τη σύνταξη γραμματικά αποδεκτών μηνυμάτων συνιστούν τόσο η ανεπτυγμένη *γλωσσική ικανότητα* ενός ομιλητή όσο και η *επικοινωνιακή του ικανότητα*. Πιο συγκεκριμένα, με τον όρο *γλωσσική ικανότητα* εννοούμε τη «γνώση του συστήματος της γλώσσας» (Μήτσης 2007: 28, 2019: 125). Αντίστοιχα, με τον όρο *επικοινωνιακή ικανότητα* εννοούμε την ικανότητα συσχετισμού του κάθε γλωσσικού μηνύματος με το εκάστοτε *καταστασιακό περιβάλλον*, είτε από την πλευρά του πομπού είτε από την πλευρά του δέκτη του μηνύματος. Στη διδακτική πράξη η γλωσσική και η επικοινωνιακή ικανότητα είναι αλληλένδετες, καθώς οι γλωσσικοί τύποι συνδέονται με τις σημασίες τους μέσω της μάθησης. Ουσιαστικά, η επικοινωνιακή προσέγγιση εστιάζει στο συνδυασμό διάφορων δεξιοτήτων, επιδιώκοντας τη δημιουργική παραγωγή λόγου (Κατσιμαλή 2007: 28, Μήτσης 2007: 28-29, 2019: 125, Σπανός & Μιχάλης 2012: 144).

Επισημαίνεται ότι «η επικοινωνιακή ικανότητα δε συμπεριλαμβανόταν στους στόχους των προγενέστερων μοντέλων διδασκαλίας, καθώς θεωρούνταν ότι κατακτάται μόνο μέσω της εμπειρίας» (Μήτσης 2007: 29). Πλέον η ανάπτυξη της συγκεκριμένης ικανότητας αποτελεί βασικό στόχο των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών. Με βάση τα δεδομένα της σύγχρονης εποχής είναι αναγκαία μία προσπάθεια επανακαθορισμού της γραμματικής ανάλυσης και της αντίστοιχης μεθόδου διδασκαλίας, ώστε να υπολογίζουν παραμέτρους επικοινωνιακού τύπου (Μήτσης 2007: 28-29, 2015: 140, 2019: 125).

Οι βασικές διδακτικές αρχές της επικοινωνιακής μεθόδου διδασκαλίας παρουσιάζονται συνοπτικά στη συνέχεια. Το γλωσσικό σύστημα επιτελεί διάφορες λειτουργίες, μία από τις οποίες αποτελεί και η επικοινωνία. Έτσι, η γλώσσα χρησιμοποιείται για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων κάθε φορά, ανάλογα με την κατάσταση επικοινωνίας. Το επίκεντρο της διδασκαλίας μετατοπίζεται στη γλωσσική χρήση και στο ρόλο που διαδραματίζει κάθε φορά το καταστασιακό περιβάλλον. Για το συγκεκριμένο μοντέλο η

γλώσσα δε διδάσκεται, αλλά κατακτάται από τους μαθητές στα πλαίσια μίας οργανωμένης διδασκαλίας που προσομοιάζει στις καθημερινές συνθήκες επικοινωνίας. Η γραμματική δε διδάσκεται μεμονωμένα αλλά συνδυαστικά με το κείμενο της κάθε ενότητας του γλωσσικού μαθήματος (*επικοινωνιακή-κειμενοκεντρική προσέγγιση*). Ιδιαίτερα σημαντική καινοτομία είναι η διάκριση μεταξύ γραμματικού και επικοινωνιακού λάθους (Μήτσης 1996, 2004 στο Μήτσης 2019: 133). Το *γραμματικό λάθος* είναι ο μη ορθός γραμματικός σχηματισμός μίας λέξης, φράσης ή πρότασης, ενώ το *επικοινωνιακό λάθος* είναι αυτό που πραγματοποιείται όταν μία λέξη, φράση ή πρόταση χρησιμοποιείται σε μία επικοινωνιακή περίπτωση ή σε ένα περιεχόμενο στο οποίο δεν αρμόζει, με αποτέλεσμα η επικοινωνία να χαρακτηρίζεται ως αναποτελεσματική (Μήτσης 2007: 38-43, 2015: 139-142, 2019: 131-133).

Συνεπώς, σκοπός της επικοινωνιακής μεθόδου διδασκαλίας είναι η ομαλή ανάπτυξη όλων των γλωσσικών δεξιοτήτων, δηλαδή της κατανόησης καθώς και της παραγωγής γραπτού και προφορικού λόγου. Η αφομοίωση των γραμματικών κανόνων επιτυγχάνεται μέσω της γλωσσικής χρήσης. Πρόκειται για μία *μαθητοκεντρική προσέγγιση* σύμφωνα με την οποία λαμβάνονται υπόψη παράμετροι όπως το γλωσσικό υπόβαθρο, οι ιδιαίτερες ανάγκες, οι δυνατότητες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών (Μήτσης 2007: 40).

2.2.5. Η ολιστική προσέγγιση της γραμματικής

Στη σύγχρονη εποχή είναι αναγκαία η υιοθέτηση μίας *ολιστικής ή συνθετικής προσέγγισης* στη γραμματική και το λεξιλόγιο της Ελληνικής, η οποία θα βασίζεται στα πορίσματα της σύγχρονης γλωσσολογίας και θα προσαρμόζεται στη διδακτική διαδικασία μέσω των απαραίτητων απλοποιήσεων και τροποποιήσεων με στόχο την επίτευξη του μέγιστου επικοινωνιακού αποτελέσματος και την αφομοίωση της γραμματικής γνώσης από τους μαθητές. Υιοθετώντας την άποψη του Γούτσου (2023) και των Οικονομάκου & Μαγουλά (2023), θα ήταν αποτελεσματική η καθιέρωση ενός «ευέλικτου παιδαγωγικού θεωρητικού πλαισίου με εστίαση στη γλωσσολογική οπτική» (Γούτσος 2023: 27). Η ολιστική προσέγγιση της γραμματικής αποτελεί ένα συνδυαστικό πρότυπο γραμματικής ανάλυσης, από το οποίο προκύπτει και το αντίστοιχο μοντέλο γλωσσικής διδασκαλίας, που χρησιμοποιεί στοιχεία από τα επικρατέστερα πρότυπα γραμματικής ανάλυσης στην ελληνική γλωσσική εκπαίδευση: το

παραδοσιακό, το δομιστικό και το επικοινωνιακό μοντέλο. Όσον αφορά τη γραμματική ανάλυση, το συγκεκριμένο μοντέλο χαρακτηρίζεται από απλότητα, σαφήνεια και να χρησιμοποιεί επιστημονικά αποδεκτή ορολογία. Με άλλα λόγια, η διδασκαλία είναι απαραίτητο να πλαισιώνεται από μία *γλωσσολογική παιδαγωγική γραμματική*, η οποία θα στηρίζεται στη σύγχρονη ορολογία της γλωσσικής επιστήμης και θα καλλιεργεί τη *γλωσσική και μεταγλωσσική επίγνωση* των μαθητών. Βέβαια, βασικές προϋποθέσεις είναι να στηρίζεται στις θεωρητικές και μεθοδολογικές προεκτάσεις του ισχύοντος Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών καθώς και να εναρμονίζεται στον «πολυσύνθετο χαρακτήρα του γλωσσικού μαθήματος» (Οικονομάκου & Μαγουλά 2023: 105). Πέρα από τη διδασκαλία της πρότυπης γλώσσας είναι αναγκαία η ουσιαστική κατανόηση τόσο της γεωγραφικής και κοινωνικής ποικιλότητας της Ελληνικής όσο και των μηχανισμών της γλωσσικής αλλαγής (Γούτσος 2023: 19, 26-27, Κατσιμαλή 2007: 34, 181-183, Οικονομάκου & Μαγουλά 2023: 105, 108-110, Παπαδοπούλου 2023: 269).

Τα κατάλοιπα που έχει αφήσει η παραδοσιακή γραμματική είναι αναγκαίο να εξαλειφθούν. Μία τέτοια περίπτωση είναι η εσφαλμένη αντίληψη ότι, κατά τη διδασκαλία της γλώσσας, η μορφολογία ταυτίζεται με τη γραμματική και η σύνταξη αποτελεί ξεχωριστό αντικείμενο και όχι μέρος της γραμματικής. Επίσης σημαντική θεωρείται η ανάπτυξη της *μεταγλωσσικής επίγνωσης* ή *ενημερότητας* μέσω της υιοθέτησης μίας κειμενοκεντρικής προσέγγισης στη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος. Οι διδακτικές παρεμβάσεις πρέπει να είναι συστηματικές, στοχευμένες και διαβαθμισμένες ανάλογα με τη δυσκολία που χαρακτηρίζει το εκάστοτε γλωσσικό φαινόμενο. «Η *μεταγλωσσική ικανότητα* συνδέεται με τη συνειδητή χρήση της μορφολογίας, ενώ η *επιγλωσσική* με την ασυνείδητη χρήση της» (Karmilof-Smith 1987, Gombert 1992, Carlisle 1995 στο Αϊδίνης & Τσιρώνη 2023: 117). Σημαντικό τμήμα της μεταγλωσσικής επίγνωσης συνιστά η *μορφολογική επίγνωση* ή *ενημερότητα*, δηλαδή η ικανότητα κατανόησης και παραγωγής των μορφημάτων αλλά και χρήσης κανόνων σχηματισμού λέξεων (Carlisle 1995, Kuo & Anderson 2006: 161 στο Μαγουλά & Καλογριανίτη 2023: 132 και στο Παπαδοπούλου 2023: 304), όπως είναι για παράδειγμα «η ικανότητα δημιουργίας νέων λέξεων μέσω της παραγωγής ή της σύνθεσης» (Παπαδοπούλου 2023: 304) καθώς και η αναγνώριση των μονάδων που συμμετέχουν σε αυτές. Γενικά, θα ήταν ωφέλιμο να εγκαταλειφθεί η «υπόρρητη ρυθμιστική αντίληψη» (Γούτσος 2023: 22) που χαρακτηρίζει τη διδακτική διαδικασία και να αποφευχθεί η προσκόλληση στο εκάστοτε

διδασκτικό εγχειρίδιο, όπως και η σείρα απομνημόνευση γλωσσικών τύπων και κανόνων (Αϊδίνης & Τσιρώνη 2023: 115-118, Γούτσος 2023: 20-22, 25, Μαγουλά & Καλογριανίτη 2023: 131-132, Μήτσης 2019: 139, Μιχάλης 2020: 53-54, Οικονομάκου & Μαγουλά 2023: 115, Παπαδοπούλου 2023: 304-306).

2.3. Η γραμματική στο σύγχρονο σχολείο

Για τη «μετάβαση από τη γλωσσική θεωρία στη διδακτική πράξη» (Μήτσης 2019: 141) είναι απαραίτητο να μεσολαβήσουν κάποια στάδια, δηλαδή τα γλωσσολογικά δεδομένα να προσαρμοστούν κατάλληλα ώστε να γίνουν αντικείμενο διδασκαλίας και να ενταχθούν σε μία σχολική γραμματική ή σε ένα σχολικό εγχειρίδιο αντίστοιχα. Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο στάδιο μετάβασης είναι η *θεωρία*. Συνιστά τη θεωρητική βάση της γλώσσας και περιλαμβάνει τα πορίσματα ή τα δεδομένα της γλωσσικής επιστήμης σε συνδυασμό με στοιχεία από την παιδαγωγική επιστήμη, τα οποία θα αποτελέσουν τα βασικά γνωστικά εφόδια για τη γλωσσική διδασκαλία. Το επόμενο στάδιο μετάβασης από την επιστημονική στη διδακτική γνώση είναι η *διδασκτική προσαρμογή*. Σε αυτή τη φάση επιχειρείται η οργάνωση των θεωρητικών δεδομένων σε επίπεδο διδασκαλίας, έχοντας ως βάση το ισχύον Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών, το οποίο ρυθμίζει την επίτευξη συγκεκριμένου διδακτικού αποτελέσματος. Το τελευταίο μεταβατικό στάδιο είναι η *τεχνική*. Σε αυτή τη διαδικασία συμπεριλαμβάνονται οι πρακτικές που χρησιμοποιούνται κατά τη διάρκεια της διδακτικής διαδικασίας. Αποτελεί την «εφαρμογή των γλωσσικών και παιδαγωγικών δεδομένων στη σχολική τάξη» (Μήτσης 2019: 144). Αναλυτικότερα, «περιλαμβάνει τη διδακτική ενότητα που πρόκειται να διδαχθεί, τους διδακτικούς στόχους, τις τεχνικές διδασκαλίας, τον τρόπο εργασίας των μαθητών, τις φάσεις της διδασκαλίας» (Μήτσης 2019: 144-145), τα διδακτικά μέσα και την αποτελεσματικότητά τους καθώς και την αξιολόγηση της διδακτικής διαδικασίας. «Τα στάδια που απαρτίζουν αυτή τη μεταβατική πορεία είναι αλληλοεξαρτώμενα και αλληλοσυμπληρούμενα» (Μήτσης 2019: 145) (Μήτσης 2019: 139-145).

Είναι προφανές ότι η διδασκαλία της γραμματικής είναι απαραίτητο να διαφοροποιείται ανάλογα με την ηλικία, τις ανάγκες, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά καθώς και

το γλωσσικό και γνωστικό υπόβαθρο των μαθητών της κάθε σχολικής τάξης. Σε αυτό το πλαίσιο η γραμματική διδασκαλία στο Δημοτικό είναι σημαντικό να στηρίζεται σε ένα απλό και κατανοητό εγχειρίδιο για το μαθητικό κοινό, το οποίο δε θα αποτελεί αντικείμενο αποστήθισης. Όσον αφορά τη διδασκαλία της γραμματικής στο Γυμνάσιο, η γραμματική θα ήταν καλό να χρησιμοποιείται με σκοπό τη βελτίωση της γλωσσικής και επικοινωνιακής ικανότητας των μαθητών, όπως και της μεταγλωσσικής τους επίγνωσης. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι να ληφθεί υπόψη τόσο κατά τη συγγραφή προγραμμάτων σπουδών, σχολικών συγγραμμάτων και γραμματικών όσο και κατά τη διδακτική πράξη η μετάβαση των μαθητών από την πρωτοβάθμια στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η οργανική συνέχεια της γλωσσικής διδασκαλίας (Γούτσος 2023: 28, Μήτσης 2007: 106-108, Οικονομάκου & Μαγουλά 2023: 105).

Πρωταρχικός σκοπός του γλωσσικού μαθήματος είναι να καλλιεργήσει στους μαθητές την ικανότητα να μιλούν και να γράφουν τη γλώσσα. Βασική προϋπόθεση για την επίτευξη αυτού του σκοπού είναι η γνώση της γραμματικής. Δίνεται νέα κατεύθυνση στον τομέα της διδασκαλίας της γραμματικής, με βάση την οποία η μάθηση της γλώσσας συνεπάγεται την ικανότητα αποκωδικοποίησης των γλωσσικών μηνυμάτων. Οι μαθητές οφείλουν να είναι ικανοί να εφαρμόσουν στην πράξη τους γραμματικούς κανόνες που διδάχτηκαν σε κάθε περίπτωση επικοινωνίας. Συμπληρωματικά, η διδασκαλία του λεξιλογίου οφείλει να είναι συστηματική, μεθοδική και σύμφωνη με τις αρχές και τα πορίσματα της σύγχρονης γλωσσολογίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη γλωσσική χρήση και την επίτευξη της αποτελεσματικής επικοινωνίας. Κατά συνέπεια, «η διδασκαλία της γραμματικής και του λεξιλογίου αποκτά λειτουργικό χαρακτήρα και δεν είναι πια αποπλαισιωμένη» (Halliday 1978, Χατζησαββίδης κ.ά. 2013 στο Οικονομάκου & Μαγουλά 2023: 115), όπως παλιότερα (Μήτσης 2007: 106, 108, Μήτσης, Παραδιά & Μήτση 2012: 345, Οικονομάκου & Μαγουλά 2023: 115).

2.3.1. Η νεοελληνική γραμματική θεωρία στις σχολικές γραμματικές Δημοτικού και Γυμνασίου

Τα προηγούμενα χρόνια οι σχολικές γραμματικές βασίζονταν στην παραδοσιακή προσέγγιση της γραμματικής, ενώ στη σημερινή εποχή οι αντίστοιχες γραμματικές βασίζονται σε μεγαλύτερο βαθμό στα πορίσματα της σύγχρονης γλωσσολογίας. Ωστόσο, παρατηρείται ότι στη διδασκαλία της γραμματικής δεν υιοθετείται πρακτικά η οπτική της σύγχρονης γλωσσολογίας και οι εκπαιδευτικοί είναι ακόμη και σήμερα προσκολλημένοι στην παραδοσιακή μέθοδο και στην αποκλειστική χρήση των σχολικών εγχειριδίων. Επικρατεί η κανονιστική διατύπωση στη γλωσσική διδασκαλία όσον αφορά την ορθή χρήση της γλώσσας και τους κανόνες της. Η σημασία των παραπάνω παρατηρήσεων είναι προφανής αν επιχειρήσουμε μία ιστορική αναδρομή στις σχολικές γραμματικές που χρησιμοποιήθηκαν τόσο στο Δημοτικό όσο και στο Γυμνάσιο (Μήτσης 2015: 378, 473, Γούτσος 2023: 21).

Το έτος 1941 εκδόθηκε η *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)* του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, η οποία έγινε γνωστή ως *μεγάλη ή κρατική γραμματική* και «αποτελέσσε σταθμό στην ελληνική εκπαίδευση», σύμφωνα με τον Κανάκη (2009). Συνέβαλε, μάλιστα, στην καθιέρωση της Πρότυπης Νέας Ελληνικής. «Προοριζόταν να λειτουργήσει ως οδηγός για τους εκπαιδευτικούς και δεν είχε ως σκοπό, όπως αναφέρει ο ίδιος ο συγγραφέας της, να αποτελέσει διδακτικό εγχειρίδιο» (Τριανταφυλλίδης 2002¹: κ'-κα'). Πρόκειται για ένα εκτενές βιβλίο με αρκετές λεπτομέρειες και υποσημειώσεις, χαρακτηριστικά που καθιστούσαν τη συγκεκριμένη γραμματική δύσχρηστη στη σχολική πράξη. Για το λόγο αυτό το 1949 ο Τριανταφυλλίδης συνέταξε μία επιτομή της γραμματικής αυτής, η οποία φέρει τον τίτλο *Μικρή Νεοελληνική Γραμματική*. Χρησιμοποιήθηκε στη διδασκαλία από το 1964 έως το 1967. Η δεύτερη αυτή γραμματική υπήρξε βασικό βοήθημα για τους εκπαιδευτικούς κάθε βαθμίδας και σχολικό εγχειρίδιο για τους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. «Πρόκειται για ένα πιο εύχρηστο εγχειρίδιο που δεν περιείχε δευτερεύουσες πληροφορίες και περιττές λεπτομέρειες» (Τριανταφυλλίδης 1964²: πρόλογος). Και τα δύο εγχειρίδια του Μανόλη

¹ Στη συγκεκριμένη εργασία χρησιμοποιούμε την έκδοση του 2002 της *Νεοελληνικής Γραμματικής (της Δημοτικής)* του Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

² Στην παρούσα εργασία συμβουλευόμαστε την έκδοση του 1964 της *Μικρής Νεοελληνικής Γραμματικής*.

Τριανταφυλλίδη υιοθετούν την παραδοσιακή προσέγγιση της γραμματικής. Βέβαια, με την πάροδο των χρόνων χρειάστηκε να ανανεωθούν οι σχολικές γραμματικές και να προσαρμοστούν στα δεδομένα της σύγχρονης εποχής, καθώς τα επιστημονικά δεδομένα δεν παραμένουν τα ίδια, όσο αλλάζει η γλώσσα (Μήτσης 2015: 248-250, Χατζησαββίδης 2009: 678).

Το 1976 εκδόθηκε η *Νεοελληνική Γραμματική - Αναπροσαρμογή της Μικρής Νεοελληνικής Γραμματικής του Μ. Τριανταφυλλίδη* και έκτοτε άρχισε να χρησιμοποιείται στο Γυμνάσιο. «Πρόκειται για μία προσαρμογή της *Μικρής Γραμματικής* του Μανόλη Τριανταφυλλίδη στα δεδομένα της σύγχρονης σχολικής πραγματικότητας» (Τριανταφυλλίδης 1982³: 5). Είναι μία *κανονιστική γραμματική* που χρησιμοποιεί την παραδοσιακή ορολογία και θέτει ως στόχο την καλλιέργεια μίας άρτιας γλωσσικής παιδείας. Παράλληλα με αυτή τη γραμματική χρησιμοποιούνταν το *Συντακτικό της Νέας Ελληνικής Β' και Γ' Γυμνασίου* (1979) του Αχιλλέα Τζαρτζάνου, ακολουθώντας την παραδοσιακή προσέγγιση σύμφωνα με την οποία γίνεται διάκριση ανάμεσα σε γραμματική και συντακτικό, γι' αυτό και χρησιμοποιούνται δύο ξεχωριστά εγχειρίδια (Μήτσης 2015: 341, 343, Χατζησαββίδης 2009: 679).

Το 1980 εκδόθηκε η *Νεοελληνική Γραμματική της Ε' και Στ' Δημοτικού* του Χ. Τσολάκη, η οποία ακολουθεί χρονικά την αναπροσαρμοσμένη γραμματική του Μ. Τριανταφυλλίδη. Πρόκειται για μία παραδοσιακή γραμματική που χρησιμοποιεί αντίστοιχη ορολογία. Απευθύνεται στους μαθητές των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού. Παρατηρείται ότι η έκτασή της είναι περιορισμένη σε σύγκριση με τις προγενέστερες σχολικές γραμματικές. Είναι χαρακτηριστικό ότι η δομή της είναι παρόμοια με τη δομή των γραμματικών του Τριανταφυλλίδη.

Η ανανέωση στον τομέα των σχολικών γραμματικών άρχισε με τη σύνταξη της νέας γραμματικής για την Ε' και Στ' τάξη του δημοτικού σχολείου των Φιλιππάκη-Warburton et al. το 2011. Η νέα αυτή γραμματική «ακολουθεί μία διάταξη παραδοσιακού τύπου εστιάζοντας πρωτίστως στα μέρη του λόγου και την κλιτική μορφολογία» (Μήτσης 2015: 302). Η πρωτοτυπία της συγκεκριμένης γραμματικής έγκειται στο γεγονός ότι επιχειρείται μία *επικοινωνιακή-κειμενοκεντρική προσέγγιση* του γλωσσικού φαινομένου. Πρόκειται για μία

³ Στην εργασία αυτή βασιζόμαστε στην έκδοση του 1982 της *Νεοελληνικής Γραμματικής - Αναπροσαρμογή της Μικρής Νεοελληνικής Γραμματικής του Μ. Τριανταφυλλίδη*.

διδασκτική γραμματική με γλωσσολογικό προσανατολισμό και βασικό της χαρακτηριστικό αποτελεί ότι είναι προσαρμοσμένη στις ανάγκες των μαθητών του Δημοτικού. Συνδυάζει δηλαδή την «επιστημονική ορθότητα» με την «ερμηνευτική απλότητα και διαφάνεια» (Γεωργιαφέντης, Κοτζόγλου & Φιλιππάκη-Warburton 2011: 85), έτσι ώστε το νέο σχολικό εγχειρίδιο γραμματικής να αποκτήσει χρηστικό χαρακτήρα. «Οι κανόνες της σχολικής γραμματικής πρέπει να είναι γλωσσολογικά αποδεκτοί, αλλά απλούστεροι, ώστε να ανταποκρίνονται στην ηλικία των μαθητών» (Γεωργιαφέντης, Κοτζόγλου & Φιλιππάκη-Warburton 2011: 85). Καινοτομεί αξιοποιώντας πορίσματα και αρχές της εφαρμοσμένης γλωσσολογίας. Δίνεται έμφαση στη γλωσσική χρήση, αναλύονται τα επίπεδα της σημασιολογίας και της πραγματολογίας, επίπεδα ανάλυσης που δεν λαμβάνονταν υπόψη στις παλαιότερες σχολικές γραμματικές (Γεωργιαφέντης, Κοτζόγλου & Φιλιππάκη-Warburton 2011: 84-85, Μήτσης 2015: 301-304).

Σύμφωνα με τον πρόλογο της γραμματικής της Ε' και Στ' τάξης του Δημοτικού, στόχος του βιβλίου αυτού είναι να διαπιστώσουν οι μαθητές «το συστηματικό χαρακτήρα της γλώσσας» (Φιλιππάκη-Warburton et al. 2011: 5). Η εικονογράφηση είναι πλούσια, αλλά γενικότερα η έκταση της γραμματικής είναι περιορισμένη σε σύγκριση με παλαιότερες διδακτικές γραμματικές. Το περιεχόμενο της γραμματικής χαρακτηρίζεται από κάποιες απλοποιήσεις, ώστε να είναι εύληπτο από τους αποδέκτες του συγκεκριμένου εγχειριδίου. «Η γλώσσα αντιμετωπίζεται ως εργαλείο σκέψης και επικοινωνίας, τονίζεται ο δημιουργικός χαρακτήρας της και μελετάται κυρίως ο προφορικός λόγος και η γλωσσική χρήση» (Φιλιππάκη-Warburton et al. 2011: 5). «Το βιβλίο αυτό χωρίζεται σε πέντε μέρη (πραγματολογία, φωνητική-φωνολογία, κλιτική μορφολογία, σύνταξη, σημασιολογία - σύνθεση-παραγωγική μορφολογία), τα οποία παραπέμπουν ως ένα βαθμό στα *επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης*» (Φιλιππάκη-Warburton et al. 2011: 6). «Οι διαφορές του συγκεκριμένου εγχειριδίου σε σχέση με προγενέστερες σχολικές γραμματικές είναι η προτεραιότητα στην προφορική μορφή της γλώσσας και η ανάλυση της κλιτικής μορφολογίας του ρήματος με βάση τη διάκριση χρονικής βαθμίδας και ποιού ενεργείας» (Γεωργιαφέντης, Κοτζόγλου & Φιλιππάκη-Warburton 2011: 78).

Όσον αφορά το Γυμνάσιο, η νέα γραμματική που εκδόθηκε το 2011 είναι το εγχειρίδιο των Σωφρόνη Χατζησαββίδη και Αθανασίας Χατζησαββίδου με τίτλο *Γραμματική Νέας Ελληνικής Γλώσσας Α', Β', Γ' Γυμνασίου*. Είναι μία διδακτική γραμματική η οποία λαμβάνει

υπόψη τα πορίσματα της σύγχρονης γλωσσολογίας για τη νέα ελληνική γλώσσα. Αξιοποιεί σε μεγάλο βαθμό τα πορίσματα της εφαρμοσμένης γλωσσολογίας και βασίζεται στην *επικοινωνιακή προσέγγιση* της γλώσσας. Η νέα σχολική γραμματική του Γυμνασίου περιλαμβάνει μία σειρά νέων στοιχείων στο βαθμό που το επιτρέπει η εκπαιδευτική πραγματικότητα. Με αυτόν τον τρόπο η γραμματική προσλαμβάνει χρηστικό και παιδαγωγικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με τους συγγραφείς του βιβλίου το συγκεκριμένο εγχειρίδιο γραμματικής έχει ως βασικό σκοπό να περιγράψει τη γλώσσα ώστε ο μαθητής να αναπτύξει ή καλύτερα να βελτιώσει τη *γραμματική* και την *επικοινωνιακή* του *ικανότητα*. «Απώτερος σκοπός αυτού του εγχειριδίου είναι κυρίως η βελτίωση της χρήσης της ελληνικής γλώσσας από τους ομιλητές της» (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2011: 11). Διαρθρώνεται σε κεφάλαια αντίστοιχα των επιπέδων γλωσσικής ανάλυσης: φωνητική - φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη, σημασιολογία - λεξιλόγιο, πραγματολογία, κειμενογλωσσολογία. Χαρακτηριστικό είναι μάλιστα το γεγονός ότι στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο συνυπάρχει η μορφολογία και η σύνταξη, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές γραμματικές που διδάσκονταν τα προηγούμενα χρόνια (Μήτσης 2015: 374-378, Χατζησαββίδης 2009: 680-681).

2.3.2. Η νεοελληνική γραμματική θεωρία στα σχολικά εγχειρίδια Δημοτικού και Γυμνασίου

Επισημαίνεται ότι λόγω του εύρους των πληροφοριών των σχολικών γραμματικών και των γραμματικών αναφοράς, αλλά και του περιεχομένου των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών γίνεται μία σύντομη αναφορά στη γραμματική θεωρία όπως αποτυπώνεται στα σχολικά εγχειρίδια Δημοτικού και Γυμνασίου. Δεν εμβαθύνουμε στην προσέγγιση, την ορολογία και το θεωρητικό υπόβαθρο που υιοθετούν. Αναγνωρίζουμε, ωστόσο, τη σημαντική θέση που κατέχουν μαζί με τις σχολικές γραμματικές και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών στη γλωσσική διδασκαλία.

Είναι προφανές ότι η συγγραφή ενός σχολικού εγχειριδίου για την ελληνική γλώσσα δε συνιστά εύκολο εγχείρημα, καθώς είναι αναγκαία η μετάβαση από τα επιστημονικά δεδομένα στη διδακτική πράξη μέσω απλοποιήσεων και τροποποιήσεων που θα καταστήσουν ένα εγχειρίδιο εύχρηστο για τους μαθητές. Ακολουθώντας τις σύγχρονες

εξελίξεις τα σχολικά εγχειρίδια είναι διαμορφωμένα σύμφωνα με την *επικοινωνιακή-κειμενοκεντρική προσέγγιση* για τη γλώσσα (Πρέντζα 2021: 51, 58).

Στόχος των σχολικών βιβλίων του Δημοτικού είναι «να αναπτυχθεί η ικανότητα των μαθητών για αποτελεσματική προφορική και γραπτή επικοινωνία» (Πρέντζα 2021: 64) έτσι ώστε να κατανοούν και να παράγουν λόγο. «Σκοπός δεν είναι η εκμάθηση κανόνων αλλά η καλλιέργεια της ικανότητας των μαθητών να επιτελούν γλωσσικές πράξεις» (Πρέντζα 2021: 65). Όλα τα γραμματικά και λεξιλογικά στοιχεία απορρέουν από το κείμενο της κάθε ενότητας και συνδέονται με αυτό. Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να προσαρμόζουν τη διδασκαλία τους σύμφωνα με τις ανάγκες των μαθητών τους. Στις οδηγίες για τους εκπαιδευτικούς τονίζεται η σημασία της συστηματικής χρήσης του εγχειριδίου της γραμματικής του Δημοτικού και η ανάγκη να επικεντρώνεται κάθε φορά ο εκπαιδευτικός σε ένα γραμματικό φαινόμενο ανά μάθημα. «Τα λάθη των μαθητών πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ενδείξεις του προσωρινού επιπέδου της επικοινωνιακής τους ικανότητας» (Πρέντζα 2021: 65).

Όσον αφορά τα βιβλία του Γυμνασίου, πρόκειται για «βιβλία-περιοδικά» (Αγγελάκος, Κατσαρού & Μαγγανά 2011: 7) τα οποία περιλαμβάνουν θεματικές ενότητες που σχετίζονται με ζητήματα της καθημερινότητας. Η *προσέγγιση* αυτών των εγχειριδίων είναι *κειμενοκεντρική*, γιατί εκτός από την κατανόηση του κειμένου, τα γραμματικά φαινόμενα, η δομή και το λεξιλόγιο αναλύονται με βάση τα κείμενα της εκάστοτε διδακτικής ενότητας. Βασικός στόχος είναι η παραγωγή γραπτού και προφορικού λόγου με σκοπό την επικοινωνία, όπως και στο Δημοτικό. Ως γενικοί στόχοι τίθενται η κατανόηση και η παραγωγή του προφορικού λόγου, όπως και η κατανόηση και παραγωγή του γραπτού λόγου. Η διδασκαλία καθίσταται αποτελεσματική όταν οι μαθητές είναι ικανοί να εντοπίζουν τις μορφοσυντακτικές και λεξιλογικές επιλογές των συνομιλητών τους ή του συγγραφέα ενός κειμένου και να εκφράζονται προφορικά ή γραπτά προσαρμόζοντας το λόγο τους σε οποιοδήποτε επικοινωνιακό πλαίσιο ή κειμενικό είδος, αξιοποιώντας τα αντίστοιχα μορφοσυντακτικά και λεξιλογικά δεδομένα (Αγγελάκος, Κατσαρού & Μαγγανά 2011: 7, Μήτσης 2015: 358-361).

Τα εγχειρίδια της νεοελληνικής γλώσσας του Γυμνασίου ακολουθούν μία επικοινωνιακή προσέγγιση και είναι φανερό ότι έχουν ως στόχο να οδηγήσουν τον μαθητή με επαγωγικό τρόπο στη θεωρία μέσω της μελέτης των αντίστοιχων γραμματικών φαινομένων στα κείμενα. Στόχος της διδασκαλίας δεν είναι η μηχανιστική εκμάθηση

γλωσσικών κανόνων, αλλά η κατανόηση των τρόπων με τους οποίους κάθε γλωσσικό φαινόμενο συμβάλλει στη συγκρότηση ενός κειμένου. Διδάσκονται όλα τα γλωσσικά επίπεδα, χωρίς όμως να διακρίνονται με σαφήνεια. Αυτό υποδεικνύει ότι είναι αναγκαία η αναδιάρθρωση της ύλης των σχολικών εγχειριδίων, η συστηματοποίηση της παρεχόμενης γραμματικής γνώσης, η διακριτή περιγραφή του κάθε επιπέδου γλωσσικής ανάλυσης και η σύνδεση των διάφορων γλωσσικών επιπέδων μεταξύ τους με σκοπό την αποτελεσματική ανάπτυξη της γραμματικής και επικοινωνιακής ικανότητας. Ωστόσο όπως και στο Δημοτικό, έτσι και στο Γυμνάσιο παρατηρούνται αποκλίσεις μεταξύ των σχολικών εγχειριδίων από τάξη σε τάξη και ανάμεσα στα σχολικά εγχειρίδια, τα οποία ακολουθούν ακόμη την παραδοσιακή προσέγγιση σε επίπεδο γραμματικής θεωρίας και ορολογίας, και τη σχολική γραμματική του Γυμνασίου, η οποία στηρίζεται στις αρχές της επικοινωνιακής γραμματικής (Κλειδή & Τσόκογλου 2014: 232-233, Μήτσης 2015: 372).

Όσον αφορά τη δομή των διδακτικών ενοτήτων των συγκεκριμένων εγχειριδίων, επισημαίνεται ότι «τα κείμενα που χρησιμοποιούνται αποτελούν τη βάση για τη διδασκαλία των γραμματικών και λεξιλογικών φαινομένων» (Μήτσης 2015: 371). Στη συνέχεια, «εξετάζονται τα γλωσσικά φαινόμενα πάντα με επαγωγικό τρόπο και με αφορμή τα κείμενα της κάθε ενότητας» (Μήτσης 2015: 371). Δίνονται ασκήσεις για περαιτέρω κατάκτηση και εμπέδωσή τους. Οι δραστηριότητες παραγωγής προφορικού και γραπτού λόγου εντάσσονται κάθε φορά στο θέμα της κάθε ενότητας. Ταυτόχρονα παρατηρείται ότι υιοθετείται μία διαθεματική προσέγγιση του υλικού που ωθεί τον μαθητή να αυτενεργήσει (Μήτσης 2015: 371-372).

Ωστόσο, η ίδια η γραμματική ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων εμφανίζει προβλήματα τα οποία σχετίζονται με αποκλίσεις σε σύγκριση με τη γραμματική που χρησιμοποιείται στο σχολείο και συγκριτικά με τα υπόλοιπα εγχειρίδια των τάξεων του Δημοτικού ή του Γυμνασίου. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρούνται ορισμένες διαφορές στην ορολογία της γραμματικής από τη μία τάξη στην άλλη, διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα εγχειρίδια γλώσσας και τη σχολική γραμματική όσον αφορά την ορολογία ή την περιγραφή γραμματικών φαινομένων, αντιφάσεις ανάμεσα στα διάφορα εγχειρίδια της γλώσσας και το ισχύον Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών. Τέλος, κάποιες φορές συμβαίνει να διδάσκονται γραμματικά φαινόμενα στη γραμματική, αλλά να μην γίνεται αναφορά στα αντίστοιχα φαινόμενα στα σχολικά βιβλία. Συχνά μάλιστα παρατηρείται το φαινόμενο να διδάσκεται

διαφορετικά ένα συγκεκριμένο γραμματικό φαινόμενο από τη μία τάξη στην άλλη ή από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο. Αυτές οι αποκλίσεις μπορεί να οφείλονται σε μία σειρά παραγόντων, κυριότερη από τις οποίες θεωρείται η εξής: τα σχολικά εγχειρίδια και η σχολική γραμματική τόσο του Δημοτικού όσο και του Γυμνασίου - συντάχθηκαν σε διαφορετικούς χρόνους. Αυτό είχε ως συνέπεια να μη συμβαδίζουν μεταξύ τους και να προκαλούν σύγχυση, όταν επιχειρηθεί η συγκριτική μελέτη τους (Καβουκόπουλος 2015: 3-5).

Με την έκδοση των εγχειριδίων αυτών και των αντίστοιχων Αναλυτικών Προγραμμάτων γίνεται μία πρώτη προσπάθεια «σύνδεσης των δεδομένων του περιβάλλοντος με τα γλωσσικά στοιχεία» (Μήτσης 2015: 369). Ξεκινά μία πορεία διεύρυνσης των ορίων της γραμματικής και η σύνδεσή της με τη γλωσσική χρήση. Η *επικοινωνιακή χρήση της γλώσσας* καλλιεργεί την ικανότητα των μαθητών να επικοινωνούν με ακρίβεια και αποτελεσματικότητα. Ασκούνται σε διάφορες μορφές προφορικής και γραπτής επικοινωνίας και αναπτύσσουν *μεταγλωσσικές δεξιότητες*. Αξίζει τέλος να σημειωθεί ότι καθένα από τα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου συνοδεύεται από τετράδιο εργασιών και το αντίστοιχο βιβλίο εκπαιδευτικού (Μήτσης 2015: 369).

2.3.3. Η νεοελληνική γραμματική θεωρία στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Δημοτικού και Γυμνασίου

Όσον αφορά τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών που έχουν συνταχθεί στην ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης παρατηρείται ότι τα περισσότερα εστιάζουν στην παραδοσιακή προσέγγιση της γραμματικής θεωρίας, αφού στηρίζονται στην κανονιστική διατύπωση και στην ορθή χρήση της νεοελληνικής γλώσσας. Ιδιαίτερα σημαντικό κρίνεται το γεγονός ότι το σχολείο αδυνατεί να παρακολουθήσει την εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας και αυτό είναι εμφανές επειδή συνήθως δε γίνεται αναφορά σε περιπτώσεις δανεισμού και γλωσσικής αλλαγής. Εξάιρεση αποτελούν τα πιο πρόσφατα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (ΑΠΣ): το ΑΠΣ του 2003 και του 2011, τα οποία υιοθετούν μία επικοινωνιακή προσέγγιση και το ΑΠΣ του 2022, που βασίζεται σε μία πιο σύγχρονη συνθετική προσέγγιση. Παρατηρείται, ωστόσο, ότι ενώ γενικά γίνονται σημαντικές προσπάθειες αλλαγών και εκσυγχρονισμού στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών συχνά αυτές δε συνοδεύονται από τον εκσυγχρονισμό ή

την ανανέωση των σχολικών γραμματικών και εγχειριδίων και το κυριότερο σπάνια εφαρμόζονται τα όσα προβλέπουν τα Αναλυτικά Προγράμματα στη γλωσσική διδασκαλία. Μερικές φορές μάλιστα επικρατεί «ένα χάσμα ανάμεσα στη διδακτέα ύλη του Δημοτικού και του Γυμνασίου σχετικά με τις γνωστικές απαιτήσεις» (Κατσιμαλή 2007: 170) που θέτουν τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών. (Κατσιμαλή 2007: 170, 176, Σπανός & Μιχάλης 2012: 56-60).

Γενικά όσον αφορά το σχεδιασμό Αναλυτικών Προγραμμάτων, σημειώνεται ότι κάθε Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών καθορίζει κάποιους γενικούς και εξειδικευμένους στόχους, οι οποίοι οφείλουν να προσαρμόζονται στις τάσεις και τις συνθήκες που επικρατούν στη σύγχρονη κοινωνία και να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες του κάθε μαθητή. Ειδικότερα, στη διδασκαλία των γλωσσών παρατηρούνται σημαντικές μεθοδολογικές αλλαγές με την πάροδο των χρόνων όσον αφορά τη γλωσσική πολιτική. Η μεθοδολογία ενός προγράμματος αφορά τη μεθοδολογική προσέγγιση της διδασκαλίας της γλώσσας. Βασικοί παράγοντες που καθορίζουν τη μορφή ενός γλωσσικού προγράμματος είναι οι δεξιότητες που έχει ως σκοπό να καλλιεργήσει στους μαθητές, το περιβάλλον εφαρμογής του, ο διαθέσιμος χρόνος διδακτικών ωρών και οι διαθέσιμοι πόροι για την υλοποίησή του (Τοκατλίδου 2004: 193-240).

Όσον αφορά τη σχέση των Αναλυτικών Προγραμμάτων με τα σχολικά εγχειρίδια, επισημαίνεται ότι ενώ κατά καιρούς τα Αναλυτικά Προγράμματα ανανεώνονται και εκσυγχρονίζονται, τα σχολικά εγχειρίδια παραμένουν τα ίδια με αποτέλεσμα να καθίσταται δύσκολο να εφαρμοστούν οι νέες αρχές και στόχοι που θέτει η προσέγγιση που υιοθετεί το εκάστοτε Αναλυτικό Πρόγραμμα. Ουσιαστικά, το Αναλυτικό Πρόγραμμα είναι αυτό που προσδιορίζει τις γενικές κατευθύνσεις που σχετίζονται με το γνωστικό αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται, ενώ τα διδακτικά εγχειρίδια αποτελούν το μέσο υλοποίησης των στόχων που θέτει το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών και προσδιορίζουν τη γραμματική προσέγγιση που υιοθετείται. Το κάθε σχολικό εγχειρίδιο είναι απαραίτητο να λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες των μαθητών στους οποίους απευθύνεται, την ηλικιακή ομάδα στην οποία ανήκουν, το διαθέσιμο χρόνο διδασκαλίας των εκπαιδευτικών καθώς και τις συνθήκες και τις δυνατότητες του σχολικού χώρου (Γεωργιαφέντης, Κοτζόγλου & Φιλιππάκη-Warburton 2011: 78, Καβουκόπουλος 2015: 3-5, Σπανός & Μιχάλης 2012: 100-102, 104-106, Τοκατλίδου 2004: 241-244, 262-267).

3. Μορφολογικές διαδικασίες σχηματισμού των λέξεων

3.1. Βασικοί τομείς ανάλυσης της μορφολογίας: κλίση, παραγωγή, σύνθεση

Ο σχηματισμός μορφολογικών τύπων στην ελληνική γλώσσα επιτυγχάνεται μέσω τριών διαδικασιών: της κλίσης, της παραγωγής και της σύνθεσης. Υπόκειται σε μορφολογικούς κανόνες, μοτίβα και περιορισμούς που σχετίζονται με τη φύση του μηχανισμού που χρησιμοποιείται για τη δόμηση των λέξεων. Όταν εφαρμοστούν οι διαδικασίες αυτές δημιουργούν γραμματικές δομές, απλές ή πολύπλοκες, αποδεκτές από το γραμματικό σύστημα της γλώσσας. Είναι χαρακτηριστική η διάκριση της μορφολογίας μίας γλώσσας σε *κλιτική* και *παραγωγική*. Στην κλιτική μορφολογία εντάσσεται η διαδικασία της κλίσης κατά την οποία προκύπτουν διαφορετικοί γλωσσικοί τύποι μίας λέξης μέσω της προσθήκης ενός κλιτικού επιθήματος στο τέλος της λέξης στην Ελληνική. Βασικά τυπολογικά χαρακτηριστικά της ελληνικής γλώσσας είναι η «διάχυση πολλών λειτουργιών σε ένα μόρφημα (π.χ. *μόρφημα -οι*: *ονομαστική πτώση, αρσενικό γένος, πληθυντικός αριθμός*)» (Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 48), η έλλειψη σαφούς διάκρισης των μορφημάτων μεταξύ τους και η αποτύπωση των μορφολογικών μεταβολών (π.χ. *αρπάζω, άρπαξα*). Επιπλέον, κατά τη διαδικασία της κλίσης οι λέξεις τροποποιούνται έτσι ώστε να ταιριάζουν σε διάφορα συντακτικά περιβάλλοντα και χωρίζονται σε διάφορες κλιτικές τάξεις, με βάση το γένος, την πτώση και τον αριθμό. Στην παραγωγική μορφολογία ανήκουν οι μορφολογικές διαδικασίες που σχηματίζουν νέες λέξεις με ποικίλους τρόπους: η παραγωγή, η σύνθεση και επιμέρους διαδικασίες, όπως για παράδειγμα η *παρασύνθεση* (Koutsoukos & Efthymiou 2023: 215-220, Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 48-49, Lieber 2017: 1, Ράλλη 2022: 123, 145, 147, Ralli 2010 : 1).

Η διάκριση μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης είναι μία διαδικασία τυπική παρά λειτουργική, επειδή συχνά τα όρια μεταξύ των δύο αυτών διαδικασιών δεν είναι σαφή. Η παραγωγή διακρίνεται από τη σύνθεση επειδή δημιουργεί νέες λέξεις μέσω της προσφυματοποίησης (π.χ. *ψαρ-εύ-ω, πρό-θεσ-η*), του αναδιπλασιασμού ή της εσωτερικής τροποποίησης των λέξεων με διάφορους τρόπους (π.χ. *δια-φέρ-ω, δια-φορ-ά*), ενώ κατά τη σύνθεση ενώνονται δύο ή περισσότερες βάσεις. Επίσης, η παραγωγή τροποποιεί τις βάσεις των λέξεων είτε μέσω της προσθήκης *προσφυμάτων* (*προθημάτων, επιθημάτων* και *σπανίως ενθημάτων*) στο θέμα της λέξης (π.χ. *όργαν-ο → οργαν-ών-ω, δι-οργαν-ωτή-ς, οργανωτ-ικ-*

ός, λα-μ-βάν-ω) είτε μέσω εσωτερικών αλλαγών ποικίλων ειδών, όπως η *περικοπή* (π.χ. *μικρόφωνο* → *όφωνο*) και η *μετάπλαση* (π.χ. *περιοδικός*, -ή, -ό (*επίθετο*) → *περιοδικό* (*ουσιαστικό*)), ενώ στην περίπτωση της *σύνθεσης* προστίθεται σε ένα θέμα ή σε μία λέξη ένα (άλλο) θέμα ή μία (άλλη) λέξη, ή (π.χ. *ιππόδρομος*, *ταχυδρόμος*, *δευτερόλεπτο*). Στη σύνθεση, τα δύο *συνθετικά μέρη* συνδέονται στην πλειονότητα των περιπτώσεων με το *δείκτη σύνθεσης* (π.χ. *θαλασσ-ο-πούλ-ι*). Τύποι οι οποίοι βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης είναι για παράδειγμα τα *δεσμευμένα στοιχεία* (π.χ. *δερματ-ό-δετ-ος*), τα *προσφυματοειδή* ή τα *ψευδο-προσφύματα* (π.χ. *αυτο-τελ-ής*, *ημι-τελ-ής*), των οποίων η φύση ερμηνεύεται διαφορετικά από τον εκάστοτε μελετητή. Μάλιστα, «ο διττός χαρακτηρισμός ορισμένων λεξικών στοιχείων σε διάφορες μελέτες, άλλοτε ως προθημάτων και άλλοτε ως πρώτων συνθετικών» (Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 49) (π.χ. *αρχι-στράτηγ-ος*, *θεό-τρελ-ος*, *μικρο-οικονομ-ία*) καθιστά δυσκολότερη τη διάκριση μεταξύ των δύο αυτών διαδικασιών (Ευθυμίου 2023: 203, Θώμου 2023: 134, 136, Lieber 2017: 1, 4, Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 49, Ράλλη 2022: 199-200, Ralli 2010: 9).

Σε αυτό το σημείο είναι αναγκαία η αναφορά στην έννοια της *παραγωγικότητας*. «Σύμφωνα με τον Hockett (1958: 575 στο Ράλλη 2022: 247), πρόκειται για την ιδιότητα της γλώσσας να δημιουργεί νέα στοιχεία, τόσο σε επίπεδο μορφολογικών διαδικασιών όσο και μορφολογικών στοιχείων» (Ράλλη 2022: 247). Με αυτόν τον τρόπο προκύπτουν παραγωγικές και μη παραγωγικές δομές. Ο βαθμός παραγωγικότητας είναι ο παράγοντας που καθορίζει αν μία διαδικασία ή ένα συστατικό είναι περισσότερο ή λιγότερο παραγωγικό. «Κατά τη Bauer (1998, 2001 στο Ράλλη 2022: 248), η διαβάθμιση και ο συγχρονικός χαρακτήρας αποτελούν τα βασικότερα χαρακτηριστικά της παραγωγικότητας» (Ράλλη 2022: 248). Είναι χαρακτηριστικό ότι η έννοια της παραγωγικότητας σχετίζεται τόσο με τη δημιουργικότητα όσο και με την κανονικότητα της γλώσσας (Dressler & Ladányi 2000: 105, Lieber 2017: 1, Ράλλη 2022: 247-248, Ralli 2003: 5).

Η ελληνική μορφολογία είναι πλούσια και βασίζεται κατά κύριο λόγο στο «θέμα, το οποίο αποτελεί τον πυρήνα της λέξης και είναι υπεύθυνο για τη δημιουργία της σημασίας της» (Ράλλη 2022: 124). Ο σχηματισμός μορφολογικών δομών στη Νέα Ελληνική βασίζεται στο θέμα της λέξης και γι' αυτό κρίνεται αναγκαία η αναφορά στη διάκριση θέματος και ρίζας. Στο πλαίσιο μίας διαχρονικής οπτικής, το θέμα δημιουργείται από τη *ρίζα* και ένα επιθηματικό στοιχείο (π.χ. *ανατρεπτικός*, *ρίζα: τρεπ-*, *θέμα: ανατρεπτικ-*, *ανα-*: *παραγωγικό πρόθημα*, *-τικ-*

: παραγωγικό επίθημα, -ός: κλιτικό επίθημα). Συγχρονικά, δεν είναι εύκολο να γίνει η συγκεκριμένη διάκριση, «είτε επειδή τα όρια των δύο στοιχείων που απαρτίζουν το θέμα έχουν καταστεί δυσδιάκριτα με την πάροδο του χρόνου, είτε επειδή μία συγκεκριμένη λέξη είναι άγνωστης ή ξενικής προέλευσης» (Ράλλη 2022: 124). Ακόμη, ένα θέμα μπορεί να είναι μορφολογικά απλό (μονομορφηματικό) ή μορφολογικά πολύπλοκο (πολυμορφηματικό). Υπάρχουν, ωστόσο, περιπτώσεις στις οποίες η ρίζα μπορεί να συμπίπτει με το θέμα (π.χ. *μορφ-ή*). «Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη (2017: 277 στο Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 53), η ρίζα ορίζεται ως η βάση σχηματισμού της λέξης και δεν αναλύεται περαιτέρω, ενώ το θέμα σχηματίζεται από τη ρίζα και τα σχηματιστικά στοιχεία, και σε αυτό προσκολλάται η κατάληξη (π.χ. *ανατρεπτικός* > ρίζα: *τρεπ-*, παραγωγικά προσφύματα: *ανα-*, *-τικ-*, θέμα: *ανατρεπτικ-*, κατάληξη: *-ός*)» (Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 53-54) (Ράλλη 2022: 124-125).

Όσον αφορά την παραγωγική μορφολογία, τα *προσφύματα* - κυρίως τα *προθήματα* και τα *επιθήματα* - μπορούν να διαχωριστούν σε τρεις κατηγορίες σύμφωνα με τη Ralli (2010, 2016): όσα προέρχονται από την Αρχαία Ελληνική και χρησιμοποιούνται ακόμη, αυτά που αποτελούν προϊόν γραμματικοποίησης, δηλαδή που παράγονται από άλλα προσφύματα ή λέξεις, και όσα είναι δάνεια από άλλες γλώσσες. Επισημαίνεται ότι τα *επιθήματα* διακρίνονται σε *παραγωγικά* και *κλιτικά* (π.χ. *τελικός*, *-ικ-*: *παραγωγικό επίθημα*, *-ός*: *κλιτικό επίθημα*) και παρουσιάζουν μεταξύ τους σημαντικές διαφορές. Τα παραγωγικά επιθήματα έχουν συχνά την ιδιότητα να αλλάζουν τη γραμματική κατηγορία μίας λέξης, σε αντίθεση με τα κλιτικά επιθήματα τα οποία δημιουργούν διάφορους τύπους της ίδιας βάσης που έχουν διαφορετική συντακτική λειτουργία. «Η προσθήκη παραγωγικών επιθημάτων αποτελεί προαιρετική διαδικασία, σε σύγκριση με την προσθήκη κλιτικών επιθημάτων των οποίων η παρουσία είναι υποχρεωτική για τη δημιουργία κλιτών λέξεων» (Ράλλη 2022: 64). «Τα παραγωγικά επιθήματα μεταβάλλουν τη σημασία της βάσης και συχνά δημιουργούν παράγωγες λέξεις με μη προβλέψιμες σημασίες. Τα κλιτικά επιθήματα απλώς προσθέτουν κάποια χαρακτηριστικά που είναι προβλέψιμα» (Ράλλη 2022: 68-69). Διευκρινίζεται ότι «τα κλιτικά και τα παραγωγικά προσφύματα καθορίζουν τη γραμματική σημασία των λέξεων, σε αντίθεση με τα θέματα και τις βάσεις τους, που είναι φορείς λεξικής σημασίας. Υπάρχει, όμως, διαφορά όσον αφορά το είδος της γραμματικής σημασίας, δεδομένου ότι τα κλιτικά προσφύματα χαρακτηρίζονται από σημασιολογική γενικότητα, ενώ τα παραγωγικά παρουσιάζουν εξειδίκευση σημασίας» (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2004: 44) (Ευθυμίου &

Θωμαδάκη 2022: 170-174, Ράλλη 2022: 64-66, 68-69, 199-200, Ralli 2010 : 9, Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2004: 44, Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 54-55).

Η *παραγωγή* θεωρείται γενικά ως ο πυρήνας του σχηματισμού λέξεων. Μέσω της διαδικασίας αυτής προκύπτει ένα μορφολογικά πολύπλοκο θέμα το οποίο προσλαμβάνει τη γραμματική κατηγορία και τα μορφοσυντακτικά χαρακτηριστικά, μέσω της *αρχής της μεταπήδησης*, η οποία δίνει προτεραιότητα στις πληροφορίες που φέρει η κεφαλή. Δημιουργούνται μορφολογικά πολύπλοκες λέξεις, των οποίων η μορφή και η σημασία δεν είναι προβλέψιμες. (Ευθυμίου 2023: 199, Ράλλη 2022: 199-200, Ralli 2003: 11-12, Θώμου 2023: 134, Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 49).

Τα *ελληνικά σύνθετα* έχουν μία βασική δομή που απαρτίζεται από δύο συστατικά στοιχεία. Χαρακτηριστική είναι η διάκριση σε *μονολεκτικά* και *πολυλεκτικά σύνθετα*. Ως *μονολεκτικά σύνθετα*, χαρακτηρίζονται οι μορφολογικές δομές που υπόκεινται σε μορφολογικούς κανόνες και αρχές, σχηματίζονται από καθαρά μορφολογικές ενότητες και συνιστούν μία φωνολογική λέξη, όπως *πατατοσαλάτα*. «Ο *δείκτης σύνθεσης -ο-* είναι το βασικό στοιχείο που συνδέει τα συνθετικά μέρη μεταξύ τους και του έχουν αποδοθεί κατά καιρούς διαφορετικοί όροι, όπως *συνδεδειγμένο στοιχείο* (Booij 1992, Scalise 1992, Bauer 1998, 2017 στο Ράλλη 2022: 262), *συνθετικό στοιχείο ή φωνήεν* (Τριανταφυλλίδης 2002: 153-154, Τσοπανάκης 1998: 689-693, Θώμου 2023: 138) *διένθημα* (Dressler 1984, 1986, Dressler & Merlini-Barbaredi 1989 στο Ράλλη 2022: 262) και *δείκτης σύνθεσης* (Ralli 2008β στο Ράλλη 2022: 262)» (Ράλλη 2022: 261-262). Είναι χαρακτηριστικό ότι «η μορφή του δείκτη σύνθεσης παραμένει σταθερή καθ' όλη τη διαδικασία της κλίσης της σύνθετης λέξης» (Ράλλη 2022: 264). Η παρουσία του σε μία σύνθετη λέξη εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, κυρίως φωνολογικούς και μορφολογικούς. Η *σημασιολογική αδιαφάνεια* είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των σύνθετων δομών στο σύνολό τους και πρόκειται για την ιδιότητα των συνθέτων να έχουν πολλές φορές διαφορετική σημασία σε σύγκριση με αυτή των συστατικών τους, αν τα μελετήσουμε μεμονωμένα. Αντίθετα, τα *πολυλεκτικά σύνθετα* χαρακτηρίζονται από ημισυντακτικές ή/και ημι-λεκτικές ιδιότητες και αποτελούνται από δύο φωνολογικές λέξεις, όπως *Βόρειος πόλος*. Ιδιαίτερες περιπτώσεις σύνθεσης αποτελούν οι *δομές με σύνθετο θέμα* (π.χ. *ηλεκτρολόγος*), οι *διεθνισμοί* (π.χ. *βιογραφία*, *βιογράφος*), τα *νεοκλασικά* (π.χ. *λεωφορείο*), τα *ρηματικά σύνθετα* (π.χ. *νυχτοπερπατώ*) καθώς και τα *αμαλγάματα* (π.χ.

βρεχαλίζει < βρέχει + ψιχαλίζει) (Ράλλη 2022: 259-262, 264, 267-268, 276, Ralli 2010: 5, 9, Ρεβυθιάδου 2023: 235-250, Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 49).

Μία βασική ιδιότητα που χαρακτηρίζει τις διαδικασίες σχηματισμού λέξεων είναι η *αλλομορφία*. Ορίζεται ως η μελέτη των παραλλαγών ενός μορφήματος, οι οποίες βρίσκονται σε συμπληρωματική κατανομή, φέρουν λεξικές και σημασιολογικές πληροφορίες, αλλά διαφέρουν ως προς τη φωνολογική τους μορφή. Τα στοιχεία που συμμετέχουν στην αλλομορφία ονομάζονται *αλλόμορφα*. «Οι αλλομορφικές αλλαγές είναι αυθαίρετες και απρόβλεπτες» (Καρασίμος 2020: 192), αλλά το μορφολογικό περιβάλλον στο οποίο εντοπίζονται χαρακτηρίζεται από προβλεψιμότητα και κανονικότητα. «Τα μορφήματα διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες με κριτήριο την προβλεψιμότητα επιλογής του αλλομόρφου: τα μορφήματα χωρίς αλλομορφία (π.χ. *ανθρωπ-*), τα μορφήματα με δύο αλλόμορφα (π.χ. *καρδια-*, *καρδι-*) και τα μορφήματα που έχουν πάνω από δύο αλλόμορφα (π.χ. *τεμπελη-*, *τεμπεληδ-*, *τεμπελ-*)» (Καρασίμος 2020: 194). Οι κανόνες χρήσης της αλλομορφίας είναι οι παράγοντες που καθορίζουν το μορφολογικό περιβάλλον στο οποίο εντοπίζεται το κάθε αλλόμορφο στη σύνθεση και στην παραγωγή. Οι συγκεκριμένοι κανόνες σε συνδυασμό με το *φίλτρο μορφολογικού περιβάλλοντος*, που περιλαμβάνει τις πληροφορίες που φέρουν τα αλλόμορφα, και τον *περιορισμό του μοναδικού αλλομόρφου* (πραγμάτωση ενός μόνο αλλομόρφου σε συγκεκριμένο περιβάλλον (π.χ. *άνθρωπ-ος*, *ανθρωπ-ισμ-ός*, *ανθρώπ-ιν-ος*), βλ. υποενότητα 3.2.1.) προτάσσουν το κατάλληλο σε κάθε περίπτωση αλλόμορφο. Επισημαίνεται ότι η αλλομορφία διακρίνεται σε *θεματική*, όπως για παράδειγμα *υπο-μέν-ω*, *υπο-μείν-ω*, αλλά και σε *προσφυματική*, όπως *ταξι-τζή-ς*, *ταξι-τζήδ-ες* (Καρασίμος 2011: 40-41, 59-63, 102-103, 107, 2020: 192-194, Ράλλη 2023: 70-71).

3.2. Παραγωγή στη Νέα Ελληνική: θεωρητική προσέγγιση

3.2.1. Βασικά χαρακτηριστικά της παραγωγής και επιμέρους διαδικασίες σχηματισμού των λέξεων

Κατά τη διαδικασία της παραγωγής σχηματίζονται νέες λέξεις μέσω της προσφυματοποίησης ή με άλλους τρόπους όπως: με φωνηεντική αλλαγή του θέματος (π.χ.: *φέρω*, *φορά*), με μετάπλαση, με αλλαγή τονισμού (π.χ.: *καρποφόρος*, *καρποφορώ*) και με

αποκοπή τεμαχίων (π.χ. *μικρόφωνο, όφωνο*). Επισημαίνεται ότι η παραγωγή με προσφυματοποίηση (*προσφυματική παραγωγή*) είναι συχνότερη και διακρίνεται σε δύο επιμέρους διαδικασίες, την προθηματοποίηση (*προθηματική παραγωγή*) και την επιθηματοποίηση (*επιθηματική παραγωγή*).⁴ Βασικό χαρακτηριστικό της προσφυματικής παραγωγής είναι «η ασυμμετρία μεταξύ προθημάτων και επιθημάτων, με βάση την οποία τα προθήματα μπορούν να προσαρτώνται σε βάσεις διαφορετικών συντακτικών κατηγοριών, ενώ τα επιθήματα προσαρτώνται σε βάσεις μίας συγκεκριμένης συντακτικής κατηγορίας» (Ευθυμίου 2023: 205).⁵ Διαγλωσσικά, στην προσφυματοποίηση χρησιμοποιούνται διάφορα είδη προσφυμάτων, ωστόσο σε κάθε γλώσσα δεν απαντώνται όλες οι κατηγορίες (π.χ. *schön* (όμορφος) → *un-schön* (άσχημος) (πρόθημα στη γερμανική), *rusi* (φτωχός) → *ru-tu-si* (είμαι φτωχός) (ένθημα στη Βοντοκ), *yellow* (κίτρινος) → *yellowish* (κιτρινωπός) (επίθημα στην αγγλική), *m'cname* (πράσινος) → *mo-mc'nan-o* (πρασινωπός) (περίθημα στη γεωργιανή)). Τα προθήματα διατηρούν συνήθως τις ιδιότητες του θέματος, ενώ τα περισσότερα επιθήματα μπορούν να αλλάξουν κατηγορία στη λέξη και να μεταφέρουν τα χαρακτηριστικά τους στις παράγωγες δομές που σχηματίζονται. Συνεπώς, η επιθηματοποίηση παρουσιάζει μεγαλύτερη ποικιλότητα σε σύγκριση με την προθηματοποίηση. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι η προθηματοποίηση αποτελεί μία αμφιλεγόμενη διαδικασία, καθώς οι υπέρμαχοι της παραδοσιακής γραμματικής την εντάσσουν στην παραγωγή, ενώ οι γλωσσολόγοι στη σύνθεση (Ευθυμίου 2023: 203-206, Koutsoukos & Efthymiou 2023: 219-221, Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 49, Ράλλη 2022: 201-205, Ralli 2010: 9).

Τα προσφύματα διακρίνονται σε *ελεύθερα* και *δεσμευμένα* μορφήματα (προθήματα και επιθήματα). Όσον αφορά τα *παραγωγικά προθήματα*, ελεύθερα είναι αυτά που έχουν μία αυτόνομη μορφή, αλλά όχι μία σαφή σημασία και προέρχονται από συγκεκριμένες αρχαίες ελληνικές προθέσεις (π.χ. *προ-*, *περι-*). Όταν προστίθενται σε θέματα είναι δυνατόν να υπάρξουν αλλαγές στη βάση (π.χ. *πέρυσι*, *προ-πέρυσι* / *πρό-περσι*, *προ-πέρσ-ιν-ος*), τόσο ως προς τη μορφή όσο ως προς τη σημασία, ενώ σε σχηματισμούς που συνδυάζουν προθήματα και κλιτές λέξεις οι λέξεις αυτές δεν υπόκεινται αλλαγές (π.χ. *απο-φεύγ-ω*, *απο-φύγ-ω*). Ως δεσμευμένα χαρακτηρίζονται όσα προθήματα δεν απαντούν μόνα τους στο λόγο, αλλά

⁴ Οι Koutsoukos & Efthymiou (2023) εντάσσουν επίσης την *παρασύνθεση* στις προσφυματικές διαδικασίες και την προσδιορίζουν ως τη διαδικασία κατά την οποία προστίθενται ταυτόχρονα ένα πρόθημα και ένα επίθημα στη βάση.

⁵ Στην προσφυματοποίηση ανήκει και η διαδικασία της *ενθηματοποίησης*, που συνιστά ωστόσο μία σπάνια και μεμονωμένη περίπτωση στην ελληνική μορφολογία (π.χ. *λα-μ-βάν-ω*).

συνδυάζονται υποχρεωτικά με άλλα μορφήματα (π.χ. *ξε-κόβ-ω, ά-μοιρ-ος*). Επισημαίνεται ότι σε περιπτώσεις προθηματικής παραγωγής ισχύουν περιορισμοί στο σχηματισμό των λέξεων ανάλογα με το επίπεδο του λεξιλογίου, λαϊκό ή λόγιο. Για παράδειγμα, τα ρήματα λόγιας προέλευσης συνδυάζονται με προθήματα λόγιας προέλευσης (π.χ. *εν-δύω, εκ-δύω* αλλά *ξε-ντύνω*) (Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 52-53, 56, Ράλλη 2022: 54-57, Ralli 2010: 10-11).

Σχετικά με τη διαδικασία της επιθηματοποίησης στην παραγωγή, οι Melissaropoulou & Ralli (2010 στο Ralli 2010) θεωρούν ότι τα επιθήματα επιλέγουν το θέμα στο οποίο θα προσαρτηθούν με βάση τους λεξικούς χαρακτηρισμούς συγκεκριμένων επιθημάτων. Τα παραγωγικά επιθήματα έχουν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν νέες λέξεις μεταβάλλοντας τη γραμματική κατηγορία της βάσης. Επισημαίνεται ότι τα επιθήματα είναι λεξικά μαρκαρισμένα για τονικές ιδιότητες, οι οποίες καθορίζουν τη θέση του τόνου των παραγόμενων λέξεων. Σημειώνεται ότι μία παράγωγη λέξη έχει μόνο έναν δείκτη κλίσης, αλλά μπορεί να περιλαμβάνει περισσότερα από ένα παραγωγικά επιθήματα (π.χ. *ιμπεριαλιστ-ικ-ός, -ή, -ό*). Η σειρά των επιθημάτων σε μία λέξη εξαρτάται από τις ιδιότητες που τα χαρακτηρίζουν (Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 56, Ralli 2010 : 11).

Τα πιο συχνά παραγωγικά επιθήματα στα ελληνικά εντάσσονται στις παρακάτω κατηγορίες: επιθήματα ρηματικής κατηγορίας (*αγρι-εύ-ω*), επιθήματα ουσιαστικών (*χορευ-τή-ς < χορεύω*), υποκοριστικά (*ανθρωπ-άκι < άνθρωπ-ος*), μεγεθυντικά (*σπιτ-άρα < σπίτι*), εθνικά / πατριδωνυμικά / τοπωνυμικά (*Πειραι-ώτη-ς < Πειραιά-ς*), επαγγελματικά (*ταξι-τζή-ς*), επιθήματα επιθέτων (*αγαπη-τ-ός < αγαπ-ώ*), επιθήματα επιρρημάτων (*ακριβ-ώς < ακριβ-ής*). Εκτός από την παραπάνω κατηγοριοποίηση, επισημαίνεται ότι τα επιθήματα διακρίνονται σε λόγια (*οπίσθ-ι-ος < όπισθεν*) και μη λόγια (λαϊκά) (π.χ. *πισινός < πίσω*). Επιπλέον, συχνά εντοπίζονται επιθήματα τα οποία συνιστούν δάνεια από άλλες γλώσσες (π.χ. *πιλοτ-άρ-ω, καφε-τζή-ς*). Τα δεδομένα της Ελληνικής υποδεικνύουν την «πολυλειτουργικότητα των επιθημάτων, την ιδιότητά τους δηλαδή να προστίθενται σε διάφορες βάσεις» (Ράλλη 2022: 224) (Ράλλη 2022: 211-224).

Οι κυριότερες μη προσφυματικές διαδικασίες σχηματισμού λέξεων είναι η *μετάπλαση* και η *περικοπή*. Κατά την πρώτη διαδικασία «παράγονται νέες λέξεις με αλλαγή των μορφοσυντακτικών χαρακτηριστικών της βάσης, όπως *αστυνομικός, -ή, -ό (επίθ.) > αστυνομικός (ουσ.)*» (Ευθυμίου 2023: 213). Είναι χαρακτηριστικό ότι οι *μεταπλασμένες* λέξεις, σε αντίθεση με τις προσφυματοποιημένες, περιέχουν ένα *μηδενικό επίθημα* που είναι

φωνολογικά κενό. Ωστόσο, προκύπτει συχνά το πρόβλημα της κατευθυντικότητας της μετάπλασης, σύμφωνα με το οποίο σε κάποιες περιπτώσεις η φορά παραγωγής δεν είναι σαφής, όταν απαντώνται δύο λέξεις της ίδιας μορφής που ανήκουν σε διαφορετική συντακτική κατηγορία. «Η αλλαγή κατηγορίας, μετάπλαση ή επανακατηγοριοποίηση, είναι διαδικασία περιορισμένης κλίμακας» (Ράλλη 2022: 205). «Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί είτε ως λεξική πλεοναστική διαδικασία, όταν δεν είναι σαφές ποιο από τα δύο στοιχεία αποτελεί τη βάση, είτε ως δυναμική διαδικασία, όταν μπορεί κανείς να διακρίνει τη βάση» (Ράλλη 2022: 205). Αναλυτικότερα, μία λέξη αποτελεί τη βάση παραγωγής μίας άλλης λέξης (π.χ. ταχυδρομικός, -ή, -ό (επίθ.) > ταχυδρόμος, ταχυδρομείο (ουσ.)). Οι δύο λέξεις συνδέονται μεταξύ τους με έναν μεταπλαστικό κανόνα. Όσον αφορά την αλλαγή κατηγορίας των θεμάτων, δεν είναι σαφής ο τρόπος παραγωγής, δηλαδή εάν πραγματοποιείται μία απλή αλλαγή της κατηγορίας του θέματος ή εάν χρησιμοποιείται ένα μηδενικό επίθημα (π.χ. γλωσσολόγος, γλωσσολογώ) (Ευθυμίου 2023: 213-214, Ράλλη 2022: 202-205).

Κατά τη διαδικασία της περικοπής αποσπάται ένα τμήμα από μία λέξη και προκύπτει με αυτόν τον τρόπο μία καινούργια λέξη, όπως Σταυρούλα > Ρούλα. Συνήθως «οι περικεκομμένες λέξεις χρησιμοποιούνται σε ανεπίσημο λόγο, καθώς διαφέρουν από τις αρχικές ως προς το υφολογικό τους μαρκάρισμα» (Ευθυμίου 2023: 215). Η διαδικασία της παραγωγής πραγματοποιείται μερικές φορές με την αλλαγή της θέσης του τόνου. Αυτός ο τρόπος παραγωγής λέξεων είναι αρκετά παραγωγικός σε άλλες γλώσσες, όπως είναι τα αγγλικά, αλλά στα ελληνικά υπάρχουν διάφοροι περιορισμοί που σχετίζονται με την πλούσια κλίση της γλώσσας και γι' αυτό το λόγο ο συγκεκριμένος τρόπος δεν είναι ιδιαίτερα παραγωγικός (π.χ. βουβάλι, βούβαλος και καρποφόρος, καρποφορώ) (Ευθυμίου 2023: 215, Ράλλη 2022: 205-206, 208).

Οι παράγωγες δομές υπόκεινται διαγλωσσικά σε γενικούς περιορισμούς και σε επιμέρους, ανάλογα με τη γλώσσα αναφοράς. Εφαρμόζονται φωνολογικοί, μορφολογικοί, σημασιολογικοί και πραγματολογικοί περιορισμοί, με σκοπό να φιλτράρουν τις δομές που θεωρούνται αντιγραμματικές. Ιδιαίτερα γνωστός είναι «ο περιορισμός του φραγμού (Aronoff 1976: 43-44 στο Ράλλη 2022: 233), σύμφωνα με τον οποίο δε δημιουργούνται λέξεις των οποίων το θέμα και η σημασία εκφράζονται από άλλες ήδη υπαρκτές σε μία γλώσσα (π.χ. νίκη (*νίκηση) < νικώ)» (Ράλλη 2022: 233). Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα παραγωγικά επιθήματα είναι δυνατόν να υπόκεινται σε περιορισμούς επιλογής της βάσης, ο Καρασίμος

(2011: 102-110, Karasimos 2012a,b στο Koutsoukos & Efthymiou 2023: 236) προτείνει τον *περιορισμό του μοναδικού αλλομόρφου*, σύμφωνα με τον οποίο επιτρέπεται η πραγμάτωση ενός μόνο αλλομόρφου στις ονοματικές βάσεις παραγωγών λέξεων και στα ονοματικά θέματα που έχουν τη θέση του πρώτου συνθετικού σε σύνθετες λέξεις (π.χ. *αγροτοκτηνοτροφικός* (**αγροτικοκτηνοτροφικός*) < *αγροτικός* + *κτηνοτροφικός*). Ένας επιπλέον περιορισμός που είναι γνωστός είναι ο *περιορισμός του γυμνού θέματος*, με βάση τον οποίο το πρώτο συνθετικό μέρος πρέπει να απογυμνώνεται από τα επιθήματά του (π.χ. *αγροτοκτηνοτροφικός* < *αγροτ-ικ-ός* + *κτηνο-τροφ-ικ-ός*). Ακόμη, ο σχηματισμός μη γραμματικών δομών που περιλαμβάνουν αλυσίδες επιθημάτων που δεν επιτρέπονται στη γλώσσα εμποδίζεται τόσο από μορφολογικούς περιορισμούς όσο και από περιορισμούς επιλογής των επιθημάτων (Ευθυμίου 2023: 201-203, Koutsoukos & Efthymiou 2023: 236, Ράλλη 2022: 231-233, 288).

Σχετικά με την αλλομορφία στην παραγωγή (*προσφυματική αλλομορφία*), παρατηρείται ότι εντοπίζεται συχνότερα στα παραγωγικά επιθήματα σε σύγκριση με τα προθήματα. Κατά κύριο λόγο, η πλειονότητα των προθημάτων παρουσιάζει διτυπίες οι οποίες οφείλονται συνήθως σε φωνολογικούς λόγους, όπως είναι η περίπτωση της αποβολής φωνήεντος. Χαρακτηριστικό είναι ότι στη Νέα Ελληνική δεν υφίσταται πλέον ο *κανόνας της δάσυνσης* και κατά συνέπεια οι *αλλαγές* στα προθήματα, όπως *κατ-εργασ-ία* αλλά *καθ-ημεριν-ότητ-α*, χαρακτηρίζονται ως *αλλομορφικές*. Αντίστοιχα παραδείγματα εντοπίζουμε και στο σχηματισμό κάποιων νεολογισμών (π.χ. *πεντ-α-ήμερ-η* αλλά *πενθ-ήμερ-η*), διαδικασία κατά την οποία ένα συγκεκριμένο πρόθημα μπορεί να λάβει δύο μορφές, ανάλογα με τον ομιλητή που το χρησιμοποιεί. Όσον αφορά τα παραγωγικά επιθήματα, αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις είναι οι εξής: *παπ-άς*, *παπ-άδ-ες*, *ταξι-τζή-ς*, *ταξι-τζήδ-ες*. Ωστόσο, υπάρχουν και κάποια επιθήματα τα οποία δεν εμφανίζουν αλλομορφία, όπως είναι τα *-εί(ο)* (π.χ. *γραφ-εί-ο*), *-ισμ(ός)* (π.χ. *ρατσ-ισμ-ός*), *-ώδ(ης)* (π.χ. *χειμαρρ-ώδ-ης*) και *-τέ(ος)* (π.χ. *παρα-δο-τέ-ος*) (Καρασίμος 2011: 93-100).

3.2.2. Ειδικές περιπτώσεις παραγωγικών συστατικών

Κάποια παραγωγικά στοιχεία αμφίβολης υπόστασης εντάσσονται στις ειδικές περιπτώσεις παραγωγικών συστατικών, όπως είναι για παράδειγμα τα *συμφύματα* (π.χ. *αλληλ-επί-δρασ-η*), τα *προσφυματοειδή* στοιχεία (*προθηματοειδή* και *επιθηματοειδή* (π.χ. *θεό-σταλ-τ-ος*, *ελαχιστ-ο-ποι-ώ*) και τα *αμαλγάματα* (π.χ. *βρεχαλίζει < βρέχει + ψιχαλίζει*). Πρόκειται για στοιχεία τα οποία δεν κατονομάζονται στις σχολικές γραμματικές, επειδή η φύση τους είναι αμφίβολη και η ηλικία των μαθητών αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την ένταξή τους στη γλωσσική διδασκαλία.

Τα *συμφύματα* αποτελούν μία ειδική κατηγορία προσφυμάτων, η οποία παρουσιάζει συγκεκριμένα γλωσσικά χαρακτηριστικά (π.χ. *αλληλ-επί-δρασ-η*, *διχο-τόμ-ησ-η*, *γλωσσ-ο-λόγ-ος*, *γλωσσ-ο-λογ-ία*, *θεο-ποι-ώ*, *θεο-ποι-ήσ-η*). Για παράδειγμα, φέρουν συγκεκριμένη σημασία, περιέχουν πληροφορίες που σχετίζονται με τα συμπληρώματα της ρηματικής βάσης από την οποία προέρχονται και είναι δυνατόν να συνδυαστούν με κάποιο πρόθημα για να σχηματίσουν λέξεις. Πρόκειται για λεξικά στοιχεία που συμμετέχουν στο σχηματισμό των λέξεων και δεν απαντούν ως αυτόνομα στοιχεία στο λεξιλόγιο της Ελληνικής (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1986, Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004 στο Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 57). Ουσιαστικά, συνιστούν γραμματικοποιημένες δομές, οι οποίες με την πάροδο του χρόνου χάνουν τη λεξική τους υπόσταση και αποκτούν σταδιακά γραμματική λειτουργία. Πιο συγκεκριμένα, ο Μπαμπινιώτης (2016) αναφέρεται σε *λεξικά προσφύματα*, όπως *φιλ-άδελφ-ος*, *αρχι-ψεύτ-αρ-ος*, *ημί-γλυκ-ος*, *θεο-σκότειν-ος* (λεξικά προθήματα) και *αδελφο-κτον-ία*, *αρτο-ποι-εί-ο*, *ανθρωπ-ο-ειδ-ής*, *αλλο-γεν-ής* (λεξικά επιθήματα) και χαρακτηρίζει τη διαδικασία στην οποία συμμετέχουν ως *συμφυματική παραγωγή*. Τη διάκριση των συμφυμάτων σε λεξικά προθήματα και επιθήματα υιοθετούν και οι Μαγουλά & Κατσούδα (2023). Οι Κλαίρης & Μπαμπινιώτης (2004) τα ονομάζουν *λεξικά προθήματα*. Η Γιαννουλοπούλου (2000 στο Ρεβυθιάδου 2023: 252 και στο Ράλλη 2022: 79) θεωρεί ότι στοιχεία όπως τα *θεο-*, *παλαιο-*, *ψιλο-* συνιστούν *συμφύματα*, ενώ η Θώμου (2023: 138) τα εντάσσει στα *προθηματοειδή*. Για τη Θώμου (2023: 138), αποτελούν «ενδιάμεσες, μεταβατικές περιπτώσεις λέξεων που βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ της παραγωγής και

της σύνθεσης ανάλογα με τα κριτήρια που υιοθετούνται» (π.χ. *θεσμο-θετ-ώ*, *ψευτο-δουλειά*). Η προσέγγιση αυτή είναι παρόμοια με την αντίστοιχη της Ρεβυθιάδου (2023: 251), κατά την οποία τα στοιχεία αυτά αποτελούν «συστατικά που βρίσκονται στο μεταίχμιο ανάμεσα σε δεσμευμένα θέματα και παραγωγικά επιθήματα» (π.χ. *αερ-ο-πόρ-ος*, *χορτο-φάγ-ος*). Σύμφωνα με τη Ράλλη (2007, 2022), πρόκειται για *δεσμευμένα θέματα*, τα οποία «φέρουν το χαρακτηριστικό της *μη ελευθερωσιμότητας (boundness)*» (Ράλλη 2022: 74) και λειτουργούν ως β' συνθετικά, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στη λέξη *κτηνο-τρόφ-ος* με το στοιχείο *-τροφ-* και κατά συνέπεια σχηματίζουν σύνθετες λέξεις. Είναι προφανές ότι τα στοιχεία αυτά έχουν διχάσει τους μελετητές, καθώς βρίσκονται στα όρια μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης (Θώμου 2023: 138, Koutsoukos & Efthymiou 2023: 227, Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 57-58, Μπαμπινιώτης 2016: 12, 16-19, 22-24, Ράλλη 2007: 172-174, 2022: 74-76, 79, Ρεβυθιάδου 2023: 251-253).

«Μία ενδιάμεση κατηγορία μεταξύ θεμάτων και προσφυμάτων συνιστούν τα *προσφυματοειδή στοιχεία (προθηματοειδή, επιθηματοειδή)*» (Ράλλη 2022: 78). Πρόκειται για στοιχεία που ήταν λεξικά και μέσω της γραμματικοποίησης απέκτησαν παρόμοια συμπεριφορά με τα προθήματα ή τα επιθήματα αντίστοιχα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα: *θεό-τρελ-ος*, *θεό-σταλ-τος*, *ελαχιστο-ποι-ώ*, *ελαχιστο-ποι-ησ-η*. Αυτά τα στοιχεία τοποθετούνται μεταξύ των θεμάτων και των προσφυμάτων και τους αποδίδονται διάφοροι όροι, όπως «*ψευδο-προσφύματα*» (Fleischer 1969, Schmidt 1987 στο Ralli 2013a: 228), «*ψευδοσύνθετα*» (Ράλλη 2022), «*προσφύματα ή λέξεις κατά το ήμισυ*» (Marchand 1967, 1969, Scalise 1984 στο Ralli 2013a: 228).⁶ Η συγκεκριμένη κατηγορία εντοπίζεται σε γλώσσες που έχουν ως βάση για το σχηματισμό των λέξεων το θέμα. Εμφανίζουν μία σειρά από χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τα οποία συνοψίζονται παρακάτω. Συμμετέχουν ενεργά στη δημιουργία λέξεων, μπορούν να συνυπάρχουν με τα στοιχεία από τα οποία προήλθαν ή να λειτουργούν συμπληρωματικά ως προς αυτά. Παρατηρείται αλλαγή της μορφής και της σημασίας τους σε σχέση με τα στοιχεία από τα οποία προέκυψαν. Η υπόσταση αυτών των στοιχείων είναι αμφίβολη, επειδή «βρίσκονται σε μία ενδιάμεση φάση μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης» (Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 58) (Ευθυμίου 2023: 212-213, Θώμου 2023: 138-

⁶ Οι μορφολόγοι χρησιμοποιούν διαφορετική ορολογία και διχάζονται όσον αφορά την υπόσταση των προσφυματοειδών. Η άποψη που υιοθετούν εξαρτάται κυρίως από τη γλώσσα την οποία επιλέγουν να μελετήσουν, λαμβάνοντας υπόψη ότι η βάση για το σχηματισμό των λέξεων διαφέρει από γλώσσα σε γλώσσα.

139, Koutsoukos & Efthymiou 2023: 227, Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 58, Ράλλη 2022: 75-76, 78-79, Ralli 2013a: 228).

Μία διαφορετική περίπτωση σχηματισμού λέξεων, μέσω της αποκοπής τεμαχίων και του συνδυασμού δύο λεξημάτων, που βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης είναι τα *αμαλγάματα*. «Συχνά πρόκειται για περιπτώσεις που δεν έχουν σημασιολογική και δομική διαφάνεια με αποτέλεσμα να μη γίνεται κατανοητός ο συνδυασμός των συστατικών (π.χ. *πανωλεθρίαμβος* < *πανωλεθρία* + *θρίαμβος*)» (Ράλλη 2022: 247). Έχει προταθεί από τους Ralli & Xydopoulos (2011) ότι τα αμαλγάματα μοιάζουν με τα σύνθετα, εφόσον «συνδυάζουν τουλάχιστον δύο λεξήματα» (Ράλλη 2022: 247), είναι φωνολογικές λέξεις και η δομή τους ακολουθεί το πρότυπο της δομής των συνθέτων [Θέμα Λέξη]. Ουσιαστικά, τα αμαλγάματα και τα σύνθετα της Ελληνικής συνδυάζουν τις ίδιες γραμματικές κατηγορίες: ουσιαστικό με ουσιαστικό (π.χ. *αγαπούδι* < *αγάπη* + *τραγούδι*) ή επίθετο με ουσιαστικό (π.χ. *βλαξιτζής* < *βλάξ* + *ταξιτζής*), ουσιαστικό με ρήμα (π.χ. *σιντιράζω* < *σιντί* + *αγοράζω*), ρήμα με ρήμα (π.χ. *βρεχαλίζει* < *βρέχει* + *ψιχαλίζει*), επίθετο με επίθετο (π.χ. *ψηδρός* < *ψηλός* + *χοντρός*) και επίρρημα με ρήμα (π.χ. *υπουλεγγίζω* < *ύπουλα* + *προσεγγίζω*) (Ράλλη 2022: 246-247, Ralli 2010: 14, Ralli & Xydopoulos 2011: 4).

Σύμφωνα με τους Ralli & Xydopoulos (2011) τα αμαλγάματα έχουν κοινές δομικές ιδιότητες με τα σύνθετα. Συνδυάζουν τουλάχιστον δύο λεξήματα, συνιστούν φωνολογικές λέξεις και ακολουθούν τη δομή των συνθέτων [Θέμα Λέξη]. Διαφέρουν, ωστόσο, από τα σύνθετα ως προς το γεγονός ότι δημιουργούνται για να καλύψουν συγκεκριμένους επικοινωνιακούς σκοπούς. Τα αμαλγάματα υπόκεινται στη διαδικασία της απομείωσης που επηρεάζει και τα δύο συστατικά και είναι χαρακτηριστικό ότι ο δείκτης σύνθεσης -ο-, που είναι υποχρεωτικός στα σύνθετα, δεν εμφανίζεται στα αμαλγάματα. Οι ομιλητές δημιουργούν τα αμαλγάματα συνειδητά για να ικανοποιήσουν συγκεκριμένους επικοινωνιακούς στόχους (Ralli 2010: 14-15, Ralli & Xydopoulos 2011: 1-2).

3.2.3. Η διαδικασία της προθηματοποίησης: μία αμφιλεγόμενη διαδικασία

Η *προθηματοποίηση* συνιστά μία από τις πιο παραγωγικές διαδικασίες σχηματισμού λέξεων στην ελληνική γλώσσα. Η Νέα Ελληνική έχει διατηρήσει κάποια προθήματα από την

Αρχαία Ελληνική, έχει απολέσει άλλα, έχει επίσης ενσωματώσει δάνεια προθήματα από άλλες γλώσσες, νέα προθήματα που έχουν προκύψει στη διαχρονία της ή προθηματοειδή μέσω της επανανάλυσης. Η Revithiadou (1996 στο Ralli 2003) και η Ralli (2004 στο Ralli 2010) διακρίνουν ορισμένα είδη προθηματοποιημένων δομών στη Νέα Ελληνική με κριτήριο τον τονισμό τους: [[πρόθημα [θέμα κατάληξη]] με τόνο στην προτελευταία συλλαβή (π.χ. *απέχω*, *ανάλατος*), [πρόθημα [θέμα κατάληξη]] με διατήρηση του τόνου (π.χ. *παραέχω*, *ημιφορτηγό*) και [πρόθημα [θέμα κατάληξη]] με τόνο στην προτελευταία συλλαβή (π.χ. *καραμόναχος*). Τα προθήματα προσαρτώνται σε θέματα ή σε λέξεις, ανάλογα με την περίπτωση (Ralli 2004 στο Ralli 2010). Όταν προσαρτώνται σε θέματα ακολουθεί κάποιο ή κάποια κλιτικά επιθήματα, ενώ όταν συνδυάζονται με λέξεις προστίθενται σε μία ήδη κλιτή βάση. Όταν τα προθήματα προστίθενται σε θέματα είναι δυνατόν να προκληθούν αλλαγές στη βάση, μορφολογικές και σημασιολογικές, ενώ στην δεύτερη περίπτωση δεν παρατηρούνται αντίστοιχες αλλαγές (Ralli 2003: 16-17, 2010 : 10-11).

Είναι προφανές ότι τα προθήματα έχουν μία αμφίβολη δομική υπόσταση. Κάποιες ιδιότητες των προθηματοποιημένων δομών είναι παρόμοιες με αυτές των συνθέτων, γι' αυτό και η προθηματοποίηση συνιστά μία αμφιλεγόμενη διαδικασία καθώς δυσχεραίνει τη διάκριση μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης. Οι υπέρμαχοι της παραδοσιακής γραμματικής της αποδίδουν τον όρο *σύνθεση με αχώριστα μόρια* και τα στοιχεία που συμμετέχουν σε αυτή τα χαρακτηρίζουν ως *προθέσεις* ή *αχώριστα μόρια*, ενώ οι γλωσσολόγοι υποστηρίζουν ότι είναι ένας τρόπος παραγωγής λέξεων και αναφέρονται στα παραγωγικά στοιχεία χρησιμοποιώντας τον όρο *προθήματα*. Κατά τον Štekauer (2004), οι βασικοί παράγοντες διάκρισης μεταξύ της προθηματοποίησης και της σύνθεσης είναι η φύση της κάθε διαδικασίας όσον αφορά το σχηματισμό λέξεων, η φύση των μορφημάτων που συμμετέχουν στις δύο διαδικασίες και η επίδραση της θέσης της κεφαλής στη διάκριση αυτή. Συμπληρωματικά και σύμφωνα με τη Bauer (2004), η φύση της προθηματοποίησης προσδιορίζεται μόνο μέσω της διαχρονικής μελέτης των στοιχείων που συμμετέχουν σε αυτή τη διαδικασία (Bauer 2004: 106, Štekauer 2004: 153, Ralli 2003: 17, 2009: 12-15).

Ο διχασμός αυτός προκύπτει κυρίως επειδή αρκετά προθήματα σε προγενέστερες φάσεις της ελληνικής γλώσσας ήταν ελεύθερα μορφήματα, ανήκαν στην κατηγορία των προθέσεων και μετατράπηκαν σταδιακά σε δεσμευμένα σχηματιστικά στοιχεία. Έτσι, στην παραδοσιακή γραμματική τα στοιχεία αυτά θεωρείται ότι λειτουργούν ως πρώτα συστατικά

συνθέτων (Τριανταφυλλίδης 1941, Μπαμπινιώτης 1969, Παπαγεωργίου 1975, κ.ά. στο Ράλλη 2007: 116), ενώ στη γλωσσολογία αναγνωρίζονται ως παραγωγικά στοιχεία. Μάλιστα, σε προγενέστερες αναλύσεις (Μπαμπινιώτης 1972 στο Κουτσούκος 2010: 179) έχει υποστηριχθεί ότι οι αρχαιοελληνικές προθέσεις διατηρούν τον προθετικό τους χαρακτήρα στη Νέα Ελληνική και κατά συνέπεια σχηματίζουν σύνθετες δομές. Ωστόσο, η προθηματική φύση τους (Ralli 1992, 2004 στο Ράλλη 2007: 116) προκύπτει από την παραγωγικότητα, τη δομική συμπεριφορά και τη σημασία τους. Χρησιμοποιούνται ως προθέσεις μόνο σε τυποποιημένες φράσεις, όπως *έχω υπό την προστασία μου*, αλλά γενικότερα εμφανίζονται μόνο ως δεσμευμένα μορφήματα. «Η σημασία τους δεν είναι σαφής και σταθερή σε αντίθεση με την αντίστοιχη των νεοελληνικών προθέσεων» (Ράλλη 2022: 59). «Έχουν διαφορετική δομική συμπεριφορά από τις προθέσεις της Νέας Ελληνικής. Ανήκουν σε μία κλειστή τάξη στοιχείων δεδομένου ότι ο αριθμός τους είναι συγκεκριμένος και δεν μεταβάλλονται» (Ράλλη 2007: 118). Επομένως, πρόκειται για στοιχεία τα οποία εντάσσονται στην παραγωγή και «ανήκουν σε μία ιδιαίτερη κατηγορία *προρρηματικών* με προθηματικό χαρακτήρα» (Κουτσούκος 2010: 179) (Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 55-56, Olsen 2014: 36, Ράλλη 2007: 116-118, 2022: 58-59)

Κάποια βασικά χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων προθηματικών στοιχείων συνοψίζονται παρακάτω. Αυτά τα στοιχεία «δεν συνδυάζονται με βάσεις λαϊκής προέλευσης (π.χ. *συμπίπτω*, **συμπέφτω*) και κατά συνέπεια υπόκεινται σε περιορισμούς επιλογής αρχαιοπρεπούς βάσης» (Ράλλη 2022: 60). Αντίστοιχα, τα νεοελληνικά προθήματα υπόκεινται σε περιορισμούς επιλογής βάσης που ορίζουν ότι «συνδυάζονται με λαϊκότροπα στοιχεία (π.χ. *ξεκόβω* αλλά **ξεκόπτω*)» (Ράλλη 2022: 60). Η επιλογή βάσης είναι μία ιδιότητα καθαρά μορφολογικής φύσεως, η οποία προσδίδει τον προθηματικό χαρακτήρα στις δομές. Η μετακίνηση του τόνου των προθημάτων όταν συνδυάζονται με ονοματικά θέματα αποτελεί γενικό χαρακτηριστικό των προθημάτων (π.χ. *τύχη*, *δύστυχος* και *στρώμα*, *υπόστρωμα*). Παρατηρείται ότι αναβιβάζεται ο τόνος της βάσης με την εφαρμογή του *νόμου της τρισυλλαβίας*. Ο φωνολογικός αυτός νόμος προβλέπει τον τονισμό στην τρίτη συλλαβή από το τέλος. Πρόκειται για ένα ακόμη κοινό χαρακτηριστικό των νεοελληνικών προθημάτων και των *αρχαιοπρεπών προρρηματικών στοιχείων* (Haspelmath & Sims 2010: 34-35, Ράλλη 2022: 60-61).

Αξίζει να σημειωθεί ότι στην Αρχαία Ελληνική υπήρχε το πρόθημα της αύξησης στους παρελθοντικούς χρόνους, το οποίο εξέφραζε το παρελθόν και ήταν υποχρεωτικό. Ωστόσο, στη νέα ελληνική γλώσσα η αύξηση δεν έχει προθηματικό χαρακτήρα και χάνει την υποχρεωτικότητα και τη συστηματικότητά της. «Η ύπαρξη της αύξησης στη Νέα Ελληνική συνδέεται με την παρουσία του τόνου, ενώ η έννοια του παρελθόντος πραγματώνεται από τα κλιτικά επιθήματα των ρηματικών τύπων, τα οποία χαρακτηρίζονται από συστηματικότητα σε αντίθεση με αυτά της Αρχαίας Ελληνικής» (Ράλλη 2022: 61). Κατά τον Κουτσούκο (2010), η *εσωτερική αύξηση* συνιστά σχηματιστικό στοιχείο που ανήκει στην κλίση, διαδικασία που προηγείται της προθηματοποίησης στην ίδια λέξη, όπως καταδεικνύεται από το παράδειγμα *παρ-έ-λυσ-α* αλλά *παρα-λύσ-αμε* < *παρα-λύ-ω*. Ακολουθώντας τους Joseph & Janda (1988 στο Ralli 2003: 6), υποστηρίζουμε ότι η αύξηση έχει μορφοφωνολογική φύση. Συνιστά κυρίαρχο τρόπο έκφρασης του παρελθόντος στην Αρχαία Ελληνική και έναν από τους πιθανούς τρόπους έκφρασης και (εν)αλλαγής του τόνου στην Νέα Ελληνική. Κατά τη διάρκεια της ιστορίας της Ελληνικής παρατηρείται φωνολογική αστάθεια στην αύξηση και σταδιακά η εναλλαγή του τόνου γίνεται ο κυρίαρχος τρόπος έκφρασης του παρελθόντος (Κουτσούκος 2010: 181, Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 54, Ράλλη 2022: 61-62, Ralli 2003: 6-7).

Η προθηματοποίηση αποτελεί μία διαδικασία η οποία είναι αμφιλεγόμενη στα σχολικά εγχειρίδια και στις σχολικές γραμματικές που έχουν χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς. Στις παλαιότερες γραμματικές του Τριανταφυλλίδη (1982) και του Τσολάκη (1980) η διαδικασία αυτή εντάσσεται στη *σύνθεση με αχώριστα μόρια*. Στη γραμματική των Φιλιππάκη-Warburton et al. (2011: 207) αναφέρονται και οι δύο απόψεις, αναδεικνύοντας την αμφίσημη υπόσταση των προθημάτων, ωστόσο δίνεται έμφαση στην παραδοσιακή προσέγγισή τους. Στη γραμματική των Χατζησαββίδη & Χατζησαββίδου (2011: 158, 161) επιχειρείται επίσης μία στροφή προς τη σύγχρονη γλωσσολογία, αλλά παρ' όλο που αναφέρεται ο όρος *προθηματοποίηση*, χρησιμοποιείται ως εναλλακτικός όρος η *σύνθεση με αχώριστα μόρια*, επομένως λογίζεται ως μία περίπτωση σύνθεσης λέξεων.

Στην παρούσα εργασία ακολουθείται η γλωσσολογική προσέγγιση ότι η προθηματοποίηση ανήκει, όπως και η επιθηματοποίηση, στη μορφολογική διαδικασία της παραγωγής καθώς τα προθήματα δε λειτουργούν ως μορφολογικές μονάδες ανεξάρτητες στο λόγο και αποκτούν σημασία στα πλαίσια του σχηματισμού των λέξεων. Διευκρινίζεται, ωστόσο, ότι κάποια στοιχεία στο μεταίχμιο παραγωγής και σύνθεσης δε χαρακτηρίζονται ως

προθήματα, όπως για παράδειγμα τα προθηματοειδή στοιχεία *ψευδο-*, *θεο-* κλπ. και στοιχεία όπως τα: *καλο-*, *κακο-*, *μισο-*, *λιγο-*, τα οποία λειτουργούν ως α' συστατικά συνθέτων. Τα σχηματιστικά στοιχεία της πρώτης κατηγορίας (π.χ. *θεό-σταλ-τος*) τα εντάσσουμε στα προθηματοειδή, επειδή ήταν λεξικά αλλά σταδιακά γραμματικοποιήθηκαν και απέκτησαν παρόμοια συμπεριφορά με τα προθήματα. Δεν τα θεωρούμε συμφύματα διότι δεν απέκτησαν γραμματική λειτουργία. Τα στοιχεία της δεύτερης κατηγορίας (π.χ. *καλό-τυχ-ος*, *κακο-μοίρ-ης*) ανήκουν στην *αξιολογική μορφολογία*⁷ και εντάσσονται στα προσδιοριστικά σύνθετα.

3.3. Σύνθεση στη Νέα Ελληνική: θεωρητική προσέγγιση

3.3.1. Γενικά χαρακτηριστικά της σύνθεσης και δομές συνθέτων

Η *σύνθεση* είναι μία αρκετά παραγωγική διαδικασία, την οποία ωστόσο δεν αναλύουν επαρκώς οι σχολικές γραμματικές, αφού εστιάζουν περισσότερο στην κλίση. «Η σύνθεση διαφέρει από τους άλλους δύο τομείς ανάλυσης της μορφολογίας, την κλίση και την παραγωγή, δεδομένου ότι βασίζεται στο συνδυασμό στοιχείων με λεξικό περιεχόμενο, σε αντίθεση με τις άλλες δύο διαδικασίες που στηρίζονται στην παρουσία λειτουργικών στοιχείων» (Ράλλη 2007: 11). «Διαγλωσσικά, τα σύνθετα εντάσσονται σε διάφορες γραμματικές κατηγορίες. Η εσωτερική τους δομή διαφοροποιείται τόσο σε διαγλωσσικό όσο και σε ενδογλωσσικό επίπεδο» (Ρεβυθιάδου 2023: 235-236). Ο βαθμός πραγμάτωσης της σύνθεσης σε μία γλώσσα δεν εξαρτάται άμεσα από την πλούσια ή φτωχή μορφολογία της. Διαχρονικά, τα χαρακτηριστικά της σύνθεσης της ελληνικής γλώσσας διατηρούνται σε όλες τις φάσεις της: αρχαία, μεσαιωνική και νεότερη. Αξιοσημείωτη είναι μάλιστα η διατύπωση του Browning (1995 στο Ραυτοπούλου 2000: 9) ότι σε όλες της φάσεις της Ελληνικής η σύνθεση αποτελεί πηγή εμπλουτισμού του λεξιλογίου. Ειδικότερα, στην Αρχαία Ελληνική τα σύνθετα είναι περισσότερα σε σύγκριση με τις επόμενες περιόδους (π.χ. *παιδ-ο-νόμ-ος*, *ένδ-ό-μυχ-ος*, *ἔκ-παλαι*). Στη Μεσαιωνική Ελληνική είναι εμφανής η «τάση προς τη μορφολογική εξομάλυνση μέσω των αναλογικών σχηματισμών» (Ραυτοπούλου 2000: 19-20). Στη Νέα

⁷ Στην *αξιολογική μορφολογία* ανήκουν μορφολογικά μέσα εκφράζουν σχέσεις αξιολόγησης, όπως υποκορισμό, μεγέθυνση, επίταση, υποτίμηση κλπ. (Ευθυμίου 2023: 216).

Ελληνική συντελούνται κάποιες σημαντικές αλλαγές στη σύνθεση σε σχέση με την Αρχαία Ελληνική, όπως η καθιέρωση του φωνήεντος -ο- ως δείκτη σύνθεσης, η απώλεια της προθετικής φύσης κάποιων στοιχείων και η λειτουργία τους ως προθήματα, καθώς και η εμφάνιση μίας νέας μορφής συνθέτων [Ρήμα Ρήμα] (π.χ. *ανεβ-ο-κατεβαίν-ω*) (Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 58, Ράλλη 2007: 11, 21, 2022: 260, Ράλλη & Ραυτοπούλου 1999: 389-390, Ραυτοπούλου 2000: 7-10, 19-25, Ρεθυθιάδου 2023: 235-236).

Οι σύνθετες δομές της Νέας Ελληνικής είναι είτε μονολεκτικές είτε πολυλεκτικές. Ειδικότερα, τα βασικά χαρακτηριστικά των *μονολεκτικών συνθέτων* είναι ότι τα περισσότερα από αυτά συγκροτούν μία *φωνολογική λέξη*, επειδή φέρουν έναν τόνο, χαρακτηρίζονται από *σημασιολογική αδιαφάνεια* και αποτελούνται από συστατικά τα οποία δεν είναι πάντα ολόκληρες λέξεις. Τα σύνθετα της Νέας Ελληνικής διακρίνονται κατά κύριο λόγο σε τρεις γραμματικές κατηγορίες: ουσιαστικά (*αλατ-ο-πίπερ-ο*), επίθετα (*βορει-ο-δυτικ-ός*) και ρήματα (*ανοιγ-ο-κλείν-ω*). Τα νεοελληνικά μονολεκτικά σύνθετα απαρτίζονται από δύο *συνθετικά μέρη*, είτε λαϊκής είτε λόγιας προέλευσης. Γενικά, η σύνθεση πραγματοποιείται μέσω της μείξης στοιχείων του ίδιου τύπου, δηλαδή τα λόγια συστατικά συντίθενται με λόγια και τα λαϊκά με λαϊκά (Θώμου 2023: 136, Ράλλη 2022: 260-261, 270, 276, 278, 282, 285, 287, 306).

Όσον αφορά τις γραμματικές κατηγορίες των συνθέτων, τα μονολεκτικά νεοελληνικά σύνθετα χωρίζονται στις εξής γραμματικές κατηγορίες: ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα, επιρρήματα και σύνθετα με αριθμητικό ή αντωνυμία (π.χ. *δισ-έγγον-ο*, *αυτ-επάγγελ-το-ς*). Πιο συγκεκριμένα, τα ουσιαστικά παρουσιάζουν δύο επιμέρους δομές: ουσιαστικό και ουσιαστικό (π.χ. *ψωμ-ο-τύρ-ι*), επίθετο και ουσιαστικό (π.χ. *ελαφρ-ό-πετρ-α*). Όσα σύνθετα ανήκουν στη γραμματική κατηγορία των επιθέτων χωρίζονται σε τρεις επιμέρους δομές: επίθετο και επίθετο (π.χ. *νοτι-ο-ανατολ-ικ-ός*), ουσιαστικό και επίθετο (π.χ. *ανθ-ο-στολ-ισμ-έν-ος*), επίρρημα και επίθετο (π.χ. *αργ-ο-κίν-ητ-ος*). Τα *ρηματικά σύνθετα* παρουσιάζουν τις ακόλουθες δομές: ρήμα και ρήμα (π.χ. *αναβ-ο-σβήν-ω*), ουσιαστικό και ρήμα (π.χ. *χαρτ-ο-παίζ-ω*), επίρρημα και ρήμα (π.χ. *αργ-ο-πεθαίν-ω*) (Ράλλη 2022: 270-276).

Σχετικά με το σχηματισμό και τη δομή των συνθέτων, διευκρινίζεται ότι το θέμα μπορεί να είναι πρώτο ή δεύτερο συστατικό, ανεξάρτητα από τις σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των συνθετικών μερών. Η κυρίως δομή του συνθέτου δεν περιλαμβάνει το κλιτικό επίθημα, το οποίο προστίθεται μετά τη διαδικασία της σύνθεσης. Κάθε σύνθετο αποτελείται

από δύο συνθετικά μέρη τα οποία συνδέονται συνήθως μεταξύ τους με το *δείκτη σύνθεσης*, ο οποίος είναι συνήθως το φωνήεν -ο-. Πρόκειται για ένα «επενθετικό στοιχείο» (Ράλλη 2023: 81) το οποίο δε φέρει σημασία. Εξετάζοντας τη διαχρονική του πορεία στην ελληνική γλώσσα, προκύπτει ότι το φωνήεν -ο- αποτελούσε θεματικό φωνήεν στην Αρχαία Ελληνική (π.χ. *ἄνθρωπ-ο-ς*: *ρίζα, θεματικό φωνήεν, κλιτικό επίθημα*) και σταδιακά από την κλασική έως την ελληνιστική περίοδο λειτουργεί ως *δείκτης σύνθεσης* (π.χ. *λασπ-ό-λουτρο*). Η Anastasiadi-Symeonidi (1983 στο Ράλλη 2022: 263) και οι Ράλλη & Ραυτοπούλου (1999 στο Ράλλη 2022: 263) μελετούν ενδελεχώς την εξέλιξη του θεματικού φωνήεντος σε δείκτη σύνθεσης. Κάποιες φορές λειτουργούν ως δείκτες σύνθεσης στη Νέα Ελληνική είτε το -υ- (π.χ. *πλατύφυλλος*) είτε το -α- (π.χ. *οκτάστιχος*). Η παρουσία του δείκτη σύνθεσης σχετίζεται με τη φύση του πρώτου συνθετικού. Παρατηρείται ότι όταν το α' συνθετικό ανήκει στην κατηγορία του θέματος, τότε το φωνήεν -ο- είναι απαραίτητο ανάμεσα στο α' και στο β' συνθετικό, ενώ όταν είναι λέξη ο δείκτης σύνθεσης απουσιάζει. Επίσης, κατά τη Νικολού (2003, 2008 στο Ρεβυθιάδου 2023: 247) το συνδετικό αυτό στοιχείο αποβάλλεται σε περιπτώσεις *χασμωδίας*, συνήθως σε σύνθετα του τύπου [Θέμα Λέξη] και συχνά αποβάλλεται όταν ακολουθούν τα τονισμένα φωνήεντα -α-, -ο- ή -ε- (π.χ. *αξι-αγάπ-ητ-ος*). Ουσιαστικά, «η Νικολού (2003 στο Ρεβυθιάδου 2023: 248) αναφέρεται στην *φωνηεντική ιεραρχία* (Χατζιδάκις 1905-1907 στο Ράλλη 2022: 264, 2023: 77), σύμφωνα με την οποία όταν δύο φωνήεντα (ένα ισχυρό και ένα αδύναμο) γειτνιάζουν, αποβάλλεται το λιγότερο ισχυρό» (Ράλλη 2023: 77). Επισημαίνεται ότι σε λέξεις αρχαίας προέλευσης ή σε αρχαιοπρεπείς λέξεις το -ο- δεν εμφανίζεται (π.χ. *αγγελια-φόρ-ος*). Κατά τη Ράλλη (2022), πρόκειται για *σύνθετα με απολιθωμένη εσωτερική κλίση* που προέρχονται από την Αρχαία Ελληνική (π.χ. *λαμπαδη-δρόμ-ος*) ή για λέξεις που δημιουργούνται κατά το πρότυπο της αρχαίας ελληνικής σύνθεσης (π.χ. *βαθύ-πλουτ-ος*). Ο δείκτης σύνθεσης διατηρείται στα παρατακτικά (π.χ. *πηγαιν-ο-έρχομαι*) και στα χαλαρά σύνθετα (π.χ. *βορει-ο-ανατολ-ικ-ός*). Διαγλωσσικά, παρατηρείται ότι υπάρχουν συνδετικά στοιχεία στις σύνθετες λέξεις, τα οποία εντοπίζονται είτε στο τέλος των συνθέτων (π.χ. *otobüs bilet-i* (εισιτήριο λεωφορείου) < *otobüs bilet-i* (λεωφορείο εισιτήριο) στην τουρκική) είτε στο εσωτερικό τους ως (δι)ενθήματα (π.χ. *ikon-ο-p'is'* (αγιογραφία) στη ρωσική) (Θώμου 2023: 136-138, Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 58-59, Ράλλη 2022: 261-269, 276, 285, Ράλλη 2023: 74-81, Ρεβυθιάδου 2023: 237, 247-250).

Η λειτουργική σχέση μεταξύ των δύο συνθετικών μερών μπορεί να είναι είτε *σχέση υπόταξης (ή εξάρτησης)* είτε *σχέση παράταξης*. «Στην πρώτη κατηγορία συνθέτων ανήκουν τα προσδιοριστικά σύνθετα, τα οποία διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: τα υποτακτικά (π.χ. *νυχτ-ο-λούλουδ-ο*) και τα σύνθετα στα οποία το εξαρτώμενο μέλος αποδίδει μία ιδιότητα στο βασικό (π.χ. *τρελ-ο-κόριτσ-ο*)» (Ράλλη 2007: 79). Το πρώτο συστατικό σε θέση μη-κεφαλής έχει ρόλο προσδιορίζοντος στοιχείου, ενώ το συστατικό σε θέση κεφαλής έχει το ρόλο του προσδιοριζόμενου. Σε ελάχιστες περιπτώσεις συνθέτων παρατηρείται «ευελιξία στη σειρά των συστατικών» (Ράλλη 2022: 293) (*διπλότυπα σύνθετα*), η οποία δεν συνοδεύεται από αλλαγή στη σημασία (π.χ. *καρδι-ο-χτύπ-ι*, *χτυπ-ο-κάρδ-ι*). Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται τα παρατακτικά (ή ενωτικά) σύνθετα τα οποία μπορεί να έχουν μεταξύ τους *σχέση πρόσθεσης* (π.χ. *αλατ-ο-πίπερο*) ή *παράθεσης* (π.χ. *αφηγητής-παντογνώστης*). Κατά τη Lieber (2009: 47 στο Ρεβυθιάδου 2023: 245-246), υποτακτικά ονομάζονται τα σύνθετα των οποίων το δεύτερο συνθετικό μέρος λειτουργεί ως κεφαλή και ανήκει στη γραμματική κατηγορία του ρήματος ή του ρηματικού παραγώγου, ενώ το πρώτο συνθετικό έχει τη λειτουργία του συμπληρώματος, όπως η λέξη *νυχτοκόπτης*. Μία ειδική υποκατηγορία υποτακτικών συνθέτων είναι τα *ρηματικά σύνθετα*, των οποίων η κεφαλή είναι ρηματική και το α' συνθετικό λειτουργεί ως συμπλήρωμα του ρήματος (π.χ. *κατσικοκλέφτης*, *υδροδότηση*) (Θώμου 2023: 136-137, Jensen 1990: 99, Μαγουλάς & Μαγουλά 2015: 169, Ράλλη 2022: 287-288, 2007: 79-82, Ρεβυθιάδου 2023: 245-246).

Στα παρατακτικά σύνθετα «τα μέλη του συνθέτου παρατίθενται το ένα δίπλα στο άλλο» (Ράλλη 2007: 80). Τα δύο συστατικά παρατίθενται ή συμπλέκονται χωρίς κανένα από τα συστατικά να προσδιορίζει το άλλο. «Όπως υποστηρίζει η Bauer (2009 στο Ρεβυθιάδου 2023: 244), δεν είναι πάντα εύκολο να προσδιοριστεί η κεφαλή των συνθέτων και ίσως μερικά σύνθετα να μη διαθέτουν κεφαλή». Ωστόσο, σε μερικές περιπτώσεις δημιουργείται νέα σημασία που απορρέει από τις επιμέρους σημασίες των συστατικών του συνθέτου (π.χ. *γλυκανάλατος*). Επισημαίνεται ότι η σειρά των όρων δεν είναι τόσο ελεύθερη στις δομές 'ουσιαστικό και ρήμα' των παρατακτικών συνθέτων (π.χ. *ψωμ-ο-τύρ-ι*). Η ελευθερία στη σειρά των όρων προκύπτει επειδή η βάση δεν μπορεί να καθοριστεί εύκολα δεδομένου ότι και τα δύο συστατικά έχουν την ίδια λειτουργία. Γενικά, η σειρά των όρων ενός νεοελληνικού συνθέτου είναι [συμπλήρωμα - βάση] (Ράλλη 2022: 290-292, 294, 2007: 80-82, Ρεβυθιάδου 2023: 243-246).

Από τους βασικότερους παράγοντες που καθορίζουν την εσωτερική δομή των συνθέτων στη Νέα Ελληνική είναι η *θέση της κεφαλής*. Σύμφωνα με τη Ralli (1988, 1992 στο Ralli 2003: 19), βασικό κριτήριο για τη διάκριση των συνθέτων είναι η παρουσία ή απουσία κεφαλής στο εσωτερικό των σύνθετων λέξεων. Με τον όρο *κεφαλή* μίας σύνθετης δομής εννοούμε το συστατικό που καθορίζει τα μορφοσυντακτικά χαρακτηριστικά της λέξης, τη γραμματική της κατηγορία καθώς και τη βασική της σημασία (π.χ. *αγρι-ο-περίστερ-ο*) (Spencer 1991: 310-311 στο Ρεβυθιάδου 2023: 239). Με βάση τη θέση της κεφαλής τα σύνθετα διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: «σε *ενδοκεντρικά σύνθετα*, όταν η κεφαλή βρίσκεται στο εσωτερικό του συνθέτου (π.χ. *τραπεζ-ο-μάντηλ-ο*) και σε *εξωκεντρικά σύνθετα*, στην περίπτωση που η κεφαλή του συνθέτου βρίσκεται εκτός της σύνθετης λέξης (π.χ. *υψηλ-ό-μισθ-ος*)» (Ralli 1988, 1992 στο Φλιάτουρας 2004: 758). Είναι χαρακτηριστικό ότι τα *εξωκεντρικά σύνθετα* σχηματίζονται πάντα ακολουθώντας τη δομή [Θέμα Θέμα] (π.χ. *πολύ-τεκν-ος*) (Θώμου 2023: 137, Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 59-60, Μαγουλάς & Μαγουλά 2015: 169, Ρεβυθιάδου 2023: 239,-243, Ralli 2003: 19, Ralli & Andreou 2012: 71, Φλιάτουρας 2004: 758).

Όσον αφορά τις ιδιότητες της κεφαλής, έχει διατυπωθεί η *αρχή της κεφαλής* ή αλλιώς *κανόνας ή νόμος της δεξιόστροφης κεφαλής*, σύμφωνα με την οποία το στοιχείο που βρίσκεται σε θέση κεφαλής στην εσωτερική δομή του συνθέτου καθορίζει τη γραμματική κατηγορία του συνθέτου και βρίσκεται στα δεξιά της δομής (π.χ. *ψαρ-ό-σουπ-α, ματ-ό-κλαδ-ο*). Βέβαια, η θέση της κεφαλής υπόκειται σε παραμετρική διαφοροποίηση ενδογλωσσικά και διαγλωσσικά (Μαγουλά & Κατσούδα 2023: 59-60, Ράλλη 1999: 189-191, Ρεβυθιάδου 2023: 240).

Κάποιες ιδιαίτερες κατηγορίες συνθέτων είναι τα επιρρήματα και τα σύνθετα με αριθμητικό ή αντωνυμία. Όσον αφορά τα σύνθετα που εντάσσονται στη γραμματική κατηγορία του επιρρήματος, η Ralli (1992 στο Ράλλη 2022: 274) υποστηρίζει ότι δεν αποτελούν πρωτογενείς σχηματισμούς. Τεκμηριώνει την άποψη αυτή ισχυριζόμενη ότι αποτελούνται από ένα θέμα σύνθετου επιθέτου μαζί με το παραγωγικό επίθημα -α. Κατά τη Ράλλη (2022) πρόκειται για παράγωγα σύνθετων επιθέτων και όχι για σύνθετα επιρρήματα (π.χ. *κακότυχος < κακή τύχη, κακότυχα < κακότυχος + -α*). Επισημαίνεται ότι ούτε η επανάληψη επιρρημάτων (π.χ. *πλάι πλάι, σιγά σιγά*), ούτε η διαδικασία διπλασιασμού ουσιαστικών για λόγους επίτασης (π.χ. *θήμα θήμα*) δεν ανήκουν στη διαδικασία της σύνθεσης, αν και έχουν

διατυπωθεί ποικίλες απόψεις . Ο Bloomfield (1933: 235 στο Ράλλη 2007: 82), για παράδειγμα, ονομάζει *επαναληπτικά σύνθετα* τα ζεύγη του τύπου *θήμα θήμα* (Ράλλη 2007: 82-83, 2022: 274-275).

Σχετικά με τον τονισμό των συνθέτων επισημαίνεται ότι τα *μονολεκτικά σύνθετα* φέρουν έναν τόνο και συνεπώς αποτελούν μία φωνολογική λέξη, ενώ τα *πολυλεκτικά* φέρουν δύο τόνους. Σύμφωνα με τις Nespor & Ralli (1996) η θέση του τόνου στα ελληνικά σύνθετα εξαρτάται από τη δομή τους. Τα σύνθετα που περιέχουν θέματα δεν έχουν τον τόνο σε μία παγιωμένη θέση και έτσι υπόκεινται στον *ειδικό κανόνα τονισμού της σύνθεσης*. Τα ελληνικά σύνθετα παρουσιάζουν τέσσερα μοτίβα με βάση τις *τονικές τους ιδιότητες*: [Θέμα Θέμα] (π.χ. *ρυζόγαλο*), [Θέμα Λέξη] (π.χ. *χρυσαιγή*), [Λέξη Θέμα] (π.χ. *εξώδικο*), [Λέξη Λέξη] (π.χ. *ξαναβρίσκω*). Στα σύνθετα του τύπου [Θέμα Θέμα] η θέση του τόνου καθορίζεται από τον *ειδικό κανόνα τονισμού της σύνθεσης*, ο οποίος έχει εφαρμοστεί στο θέμα. Τα σύνθετα των οποίων η κατάληξη διαφέρει από την κατάληξη του β' συνθετικού μέρους υπόκεινται στον *νόμο της τρισυλλαβίας*, σύμφωνα με τον οποίο ο τόνος ανεβαίνει μέχρι την προπαραλήγουσα και είναι δυνατόν η θέση του να είναι διαφορετική από αυτή που έχει όταν τα δύο συνθετικά μέρη αποτελούν ανεξάρτητες λέξεις (π.χ. *ρυζ-ό-γαλ-ο < ρύζι + γάλα*). Ο τόνος στα παροξύτονα σύνθετα με δομή [Θέμα Θέμα] δεν ξεπερνά την παραλήγουσα. Ο *ειδικός κανόνας τονισμού που εφαρμόζεται στη σύνθεση* λαμβάνει υπόψη όλο το κλιτικό παράδειγμα της λέξης. Τα σύνθετα της μορφής [Θέμα Λέξη] διατηρούν τον τόνο του συστατικού στη δεξιά πλευρά της σύνθετης δομής και έτσι έχουν συγκεκριμένες ιδιότητες τονισμού, δηλαδή τονίζονται στην ίδια θέση που τονιζόταν το δεύτερο συνθετικό μέρος ως ανεξάρτητη λέξη. Η διαφορά στον τονισμό εξηγεί τη διαφορετική φωνολογική δομή των συνθέτων [Θέμα Θέμα] και [Θέμα Λέξη]. Τα σύνθετα της πρώτης κατηγορίας συνιστούν μία φωνολογική λέξη (π.χ. *αβγ-ο-λέμον-ο*), ενώ τα σύνθετα της δεύτερης κατηγορίας αποτελούν μία *επαναδρομική φωνολογική λέξη* (π.χ. [*μεγαλ-ο-[απατεών-ας]*]) (Nespor & Ralli 1996: 368-375, Ράλλη 2022: 282, Ρεβυθιάδου 2023: 255).

Οι Nespor & Ralli (1996) υιοθετούν την *αρχή της διατήρησης του τόνου* (Bach 1985: *The Preservation Principle* στο Nespor & Ralli 1996), σύμφωνα με την οποία όταν το δεύτερο συνθετικό μέρος αποτελεί ολοκληρωμένη λέξη με δικό της τόνο, αυτός ο τόνος διατηρείται και μετά τη διαδικασία της σύνθεσης. Η συγκεκριμένη αρχή εφαρμόζεται και στα σύνθετα των οποίων το β' συνθετικό μέρος περιέχει παραγωγικό επίθημα και συνήθως δεν είναι

σαφές αν ανήκουν δομικά στις κατηγορίες [Θέμα Θέμα] ή [Θέμα Λέξη], όπως επίσης και στα πολυλεκτικά σύνθετα της δομής [Λέξη Λέξη] (Nespor & Ralli 1996: 368-375).

Κάποιες ειδικές περιπτώσεις τονισμού συνθέτων είναι τα *σύνθετα με δεσμευμένο θέμα*, τα παράγωγα με βάση σύνθετο (*παρασύνθετα*) και τα παροξύτονα σύνθετα με δομή [Θέμα Θέμα] (π.χ. *ρυζ-ό-γαλ-ο*). Στα σύνθετα με δεσμευμένο θέμα η θέση του τόνου καθορίζεται από τον λεξικό τονικό χαρακτηρισμό των δεσμευμένων θεμάτων, δηλαδή ο τόνος βρίσκεται στην παραλήγουσα (π.χ. *ταχυ-δρόμ-ος*). Στα παράγωγα με βάση σύνθετο ο τόνος βρίσκεται είτε στη λήγουσα είτε στην παραλήγουσα (π.χ. *ολιγ-ο-μελ-ής, παλι-ο-μοδ-ίτ-ης*). Σε αυτές τις δομές η παραγωγή έπεται της σύνθεσης και τελευταία κατά σειρά διαδικασία πραγμάτωσης θεωρείται η κλίση (Nespor & Ralli 1996: 368-375, Ράλλη 2022: 282).

Κατά τη Ράλλη (2022: 283), στο δομικό σχήμα [Λέξη Θέμα] εντάσσονται και τα επονομαζόμενα, από τους υποστηρικτές της παραδοσιακής γραμματικής, *νόθα ή καταχρηστικά σύνθετα*, «μία κατηγορία συνθέτων που έχουν ως δεύτερο συνθετικό μέρος το ουσιαστικό «πόλη», όπως στις λέξεις *πανεπιστημιούπολη* ([*πανεπιστημίου – πόλη*] -*Ø*) και *Κωνσταντινούπολη* ([*Κωνσταντίνου – πόλη*] -*Ø*)». Ο όρος *νόθα σύνθετα* συναντάται στη βιβλιογραφία εδώ και αρκετά χρόνια, ωστόσο η φύση αυτών των δομών είναι ιδιαίτερη και είναι χαρακτηριστικό ότι από τους συγκεκριμένους σχηματισμούς προκύπτουν επίσης παράγωγες δομές, όπως για παράδειγμα *κωνσταντινουπολίτικος < Κωνσταντινούπολη*. Οι δομές αυτές αναλύονται ως εξής: [[Λέξη – Θέμα] – Κλιτικό επίθημα]. Η Ρεβυθιάδου (2023: 250) υποστηρίζει ότι πρόκειται για «*σύνθετους σχηματισμούς με απολιθωμένη εσωτερική κλίση*», οι οποίοι ανήκουν στην ευρύτερη κατηγορία των εξωκεντρικών συνθέτων (π.χ. *Χριστούγεννα*). Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη ότι το στοιχείο *-(ού)πολη* έχει γραμματικοποιηθεί ήδη από την αρχαιότητα και θα μπορούσε να θεωρηθεί επιθηματοειδές, υποστηρίζουμε ότι οι σχηματισμοί αυτοί μπορούν να ενταχθούν στους παράγωγους. Όσον αφορά τον τονισμό υπόκεινται στον *νόμο της τρισυλλαβίας*, σύμφωνα με τον οποίο οι λέξεις τονίζονται στην προπαραλήγουσα. Γενικότερα, η διάκριση σε *γνήσια* και *νόθα ή καταχρηστικά σύνθετα* (*γνήσια* και *καταχρηστική σύνθεση*) εντοπίζεται στην παραδοσιακή προσέγγιση της γραμματικής και είναι πλέον παρωχημένη (Μαγουλάς & Μαγουλά 2015: 168-169, Ράλλη 2022: 283, Ρεβυθιάδου 2023: 250).

Όσον αφορά το ζήτημα της *αλλομορφίας στη σύνθεση*, παρατηρείται ότι στα ονοματικά σύνθετα δεν εμφανίζονται όλα τα *αλλόμορφα* ως βάση, χαρακτηριστικό που

συνδέεται άμεσα με τον *περιορισμό επιλογής του μοναδικού αλλομόρφου*. Η παρουσία αυτού του περιορισμού βασίζεται σε φωνολογικούς και μορφολογικούς λόγους. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι τα δάνεια συμπεριφέρονται διαφορετικά και συχνά παρεκκλίνουν από τους κανόνες, τις αρχές και τους περιορισμούς της γλώσσας. Οι αλλαγές που αφορούν τα αλλόμορφα είναι αυθαίρετες και απρόβλεπτες ως προς τη μορφή και δεν επηρεάζουν τη σημασία του μορφήματος (π.χ. *παπαδ-ο-παίδ-ι*). Η *φωνολογική κανονικότητα* της επιλογής του αλλομόρφου στα ονοματικά σύνθετα οφείλεται κυρίως σε φωνολογικούς λόγους (*φωνολογικά αλλόμορφα* (Booij 1997 στο Καρασίμος 2011: 28), όπως *βουν-ό, βουν-ά*). Όσον αφορά την *μορφολογική κανονικότητα*, ισχύει ότι κάθε αλλόμορφο θέματος λαμβάνει την πληροφορία περιβάλλοντος από τους *κανόνες χρήσης αλλομορφίας*, ώστε να αποκλείονται οι περιπτώσεις εμφάνισης αντιγραμματικών λέξεων (*μορφολογικά ή λεξικά αλλόμορφα* (Booij 1997 στο Καρασίμος 2011: 28), όπως *σώμ-α, σώματ-ος*). Η επιλογή αλλομόρφου για το εκάστοτε μορφολογικό περιβάλλον χαρακτηρίζεται από προβλεψιμότητα. Ίσως η αλλομορφία είναι «ένα φαινόμενο ανεξάρτητο της διαδικασίας σχηματισμού λέξεων στην οποία συμμετέχει» (Καρασίμος 2011: 194), σύμφωνα με την *αρχή της αλλομορφικής συμπεριφοράς* (Καρασίμος 2011: 28-29, 79-82, 2020: 190-191, 194, Ράλλη 2023: 65-74).

3.3.2. Ειδικές κατηγορίες συνθέτων

3.3.2.1. Πολυλεκτικά σύνθετα

Μία ειδική κατηγορία συνθέτων αποτελούν τα (*χαλαρά*) *πολυλεκτικά σύνθετα* ή *αλλιώς φραστικά σύνθετα*. Η δομή των πολυλεκτικών σχηματισμών ποικίλλει, αλλά συνηθέστερες είναι οι δομές: επίθετο και ουσιαστικό (π.χ. *τρίτος κόσμος*), ουσιαστικό και ουσιαστικό σε γενική (π.χ. *ζώνη ασφαλείας*). Όσον αφορά τη δομή τους, πρόκειται για σύνθετα της κατηγορίας [Λέξη Λέξη], τα οποία αναφέρονται στη βιβλιογραφία και ως *λεξικές φράσεις* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1986, Ράλλη 1991 στο Ρεβυθιάδου 2023: 257). Είναι υβριδικές δομές που συνήθως δεν έχουν μία συνθετική σημασία αν και πρόκειται για αχώριστα σύνολα λέξεων που δεν επιτρέπουν την τροποποίηση του συστατικού της μη κεφαλής. Διακρίνονται από τα *κοινά ή μορφολογικά σύνθετα (μονολεκτικά σύνθετα)* και τις *κοινές ονοματικές φράσεις* λόγω των μορφολογικών ιδιοτήτων τους. Διαγλωσσικά, τα

πολυλεκτικά σύνθετα είναι δυνατόν να διαχωριστούν από τις φράσεις με βάση σημασιολογικά, φωνολογικά, μορφολογικά και συντακτικά κριτήρια. Σύμφωνα με τις Finkbeiner & Schlücker (2019), τα κριτήρια διάκρισης των κοινών συνθέτων από τις ονοματικές φράσεις, ακολουθώντας μία διαγλωσσική προσέγγιση είναι: ο τόνος, ο δείκτης σύνθεσης και η απουσία στοιχείων που μαρκάρουν την κλίση. Μάλιστα, τα μορφολογικά σύνθετα χαρακτηρίζονται από λεξική ακεραιότητα: έχουν μη διαχωρίσιμα στοιχεία, δεν τροποποιούν το συστατικό της μη κεφαλής και αναφέρονται αντωνυμικά στα αυτόνομα συστατικά. Προφανώς αυτοί οι σχηματισμοί θεωρούνται σύνθετοι λόγω της σημασιολογικής-λειτουργικής ιδιότητάς τους να δημιουργούν μία ενιαία και συμβατή σημασιολογικά οντότητα, δηλαδή να συγκροτούν μία λεξική ενότητα η οποία αποδίδει ενιαία σημασία, όπως για παράδειγμα η δομή *ψυχρός πόλεμος*. Ωστόσο, παρατηρούμε ότι στην Ελληνική δεν εντοπίζονται περιπτώσεις κατά τις οποίες τα πολυλεκτικά σύνθετα εμφανίζονται και ως μονολεκτικά (*univerbation*), όπως για παράδειγμα στις ρομανικές γλώσσες (π.χ. *abridor de latas, abrelatas, tela de araña, telaraña* (ισπανική)). Είναι δυνατόν να προκύψουν, ωστόσο, στην Ελληνική *παρασύνθετες λέξεις* από *πολυλεκτικά σύνθετα*, όπως *Αιγαιοπελαγίτικος < Αιγαίο πέλαγος* (Fernández-Domínguez 2019:200, Finkbeiner & Schlücker 2019: 22-28, Haspelmath & Sims 2010: 190-195, Koliopoulou 2009: 59, Ράλλη 2022: 307-308, Ρεβυθιάδου 2023: 257).

Όπως υποστηρίζει η Bauer (2019), ως *σύνθετες* χαρακτηρίζονται οι δομές που έχουν ενιαία σημασιολογική και πραγματολογική λειτουργία. Το βασικότερο δομικό χαρακτηριστικό τους είναι ότι έχουν μορφή συντακτικής φράσης. Είναι σύνθετες δομές που χαρακτηρίζονται από κάποιες μορφολογικές ιδιότητες και η εσωτερική τους δομή συχνά καθορίζεται και από τη σύνταξη. Χαρακτηρίζονται από σημασιολογική αδιαφάνεια, δεδομένου ότι η σημασία αυτών των σχηματισμών δεν απορρέει από τη συνένωση των σημασιών των επιμέρους συστατικών. Οι πολυλεκτικές ενότητες είναι σημασιολογικά σύνθετες και έχουν περισσότερο περιγραφική φύση σε σύγκριση με τα μονολεκτικά σύνθετα, τα οποία έχουν μορφολογική προέλευση και συγκεκριμένη σημασία. Ουσιαστικά, πρόκειται για αρκετά πρόσφατους σχηματισμούς που πιθανόν συνιστούν *μεταφραστικά δάνεια* από την Αγγλική και τη Γαλλική (π.χ. *σκληρός δίσκος < hard disk*) (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1986, 1994 στο Κολιοπούλου 2012: 862, Ralli 2013α στο Ράλλη 2022: 307-308). Η Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986) υποστηρίζει, μάλιστα, ότι χρησιμοποιούνται ιδιαίτερα στο δημοσιογραφικό λόγο και τις

ονομάζει *λεξικές φράσεις* (Bauer 2019: 45, Fernández-Domínguez 2019: 189-190, 216, Κολιοπούλου 2012: 862, Ράλλη 2022: 307-308, Ralli 2010: 8).

Στις συγκεκριμένες δομές έχουν αποδοθεί διάφορες ονομασίες κατά καιρούς. Πιο συγκεκριμένα, η Ράλλη (2005, 2007 στο Κολιοπούλου 2012: 862) αναφέρεται σε αυτές με τον όρο *φραστικά σύνθετα* ή *μεταγενέστερα* (Ralli 2013α στο Ράλλη 2022: 307-308) με τον όρο *χαλαρά πολυλεκτικά σύνθετα*. Όσοι τα χαρακτηρίζουν ως *φραστικά σύνθετα* υποστηρίζουν ότι αποτελούν ταυτόχρονα λεξικές και συντακτικές ενότητες με μορφολογικές και συντακτικές ιδιότητες αντίστοιχα. «Οι Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986) και Ράλλη (1991, 2005, 2007 στο Κολιοπούλου 2012: 862) επισημαίνουν τη συνύπαρξη μορφοσυντακτικών ιδιοτήτων στα *χαλαρά πολυλεκτικά σύνθετα*». Τα ονομάζουν *πολυλεκτικά* επειδή αποτελούνται από δύο ανεξάρτητες λέξεις και φέρουν δύο κύριους τόνους, έχουν δηλαδή τη μορφή φράσης. Τα δύο ανεξάρτητα συστατικά τους συνδέονται χαλαρά μεταξύ τους, γι' αυτό και χαρακτηρίζονται ως *χαλαρά*. Στην παρούσα εργασία προτιμάται ο όρος *πολυλεκτικά σύνθετα*, επειδή πρόκειται για μορφολογικές (λεξικές) ενότητες σε μεταβατικό στάδιο, οι οποίες έχουν μορφή συντακτικής φράσης αλλά δεν επιτελούν κάποια συντακτική λειτουργία (Κολιοπούλου 2012: 862, Ράλλη 2022: 307-308).

Η Ράλλη (2005, 2007, 2022) χωρίζει τα *φραστικά* ή *χαλαρά πολυλεκτικά σύνθετα* σε τρεις κατηγορίες: τα *χαλαρά πολυλεκτικά σύνθετα* της δομής [Επίθετο Ουσιαστικό] ή [Ουσιαστικό Ουσιαστικό σε γενική] (π.χ. *ψυχρός πόλεμος, ζώνη ασφαλείας*), τις *ειδικές ονοματικές φράσεις* - φράσεις που μοιάζουν με χαλαρά πολυλεκτικά σύνθετα της δομής [Επίθετο Ουσιαστικό] ή [Ουσιαστικό Ουσιαστικό σε γενική] (π.χ. *ατομική βόμβα, επεξεργασία δεδομένων*) - και φράσεις με δομή [Ουσιαστικό ομοιόπτωτο Ουσιαστικό] με σχέση εξάρτησης ή με σχέση παράταξης (π.χ. *παιδί θαύμα, λέξη κλειδί, μηχανολόγος μηχανικός, μεταφραστής διερμηνέας*). Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου (2011: 162) λαμβάνουν υπόψη αυτή τη διάκριση στη σχολική τους γραμματική, όπως και ο Χατζησαββίδης (2012: 268-269) στην αντίστοιχη γραμματική αναφοράς. Υιοθετώντας τη διάκριση των πολυλεκτικών συνθέτων της Ράλλη (2005, 2007, 2022), η Κολιοπούλου (2012) διακρίνει τις ίδιες τρεις κατηγορίες: τα *χαλαρά πολυλεκτικά σύνθετα* (π.χ. *δημόσιος υπάλληλος*), τις *ειδικές ονοματικές φράσεις* (π.χ. *εκπομπή αερίων*) και τους *ονοματικούς σχηματισμούς* (π.χ. *λέξη-κλειδί*). Αναλυτικότερα, τα συστατικά των πολυλεκτικών συνθέτων της δομής [Επίθετο Ουσιαστικό] συμφωνούν σε γένος, πτώση και αριθμό (π.χ. *ψυχρός*

πόλεμος, ψυχρού πολέμου), όπως συμβαίνει και με τα σύνθετα της δομής [Ουσιαστικό Ουσιαστικό που λειτουργεί ως παράθεση] (π.χ. *μεταφραστής διερμηνέας, μεταφραστές διερμηνείς*). Τα σύνθετα του τύπου [Ουσιαστικό Ουσιαστικό σε γενική πτώση] παρουσιάζουν ιδιότητες κλίσης παρόμοιες με τις συντακτικές φράσεις, καθώς το πρώτο ουσιαστικό της δομής κλίνεται, ενώ το δεύτερο πάντα εμφανίζεται σε γενική πτώση ενικού αριθμού (π.χ. *κρέμα ημέρας, κρέμες ημέρας*). Τα πολυλεκτικά σύνθετα της δομής [Ουσιαστικό Ουσιαστικό ως επιθετικός προσδιορισμός] εμφανίζουν διαφορετικές κλιτικές ιδιότητες σε σχέση με τις συντακτικές φράσεις. Παρά το γεγονός ότι στις τελευταίες δομές η μη κεφαλή έχει συγκεκριμένο βαθμό κλιτικής αυτονομίας, υπάρχουν κάποιοι περιορισμοί που σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά του πληθυντικού αριθμού και της γενικής πτώσης και διαφέρουν μεταξύ των ομιλητών, επειδή η κρίση γραμματικότητας διαφέρει σημαντικά από άτομο σε άτομο στις περιπτώσεις αυτές (π.χ. *λέξη κλειδί, λέξεις κλειδιά*). Ο διαχωρισμός τους σε τρία διακριτά είδη ονοματικών δομών είναι υπερβολικά λεπτομερής και γι' αυτό στην παρούσα εργασία δεν εμβαθύνουμε περαιτέρω, δεδομένου ότι στο σχολείο είναι πιθανόν να προκληθεί σύγχυση στους μαθητές αν αναφερθούμε σε τρεις υποκατηγορίες πολυλεκτικών συνθέτων (Κολιοπούλου 2009: 59-70, 2019: 222-242, Κολιοπούλου 2012: 862, Κολιοπούλου 2019: 228, 233-235, Ράλλη 2007: 221-224, 240-252, 2022: 307-313).

Υπάρχουν παραδείγματα που δείχνουν ότι τα πολυλεκτικά σύνθετα της μορφής [Επίθετο Ουσιαστικό] υπόκεινται σε περαιτέρω σύνθεση (π.χ. *φακοί επαφής, υγρό φακών επαφής*). Επίσης, από τα σύνθετα της ίδιας κατηγορίας δημιουργούνται παράγωγα (π.χ. *τρίτος κόσμος, τριτοκοσμικός*). Με αυτόν τον τρόπο τα πολυλεκτικά σύνθετα μετατρέπονται από λέξεις σε δεσμευμένα θέματα (π.χ. *δημόσιος υπάλληλος, δημοσιοϋπαλληλικός*). Συχνά αντίστοιχες δομές αναφέρονται στις γραμματικές ως *παρασύνθετα* λόγω της αμφίσημης υπόστασής τους (Bağcıoğlu & Ralli 2015: 349-350).

Κατά την Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986), τα ελληνικά πολυλεκτικά σύνθετα διακρίνονται από τις κοινές ονοματικές φράσεις επειδή έχουν συνθετική σημασία. Η δομή των συνθέτων αυτών δεν επιτρέπει την παρεμβολή άλλων στοιχείων ούτε την επανάληψη του άρθρου (π.χ. **ζώνη ιδιαίτερης ασφαλείας, *ο ψυχρός ο πόλεμος*). Επιπρόσθετα, δεν είναι δυνατόν να αλλάξει η σειρά των συστατικών στις δομές [Επίθετο Ουσιαστικό]. Η Ralli (1990, 1992 στο Ralli 2003: 24) διαφοροποιεί τα πολυλεκτικά σύνθετα από τις κοινές ονοματικές φράσεις με βάση συγκεκριμένα κριτήρια, όπως ο τονισμός, η θέση της κεφαλής και η κλίση.

Αναλυτικότερα, στις λεξικές φράσεις της δομής [Ουσιαστικό Ουσιαστικό] (π.χ. *φακοί επαφής*) υπάρχουν δύο φωνολογικές λέξεις, η κεφαλή τους εντοπίζεται στα αριστερά της δομής και οι πληροφορίες που σχετίζονται με την κλίση μαρκάρουν και τα δύο συστατικά. Οι Ralli & Stavrou (1998 στο Ralli 2003: 25) ισχυρίζονται ότι τα σύνθετα της δομής [Επίθετο Ουσιαστικό] (π.χ. *τρίτος κόσμος*) σχηματίζονται σε ένα αυτόνομο μορφολογικό τμήμα και αλληλεπιδρούν σε αρκετά σημεία με τη σύνταξη. Παρατηρείται, ωστόσο, ότι υπάρχει διαφορά ως προς τη συνθετικότητα (Ralli 2003: 24-25, Ράλλη 2022: 311).

Το δομικό σχήμα [Λέξη Λέξη] αντιπροσωπεύει τα πολυλεκτικά σύνθετα. Σύμφωνα με τη Ράλλη (2007), οι σχηματισμοί αυτοί βρίσκονται σε στάδιο *μορφολογοποίησης*, ακριβέστερα *αποσυντακτικοποίησης*. Αυτό σημαίνει ότι οι συγκεκριμένες δομές χάνουν σταδιακά τη συντακτική τους αυτονομία και αποκτούν μορφολογικές ιδιότητες. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο βαθμός δομικής συνοχής ποικίλλει από δομή σε δομή. Αυτές οι δομές δεν έχουν αποκτήσει ακόμη μία σταθερή υπόσταση και οι κλιτικές τους ιδιότητες ποικίλλουν μεταξύ των διαφορετικών παραδειγμάτων και μεταξύ των ομιλητών. Βρίσκονται σε μεταβατικό στάδιο, αλλά δεν είναι σαφές εάν αποκτούν σταδιακά περισσότερη συντακτική αυτονομία ή εάν τείνουν να χάσουν τη συντακτική φύση τους (Ράλλη 2007: 251, Κολιορουλίου 2019: 236).

3.3.2.2. Δομές με δεσμευμένο θέμα

Μία ειδική κατηγορία σύνθεσης αποτελούν τα σύνθετα με πρώτο συνθετικό ονοματικό θέμα και δεύτερο συνθετικό *δεσμευμένο θέμα ή δεσμευμένη λεξική μορφή* (ένα ονοματικό στοιχείο παράγωγο από ρηματικό θέμα) (π.χ. *βιβλι-ο-φάγ-ος*). Τα δεσμευμένα θέματα συνιστούν μία ειδική κατηγορία θεμάτων που φέρουν ιδιότητες προσφυμάτων, όπως «ο λεξικά χαρακτηρισμένος τόνος που φέρει το φωνήεν του δεσμευμένου θέματος» (Ράλλη 2007: 173). Πρόκειται για θέματα που ποτέ δεν εμφανίζονται ως ανεξάρτητες λέξεις, ούτε στη Νέα ούτε στην Αρχαία Ελληνική, αν και φυσικά υπάρχουν διαφορές στις δύο αυτές φάσεις της γλώσσας. Συνιστούν περιπτώσεις που βρίσκονται στο όριο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης λόγω της αμφίσημης υπόστασής τους (π.χ. *δανει-ο-δοτ-ώ*, *αλληλ-επι-δρ-ώ*). Παρουσιάζουν ομοιότητες με τα κοινά θέματα, αλλά διαφοροποιούνται από αυτά επειδή

έχουν το χαρακτηριστικό της μη ελευθερωσιμότητας. Οι μελετητές θεωρούν ότι δημιουργούνται είτε μέσω της διαδικασίας της μετάπλασης, είτε μέσω της μετάπτωσης. Η Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986 στο Ralli 2003: 26) τα εντάσσει στην κατηγορία των προσφυμάτων και πιο συγκεκριμένα τα θεωρεί *συμφύματα*, προσέγγιση που υιοθετεί και η Γιαννουλοπούλου (2000 στο Ράλλη 2023: 79, Γιαννουλοπούλου 2006). Αναλυτικότερα, η Γιαννουλοπούλου (2006) υποστηρίζει ότι πρόκειται για «μία ενδιάμεση κατηγορία μεταξύ λεξικών θεμάτων και προσφυμάτων» (π.χ. *ψιλο-*, *μικρο-*, *νεο-*, *παλαιο-*, *ψευδο-*, *θεο-*) (Ράλλη 2023: 79), ενώ άλλοι μελετητές εντάσσουν τα συγκεκριμένα σχηματιστικά στοιχεία στα *προθηματοειδή* (Ralli 2020α στο Ράλλη 2023: 79). Μάλιστα, η Ράλλη (2022, 2023) αποκαλεί τα σύνθετα του τύπου *νεοαμερικανός*, *ψιλοάσχετος* «*ψευδοσύνθετα*». Η Ralli (1992 στο Ralli 2003: 26) υποστηρίζει ότι πρόκειται για θέματα στηριζόμενη στα εξής κριτήρια: δε συνδυάζονται με συγκεκριμένες βάσεις, είναι δυνατόν να συνδυάζονται με προσφύματα έτσι ώστε να παράγουν μορφολογικά πολύπλοκα στοιχεία. Συχνά υπάρχει ο δείκτης σύνθεσης -ο- ανάμεσα στο πρώτο συνθετικό μέρος και στο δεσμευμένο θέμα, ως ένδειξη της διαδικασίας της σύνθεσης (π.χ. *ταυρ-ο-μάχ-ος*). Τα δεσμευμένα θέματα ανήκουν σε μία κλειστή κατηγορία στοιχείων. Όσα δεν παράγονται από μία ρηματική βάση σε συγχρονικό επίπεδο καταγράφονται στο λεξικό με όλες τις ιδιότητες των ρηματικών παραγώγων (Yiannoulou 2006: 270, Θώμου 2023: 138-139, Ράλλη 2007: 173, 2022: 74-75, 2023: 79, Ralli 2003: 26, Ralli 2013c: 12, Ράλλη & Ραυτοπούλου 1999: 392-397).

Στη συγκεκριμένη εργασία υποστηρίζεται ότι πρόκειται για σχηματιστικά στοιχεία τα οποία βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης, γι' αυτό και η διάκριση δεν είναι απόλυτη και διαφέρει από μελετητή σε μελετητή. Θα υποστηρίξουμε ότι πρόκειται για δεσμευμένα θέματα, στις περιπτώσεις που τα στοιχεία αυτά τοποθετούνται στο τέλος της λέξης, όπως *θεσμο-θετ-ώ*, *αιτιο-λογ-ώ*, ενώ πρόκειται για προθηματοειδή στις περιπτώσεις που βρίσκονται στην αρχή της λέξης, όπως *αλληλ-επιδρ-ώ*, *ψευτ-ο-δουλει-ά*. Τα στοιχεία της πρώτης κατηγορίας (π.χ. *λογο-δοτ-ώ*) τα εντάσσουμε στις δομές με δεσμευμένο θέμα και όχι στα επιθηματοειδή, επειδή έχουν αποκτήσει γραμματική λειτουργία, ενώ δεν τα θεωρούμε *συμφύματα* αφού λειτουργούν ως β' συνθετικά και κατά συνέπεια δεν ανήκουν στα παράγωγα.

Οι δομές με δεσμευμένο θέμα είναι *ρηματικά παράγωγα*, δηλαδή αποτελούν ονοματικούς σχηματισμούς που δημιουργούνται από μία ρηματική βάση και συνιστούν ένα

χαρακτηριστικό παράδειγμα *γραμματικοποίησης*. Φέρουν χαρακτηριστικά τόσο λεξικών όσο και γραμματικών μορφημάτων. Οι μελετητές διχάζονται σχετικά με τη φύση των συγκεκριμένων σχηματισμών, άλλοι (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1986, Γιαννουλοπούλου 2000, Giannouloroulou 2006) τάσσονται υπέρ της ονοματικής φύσης τους, ενώ άλλοι (Ράλλη 2005, 2007, 2022, 2023) υπέρ της ρηματικής τους φύσης. Η ονοματική φύση των δεσμευμένων θεμάτων αποδεικνύεται από τις ιδιότητες που συνδυάζουν (π.χ. *λογογράφ(ος)* < *λογολ-γραφ-* (< *grafo*)). Τα ρηματικά παράγωγα είναι δυνατόν να αναπτυχθούν περαιτέρω σε ρηματικούς σχηματισμούς μέσω της διαδικασίας του *αναδρομικού σχηματισμού* (π.χ. *γλωσσολόγ(ος)*, *γλωσσολογ(ώ)*). Τα σύνθετα με δεσμευμένο θέμα θυμίζουν τα ενδοκεντρικά σύνθετα που έχουν την κεφαλή προς τα δεξιά, δεδομένου ότι κληρονομούν από αυτά την ονοματική φύση τους και άλλα βασικά δομικά ή σημασιολογικά χαρακτηριστικά (Giannouloroulou 2006: 278-279, Θώμου 2023: 138-139, Ralli 2013c: 8-11).

Τα δεσμευμένα θέματα υπόκεινται σε μία σειρά από περιορισμούς οι οποίοι δεν επηρεάζουν τα κοινά σύνθετα της Νέας Ελληνικής. Βρίσκονται συνήθως στο δεύτερο μέρος των συνθετικών. Η ιδιότητά τους να καταλαμβάνουν κυρίως τη δεύτερη θέση οφείλεται στον παραγωγικό χαρακτήρα τους και έτσι αιτιολογείται η άποψη ότι πρόκειται για θέματα και όχι για επιθήματα. Τα σύνθετα αυτής της κατηγορίας εξαιρούνται από τον *ειδικό κανόνα τονισμού της σύνθεσης* και συνήθως τονίζονται στην παραλήγουσα (π.χ. *λεμον-ο-στίφ-τ-ης*). Γενικά οι σχέσεις μεταξύ των συνθετικών μερών επιτρέπουν τον διαχωρισμό των συνθέτων με δεσμευμένο θέμα σε σχηματισμούς με *σχέση εξάρτησης* και σε δομές με *σχέση παράταξης* (Ralli 2013c: 11-12).

Στην ελληνική γλώσσα ο σχηματισμός λέξεων με δεσμευμένα θέματα συνιστά σημαντική πηγή εμπλουτισμού του λεξιλογίου, ειδικά μετά τον 19^ο αιώνα όταν η αναβίωση της Αρχαίας Ελληνικής συνέβαλε σημαντικά στη λεξιλογική καινοτομία. Πρόκειται για παραγωγικούς σχηματισμούς οι οποίοι εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα και συνδυάζονται με *κοινά θέματα*. Αυτές οι δομές διαφέρουν από τα κοινά σύνθετα μόνο ως προς τη φύση του *δεσμευμένου συστατικού*, ενώ οι βασικές δομικές ιδιότητες είναι οι ίδιες: μορφή και σημασιολογική διαφάνεια. Αυτό είναι φανερό ειδικά όταν τα συστατικά που απαρτίζουν τις λέξεις με δεσμευμένο θέμα χαρακτηρίζονται στη βιβλιογραφία είτε ως προθήματα είτε ως α' συνθετικά (Ευθυμίου 2003: 519, Ralli 2013c: 13).

3.3.2.3. Ρηματικά σύνθετα και παρασύνθετα ρήματα

Τα *ρηματικά σύνθετα* είναι μία κατηγορία συνθέτων που έχουν ως δεύτερο συνθετικό ρήμα ή ρηματικό παράγωγο σε θέση κεφαλής (π.χ. *αφισ-ο-κολλ-ώ*, *ελπιδ-ο-φόρ-ος*, *καπν-ο-καλλιέργ-εια*). Όσον αφορά την ερμηνεία ενός ρηματικού συνθέτου, παρατηρείται ότι το πρώτο συστατικό έχει συχνά αμφίσημη ερμηνεία και είναι δυνατόν να εκφράζει έναν απλό προσδιορισμό του ρήματος ή του ρηματικού παραγώγου, όπως επίσης και το σημασιολογικό ρόλο που μπορεί να έχει ως συμπλήρωμα του ρήματος. Κατά καιρούς έχουν προταθεί τόσο συντακτικές όσο και μορφολογικές αναλύσεις για τα ρηματικά σύνθετα (Μαγουλάς & Μαγουλά 2015: 169, Ράλλη 2022: 302, 304, Ρεβυθιάδου 2023: 246).

Όσον αφορά τη δομή των ρηματικών συνθέτων, υπάρχουν τρεις κατηγορίες που θα μπορούσαμε να διακρίνουμε σύμφωνα με την ανάλυση των Κουφού & Τζακώστα (2017): τα ουσιαστικά της δομής [Θέμα Λέξη] (π.χ. *νερ-ο-κουβαλ-ητ-ής*), τα επίθετα της δομής [Θέμα Θέμα] (π.χ. *δερματ-ό-δετ-ος*), τα ρηματικά σύνθετα με δεύτερο συνθετικό δεσμευμένο θέμα (π.χ. *νυκτ-ο-βάτ-ης*). Αρκετά σύνθετα έχουν ως πρώτο συνήθως συστατικό, δηλαδή στη θέση της μη κεφαλής, ένα επίρρημα (π.χ. *ξαν-α-βλέπ-ω*), ενώ μερικοί ρηματικοί σχηματισμοί έχουν στην ίδια θέση ένα ουσιαστικό (π.χ. *ηλιο-βασίλε-μα*). Οι μελετητές διχάζονται ως προς τη φύση, συντακτική ή μορφολογική, των ρηματικών συνθέτων με πρώτο συνθετικό επίρρημα (Κουφού & Τζακώστα 2017: 317-319).

Εκτός από τα ρηματικά σύνθετα, μία άλλη κατηγορία συνθέτων είναι τα *παρασύνθετα ρήματα*. Αποτελούνται από μία επιθετική ή ονοματική βάση και δύο παραγωγικά προσφύματα, εκ των οποίων το ένα είναι πρόθημα και το άλλο επίθημα, τα οποία προστίθενται ταυτόχρονα πριν και μετά τη βάση (π.χ. *ανα-κουφ-ίζ-ω*). Πρόκειται για δομές που βρίσκονται στα όρια μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης, καθώς δεν είναι εύκολο να προσδιοριστούν και γι' αυτό το λόγο οι μελετητές δεν υιοθετούν μία κοινή προσέγγιση. Οι περισσότεροι γλωσσολόγοι θεωρούν ότι τα παρασύνθετα ρήματα έχουν αντίστοιχες δομές μη παρασύνθετες, οι οποίες νομιμοποιούνται ως διφυείς δομές και η μη διαθεσιμότητα πιθανών βάσεων μπορεί να εξηγηθεί από σημασιολογικούς ή πραγματολογικούς λόγους. Η Thomadaki (1996 στο Efthymiou 2014: 4) και Ralli (2004 στο Efthymiou 2014: 4), για παράδειγμα, υιοθετούν την άποψη ότι πρόκειται για διφυείς δομές. Αρχικά, η ονοματική ή

επιθετική βάση συνδυάζεται με ένα παραγωγικό επίθημα με σκοπό να δημιουργήσει ένα πιθανό, αλλά μη υπαρκτό δεσμευμένο ρηματικό θέμα. Το επίθημα είναι υπεύθυνο για τη ρηματική κατηγορία του παραγώγου. Έπειτα, το πρόθημα προστίθεται στο πιθανό θέμα. Τέλος, το κλιτικό επίθημα -ο- μετατρέπει το θέμα σε υπαρκτή λέξη. Η προσέγγιση αυτή ωστόσο έχει υποστεί έντονη κριτική (Efthymiou 2014: 2-4).

3.3.2.4. Νεοκλασικά σύνθετα: μία περίπτωση σύνθεσης με λόγια στοιχεία

Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελεί αυτή των *νεοκλασικών συνθέτων*. Πρόκειται για μη γηγενή σύνθετα της δομής [Θέμα Λέξη], των οποίων τα συστατικά είναι θέματα που προέρχονται κυρίως από την Αρχαία Ελληνική και τη Λατινική και είναι δεσμευμένα στοιχεία, δεν μπορούν δηλαδή να σταθούν στο λόγο ως ανεξάρτητες λέξεις, όπως είναι για παράδειγμα οι λέξεις *κοινωνι-ο-λογ-ία* και *γεν-ο-κτον-ία* (Bauer 1998: 406, 2004: 105, Μαγουλάς & Μαγουλά 2015: 170, Ράλλη 2022: 259, Ρεβυθιάδου 2023: 237-238).

Τα δεδομένα της ελληνικής γλώσσας δείχνουν ότι τα συγκεκριμένα σύνθετα είναι δυνατόν να συνδυάσουν συστατικά τόσο από τη λαϊκή όσο και από τη λόγια παράδοση. Όσον αφορά τα λόγια συνθετικά μέρη πρόκειται για στοιχεία που εισήχθησαν στη γλώσσα σε διαφορετικές εποχές κατά τον Πετρούνια (1985 στο Ράλλη 2022: 305). Σύμφωνα με την Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1996: 10 στο Ράλλη 2022: 305), αρκετά σύνθετα αναβίωσαν από την Αρχαία Ελληνική (π.χ. *αεροπόρος*) ή σχηματίστηκαν έχοντας ως βάση θέματα που αποτελούν δάνεια (π.χ. *λεωφορείο*) ή αντιδάνεια από την Αρχαία Ελληνική, στη δεύτερη περίπτωση μέσω κάποιας γλώσσας επαφής με την Ελληνική (π.χ. *αστροναύτης*). Τα σύνθετα με λόγια στοιχεία χρησιμοποιούνται κυρίως ως ειδικό λεξιλόγιο και ονομάζονται αλλιώς *νεοκλασικά σύνθετα*. Πρόκειται για δομικά και σημασιολογικά αδιαφανείς δομές στην πλειονότητά τους. «Γενικά παρατηρείται ότι τα λόγια συστατικά συντίθενται με λόγια και τα μη λόγια με μη λόγια. Υπάρχουν βέβαια και λιγοστές περιπτώσεις μείξης των δύο στοιχείων (π.χ. *αλεξ-ί-σφαιρ-ο*) και αυτό συνήθως οφείλεται σε διάφορους λόγους, όπως για παράδειγμα τη δημιουργία λέξης με αρχαιοπρεπές ύφος, την απουσία ενός λαϊκού στοιχείου με την επιθυμητή σημασία ή την υψηλή παραγωγικότητα ενός λόγιου στοιχείου» (Ράλλη 2007: 156, 2022: 306) (Ράλλη 2022: 304-306, 2007: 154-156).

Αξίζει να αναφερθεί ότι στην πραγματικότητα δεν υπάρχει αναφορά σε μία διακριτή κατηγορία νεοκλασικών συνθέτων, επειδή το συγκεκριμένο είδος συνθέτων περιλαμβάνει λέξεις που εντάσσονται σε άλλες ευρύτερες κατηγορίες των κοινών συνθέτων. Τα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τα νεοκλασικά από τα κοινά σύνθετα είναι το συνδετικό στοιχείο που εντοπίζεται ανάμεσα στα δύο συστατικά της σύνθετης δομής και το γεγονός ότι χρησιμοποιούν θέματα ή μορφήματα κυρίως από την Αρχαία Ελληνική και τη Λατινική. Αν και τα θέματα των συνθέτων είναι συνήθως δεσμευμένα και μπορούν να γίνουν ανεξάρτητες λέξεις μέσω της επιθηματοποίησης, τα τελικά στοιχεία των νεοκλασικών συνθέτων στη Νέα Ελληνική παραμένουν δεσμευμένα ακόμη και μετά την προσθήκη ενός κλιτικού επιθήματος (π.χ. *-γραφ(ος)*, *-σκόπ(ος)*). Πολλά από αυτά εντάσσονται και στην κατηγορία των *διεθνισμών* (π.χ. *βιο-γραφ-ία*). Οι *διεθνισμοί* περιλαμβάνουν, πιο συγκεκριμένα, μορφοφωνολογικά όμοιες εκδοχές, σε διάφορες γλώσσες, των λέξεων που σχηματίζονται από στοιχεία που προέρχονται από την Αρχαία Ελληνική ή τη Λατινική, και φέρουν την ίδια σημασία (π.χ. *βιο-λογ-ία*) (Bauer 1998: 406, Petropoulou 2009: 45, Petropoulou, Galiotou & Ralli 2014: 15).

Όσον αφορά τη φύση των συνθετικών μερών των νεοκλασικών συνθέτων υπάρχουν δύο βασικές αντικρουόμενες προσεγγίσεις: η *προσέγγιση του «συμφύματος»* (Γιαννουλοπούλου 2000 στο Petropoulou, Galiotou & Ralli 2014: 15) και η *προσέγγιση του «δεσμευμένου θέματος»* (Ralli 1988, 2000, 2008, 2009, 2013 στο Petropoulou, Galiotou & Ralli 2014: 15). Έχουν διατυπωθεί και επιμέρους προσεγγίσεις οι οποίες ωστόσο έχουν κάποια αδύναμα σημεία, όπως συμβαίνει με την *οπτική του «προσφύματος»* (Scalise 1986 στο Petropoulou, Galiotou & Ralli 2014: 16) και αυτή της *«συνδυαστικής μορφής»* (Bauer 1983, 1988 στο Petropoulou, Galiotou & Ralli 2014: 16). Πιο συγκεκριμένα, η οπτική του «συμφύματος» βασίζεται στο γεγονός ότι στοιχεία όπως τα *-γραφος* και *-γραφία* σταδιακά απέκτησαν επιθηματικά χαρακτηριστικά και γι' αυτό πρέπει να ενταχθούν σε ένα νέο είδος μορφημάτων, τα *συμφύματα*. Η Γιαννουλοπούλου (2000, 2004 στο Ράλλη 2022: 267) χαρακτηρίζει ως *συμφύματα* τόσο τα στοιχεία που προστίθενται στην αρχή της λέξης (π.χ. *μικρο-*, *νεο-*, *πολυ-*, *παλαιο-*, *ψευδο-*, *θεο-*, *ψιλο-*) όσο και τα στοιχεία που προστίθενται στο τέλος της λέξης (π.χ. *-ποι-ώ*, *-ποι-ησ-η*, *-λόγ-ος*, *-λογ-ία*). Η διαδικασία στην οποία συμμετέχουν αυτά τα στοιχεία ονομάζεται *συμφυματοποίηση* και πρόκειται, κατά τη Γιαννουλοπούλου (2000, Giannouloroulou 2006), περισσότερο για ένα είδος παραγωγής παρά σύνθεσης. Η Γιαννουλοπούλου (2000, 2004 στο Ράλλη 2022: 267) υποστηρίζει, ακόμη,

ότι τα συγκεκριμένα στοιχεία «βρίσκονται σε στάδιο γραμματικοποίησης» (Petrovou, Galiotou & Ralli 2014: 14-17, Ράλλη 2022: 267).

Αντίθετα, η οπτική του «δεσμευμένου θέματος» διατυπώνεται από τη Ralli (1988, 2000, 2008, 2009, 2013a στο Petrovou, Galiotou & Ralli 2014: 15), η οποία απαριθμεί μία σειρά από σημαντικές ιδιότητες των δεσμευμένων στοιχείων που εντοπίζονται στο τέλος της λέξης ή λειτουργούν ως βάσεις σε προθηματοποιημένες λέξεις. Οι δομές που προτείνει η Ralli είναι οι εξής: [[θέμα] -ο- [δεσμευμένο θέμα]] (κλιτικό επίθημα) (π.χ. *πεζοπόρος*) και για τα παράγωγά τους [[θέμα_{ουο}-ο- [δεσμευμένο θέμα]_{ουο}] – παραγωγικό επίθημα (π.χ. *πεζοπορικός*, -ή, -ό). Εάν ένα σύνθετο, είτε ελεύθερο είτε δεσμευμένο, συμμετέχει στη διαδικασία της παραγωγής, τότε προκύπτει ένα παράγωγο νεοκλασικού συνθέτου. Πρόκειται, στην ουσία, για ένα είδος παραγωγής που λαμβάνει χώρα μετά τη σύνθεση. Η Baeskow (2004 στο Petrovou, Galiotou & Ralli 2014: 16) αναφέρεται σε δύο βασικά χαρακτηριστικά των νεοκλασικών συνθέτων: στην ονοματική φύση των δεσμευμένων θεμάτων και στην ύπαρξη ενός συνδετικού στοιχείου μεταξύ των δεσμευμένων θεμάτων (Petrovou, Galiotou & Ralli 2014: 15-16).

Κατά τη Baeskow (2004 στο Petrovou, Galiotou & Ralli 2014: 16), τα νεοκλασικά σύνθετα ανήκουν στην ονοματική κατηγορία χωρίς να διαθέτουν κάποιο ονοματοποιητικό επίθημα. Η δομική και σημασιολογική διαφάνεια αυτών των δομών καθώς και η υψηλή παραγωγικότητα τόσο σε επίπεδο επιστημονικής ορολογίας όσο και στον καθημερινό λόγο δείχνουν ότι αυτά τα σύνθετα δεν είναι καθαρά απολιθωμένες δομές. Τα θέματα των νεοκλασικών συνθέτων φέρουν από μόνα τους κατηγοριακά χαρακτηριστικά, στοιχείο που αποδίδει ονοματική φύση σε ολόκληρη τη σύνθετη δομή, σύμφωνα με τη Baeskow. Δεν υπάρχει κάποιο εμφανές μορφολογικό στοιχείο που να καθορίζει την εξωκεντρικότητα ή την ενδοκεντρικότητα της δομής των νεοκλασικών συνθέτων, μόνο η σημασιολογία καθορίζει αυτό το χαρακτηριστικό. Ωστόσο, οι διαφορετικές κλιτικές καταλήξεις μπορούν να καθορίσουν μορφολογικά το χαρακτηριστικό αυτό σε συγκεκριμένες περιπτώσεις (Petrovou 2009: 42-45).

4. Κριτική προσέγγιση των σχολικών γραμματικών και των γραμματικών αναφοράς της Νέας Ελληνικής με βάση τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Δημοτικού και Γυμνασίου

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο επιχειρείται η κριτική, ή ακριβέστερα, η συγκριτική αποτίμηση κυρίως της σύνθεσης στις γραμματικές της Νέας Ελληνικής, αλλά εν μέρει και της παραγωγής σε όσα σημεία παρατηρείται ότι υπάρχουν περιπτώσεις στο μεταίχμιο μεταξύ των δύο διαδικασιών ή επιμέρους διαδικασίες, όπως για παράδειγμα η προθηματοποίηση, που εντάσσονται είτε στην παραγωγή είτε στη σύνθεση, ανάλογα με το είδος της γραμματικής (παραδοσιακή, σύγχρονη γλωσσολογική) ή την προσωπική προσέγγιση του εκάστοτε γλωσσολόγου. Βέβαια, λαμβάνεται υπόψη το κοινό στο οποίο απευθύνεται η κάθε γραμματική, γι' αυτό και διακρίνονται σε σχολικές γραμματικές και γραμματικές αναφοράς. Με λίγα λόγια, γίνεται μία προσπάθεια σύγκρισης του υπάρχοντος θεωρητικού πλαισίου με την ορολογία, τη δομή και το περιεχόμενο που υιοθετεί η εκάστοτε υπό εξέταση γραμματική.

Σε αυτό το σημείο θα ήταν σημαντικό να γίνει μία σύντομη αναφορά στις αποκλίσεις που παρατηρούνται μεταξύ σχολικών γραμματικών και γραμματικών αναφοράς, με βάση την ορολογία που χρησιμοποιείται. Οι διαφοροποιήσεις αυτές οφείλονται κυρίως σε δύο κριτήρια: στο χρόνο συγγραφής και στο πρότυπο γραμματικής ανάλυσης που υιοθετείται από τον συγγραφέα ή τους συγγραφείς της εκάστοτε γραμματικής.

4.1. Σύνθεση και παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο παραγωγής - σύνθεσης στις νεοελληνικές σχολικές γραμματικές Δημοτικού και Γυμνασίου: μία κριτική αποτίμηση

4.1.1. Νεοελληνική Γραμματική - Αναπροσαρμογή της Μικρής Νεοελληνικής Γραμματικής του Μ. Τριανταφυλλίδη (1982)

Η Νεοελληνική γραμματική (*Αναπροσαρμογή της Μικρής Νεοελληνικής Γραμματικής του Μανόλη Τριανταφυλλίδη*) εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1976 και χρησιμοποιήθηκε τόσο από τους μαθητές του Δημοτικού όσο και του Γυμνασίου. Η έκδοση που χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία είναι η έκδοση του 1982. Πρόκειται για μία κανονιστική γραμματική που παραμένει πιστή στην παραδοσιακή ορολογία, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στον

πρόλογο (Τριανταφυλλίδης 1982: 7-8). Η γραμματική αναφέρεται, ωστόσο, στις έννοιες της *γλωσσικής αλλαγής* και της *γλωσσικής κατάκτησης*, στοιχείο ιδιαίτερα καινοτόμο για την εποχή της συγγραφής της.

Ειδικότερα, η *σύνθεση* περιλαμβάνεται στο ευρύτερο κεφάλαιο του *Σχηματισμού των λέξεων*, στο παραγωγικό μέρος της γραμματικής, μαζί με τη διαδικασία της παραγωγής, και αφιερώνονται αρκετές σελίδες, σε αντίθεση με τις σύγχρονες σχολικές γραμματικές (Τριανταφυλλίδης 1982: 57-67). Στη συγκεκριμένη γραμματική αναλύονται δύο τρόποι σύνθεσης: *με αχώριστα μόρια* ή *με την ένωση δύο ή περισσότερων λέξεων*. Ως *αχώριστα μόρια* ορίζονται τα: *στερητικό α-, ξε-, ανα-* (π.χ. *ά-κακ-ος, ξε-κουφ-αίν-ω, ανα-δρομ-ή*). Πρόκειται για έναν όρο που υιοθετεί η παραδοσιακή προσέγγιση της γραμματικής για να προσδιορίσει όσα στοιχεία προηγούνται του θέματος. Μάλιστα αφιερώνεται μία παράγραφος στη σύνθεση με *λόγια αχώριστα μόρια*, όπως τα *αμφι-* (*αμφίβιο*), *αρχι-* (*αρχιστράτηγος*), *ημι-* (*ημισφαίριο*), *ομο-* (*ομόφωνος*), *ευ-* (*ευφορία*), *τηλε-* (*τηλέφωνο*). Ακολουθούν παρατηρήσεις που αναλύουν τις *αλλομορφικές αλλαγές* που υφίστανται αυτά τα προθήματα, ανάλογα με το φωνολογικό περιβάλλον στο οποίο εμφανίζονται: *δια-*, *δι-* (*διάμετρος, διέξοδος*), *επι-*, *επ-* ή *εφ-* (*επιβλέπω, επεκτείνω, εφαρμόζω*), *υπο-*, *υπ-* ή *υφ-* (*υπόγειο, υπαξιωματικός, υφυπουργός*), *εκ-*, *εξ-* (*εκθέτω, εξελληνίζω*), *εν-*, *εμ-*, *ελ-* (*ενάρτεος, εμπιστεύομαι, εγκοπή, έλλογος*), *συν-*, *συμ-* ή *συγ-* ή *συλ-* ή *συρ-* ή *συσ-* ή *συ-*, *συνε-* (*σύνδεσμος, συγγραφέας, συλλυπούμαι, συμμαζεύω, συρρέω, σύσσωμος, συχωριανός, συνεπαίρνω*) (Τριανταφυλλίδης 1982: 57-59).

Επιχειρώντας μία κριτική αποτίμηση των παραγράφων 83 και 84 (Τριανταφυλλίδης 1982: 57-59), παρατηρούμε ότι γίνεται αναφορά στη διαδικασία της *προθηματοποίησης* στο πλαίσιο της μορφολογικής διαδικασίας της *σύνθεσης*, ακολουθώντας την παραδοσιακή προσέγγιση της γραμματικής. Σε αντίθεση με αυτή την ανάλυση, η σύγχρονη γλωσσολογική θεωρία εντάσσει τη διαδικασία της προθηματοποίησης στην *παραγωγή* και όχι στη σύνθεση, θεωρώντας ότι τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται ως *προθήματα* έχουν πλέον γραμματικοποιηθεί στη Νέα Ελληνική και δεν είναι ανεξάρτητα στο λόγο, εκτός από μεμονωμένες περιπτώσεις που χρησιμοποιούνται σε προθετικές φράσεις κληρονομημένες από κάποια προγενέστερη φάση της ελληνικής γλώσσας (π.χ. *υπό την αιγίδα του υπουργείου παιδείας*). Εκτός αυτού, είναι θετικό το γεγονός ότι αναλύονται οι *αλλομορφικές παραλλαγές των προθημάτων*.

Στην ενότητα της *σύνθεσης λέξεων* της γραμματικής (Τριανταφυλλίδης 1982: 59-67), τα σύνθετα διακρίνονται σε κατηγορίες με βάση τη σημασία τους. Έτσι, προκύπτουν τέσσερις κατηγορίες: τα *παρατακτικά* (*γυναικόπαιδα*), τα *προσδιοριστικά* (*αετοφωλιά*), τα *κτητικά* (*καλόκαρδος*) και τα *αντικειμενικά σύνθετα* (*καντηλανάφτης*). Σε κάθε είδος από τα προαναφερθέντα αναλύονται οι γραμματικές κατηγορίες των σύνθετων λέξεων που σχηματίζονται και δίνονται παραδείγματα με σκοπό την πληρέστερη κατανόηση. Στη συνέχεια, περιγράφεται η μορφή των συνθέτων και πιο συγκεκριμένα ο ρόλος και η μορφή του *συνδετικού φωνήεντος* καθώς και οι γραμματικές κατηγορίες στις οποίες ανήκει το *πρώτο* και το *δεύτερο συνθετικό*. Ακολουθεί ξεχωριστό κεφάλαιο για τον τονισμό των συνθέτων, στο οποίο παρατίθενται κανόνες για τη θέση του τόνου στα σύνθετα. Έπειτα, αναλύονται τα *παρασύνθετα* ως μία ιδιαίτερη περίπτωση συνθέτων. Πρόκειται για λέξεις που παράγονται από άλλες σύνθετες (π.χ. *καλωσόρισμα < καλωσορίζω*). Το κεφάλαιο της σύνθεσης κλείνει με την παραδοσιακή διάκριση της *σύνθεσης* σε *γνήσια* και *καταχρηστική*.

Όσον αφορά τα είδη των συνθέτων, ως *παρατακτικά σύνθετα* ορίζονται αυτά που έχουν τη σημασία των δύο συνθετικών τους όταν συνδέονται με το «και» (π.χ. *μαχαιροπίρουνα, ασπρόμαυρος, ανοιγοκλείνω, βορειοανατολικά*). Στα *προσδιοριστικά σύνθετα* το πρώτο συνθετικό προσδιορίζει το δεύτερο (π.χ. *νυχτολούλουδο*). Τα *κτητικά σύνθετα* συνήθως δηλώνουν ότι κάποιος έχει ένα χαρακτηριστικό ή μία ιδιότητα (π.χ. *μεγαλόσωμος*). Στα *αντικειμενικά σύνθετα* το ένα συνθετικό γίνεται αντικείμενο του άλλου (π.χ. *κτηνοτρόφος*). Πρόκειται για είδη συνθέτων που γίνονται αποδεκτά και από τη σύγχρονη γλωσσολογική θεωρία. Ο όρος που χρησιμοποιείται για να συνδέσει τα δύο συνθετικά είναι *συνδετικό φωνήεν*, ακολουθώντας πιστά την ορολογία της παραδοσιακής γραμματικής, ενώ η σύγχρονη γλωσσολογία δέχεται τον όρο *δείκτης σύνθεσης*. Το ρόλο του συνδετικού φωνήεντος έχει συνήθως το φωνήεν -ο- και σπάνια τα -α-, -υ- ή -ι-, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στη γραμματική. Στις παραγράφους που αναλύονται το πρώτο και το δεύτερο συνθετικό μέρος, υπάρχουν και στοιχεία τα οποία θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν από κάποιους μελετητές ως *συμφύματα* ή *προσφυματοειδή* (π.χ. *μεγαλο-γαιο-κτήμνο-ας*) και *δεσμευμένα* ή *σύνθετα θέματα* (π.χ. *γεω-λόγ-ος*). Αυτά τα στοιχεία εντοπίζονται σε περιπτώσεις λέξεων που βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης. Αναλύονται τόσο περιπτώσεις παρουσίας, όσο και περιπτώσεις απουσίας του συνδετικού φωνήεντος (Τριανταφυλλίδης 1982: 59-65).

Γίνεται αναφορά στον τονισμό των συνθέτων επισημαίνοντας κανόνες και περιορισμούς, τη θέση και τους παράγοντες που καθορίζουν τον τόνο. Η επόμενη παράγραφος αφορά τα *παρασύνθετα* ή αλλιώς τις *παρασύνθετες λέξεις*. Ο όρος που υιοθετείται είναι αρκετά γενικευτικός και συνάδει κυρίως με την παραδοσιακή ορολογία. Η γλωσσολογική θεωρία αναφέρεται συνήθως σε αυτή την αμφιλεγόμενη κατηγορία λέξεων ως *σύνθετα με σύνθετο θέμα*. Θεωρείται ότι σε αυτές τις περιπτώσεις η σύνθεση προηγείται της παραγωγής, ενώ οι μελετητές διχάζονται μεταξύ τους καθώς τα παρασύνθετα βρίσκονται στα όρια μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το εξής: *Αιγαίο Πέλαγος < Αιγαιοπελαγίτης* (Τριανταφυλλίδης 1982: 66).

Όλες οι παραπάνω περιπτώσεις που αναλύθηκαν εντάσσονται στη *γνήσια σύνθεση* για τον Τριανταφυλλίδη. Εκτός από αυτή τη διαδικασία, ωστόσο, αναγνωρίζει και την ύπαρξη της *καταχρηστικής σύνθεσης*. Σε αυτή ανήκουν τα σύνθετα των οποίων τα συνθετικά δεν συνδέονται με το δείκτη σύνθεσης, αλλά βρίσκονται απλώς το ένα δίπλα στο άλλο με μόνη αλλαγή την πιθανή μετακίνηση του τόνου (π.χ. *Χριστούγεννα, Αλεξανδρούπολη*). Συχνά οι υπέρμαχοι της παραδοσιακής γραμματικής αναφέρονται σε αυτά τα σύνθετα χαρακτηρίζοντάς τα ως *νόθα* (Τριανταφυλλίδης 1982: 67). Στη σημερινή εποχή, ωστόσο, η Ρεβυθιάδου (2023) τα χαρακτηρίζει ως *σύνθετα με εσωτερική κλίση*, ενώ υπάρχει και η αντίληψη ότι στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για σύνθετους, αλλά για παράγωγους σχηματισμούς με το στοιχείο *-ο(ύ)πολη* να λειτουργεί ως επιθηματοειδές, αφού έχει υποστεί γραμματικοποίηση.

Ενδιαφέρουσα θα ήταν μία συγκριτική μελέτη των γραμματικών του Τριανταφυλλίδη, της Μεγάλης, της Μικρής Γραμματικής και της Αναπροσαρμογής της Μικρής Γραμματικής. Μία γενική παρατήρηση είναι ότι οι δύο πρώτες γραμματικές είναι μεγαλύτερες σε έκταση και επομένως αναλύουν κάθε γλωσσικό φαινόμενο διεξοδικά σε αντίθεση με την αναπροσαρμοσμένη έκδοχή. Γενικά, δίνεται έμφαση στη *διάκριση των λέξεων*, ακόμη και των προσφυσμάτων, σε *λόγιες και λαϊκές*. Έτσι γίνεται διάκριση σε *λόγια και λαϊκή σύνθεση και παραγωγή* αντίστοιχα (π.χ. *κλίμακα: λόγια παράγωγή λέξη, σκάλα: λαϊκή παράγωγή λέξη*).

Πιο συγκεκριμένα, στη *Μικρή Νεοελληνική Γραμματική του Τριανταφυλλίδη (1964)*, στο κεφάλαιο της *παραγωγής* επισημαίνονται συγκεκριμένες περιπτώσεις παραγώγων, όπως είναι τα *ρηματικά επίθετα* σε *-τος* και τα *λόγια παράγωγα* σε *-τέος*, όπως *συρτός* και

διδασκτέος. Στη σύνθεση τα αχώριστα μόρια διακρίνονται σε λαϊκά και λόγια (π.χ. ξε-μυτίζω: λαϊκό αλλά **αμφί-βιο**: λόγιο). Επισημαίνεται ότι στην παράγραφο 279 (Τριανταφυλλίδης 1964: 70-71) παρατίθεται ένας πίνακας στον οποίο συγκεντρώνονται τα λόγια συνθετικά. Παρατηρούμε ότι γίνεται αναφορά στα διπλότυπα σύνθετα, όπως ξιδόλαδο αλλά και λαδόξιδο, στα οποία δεν γίνεται αναφορά στην αναπροσαρμοσμένη γραμματική. Ακόμη, γίνεται λόγος για τις διπλοσύνθετες και πολυσύνθετες λέξεις. Πρόκειται για τις περιπτώσεις που η σύγχρονη γλωσσολογία χαρακτηρίζει ως λέξεις με σύνθετο θέμα (π.χ. μισοκακόμοιρος < μισό + κακόμοιρος (< κακιά + μοίρα)) (Τριανταφυλλίδης 1964: 53, 55-73).

Η Μεγάλη Γραμματική του Τριανταφυλλίδη (2002) είναι σαφώς μεγαλύτερη σε έκταση και έχει την ίδια δομή με τις δύο προαναφερθείσες. Προσθέτει στο κεφάλαιο του σχηματισμού λέξεων την περίπτωση της ονοματοποιίας και εισάγει την έννοια της καταχρηστικής παραγωγής κατά την οποία αλλάζει το γραμματικό είδος. Στην παραγωγή (Τριανταφυλλίδης 2002: 115-146) γίνεται μία σύντομη αναφορά σε ρήματα ξένης καταγωγής με καταλήξεις όπως -άρω και -έρνω, κατ' αναλογία των οποίων σχηματίστηκαν και άλλες λέξεις προερχόμενες από ελληνικές ρίζες. Επισημαίνονται οι κατηγορίες των ρηματικών επιθέτων σε -τος και των λόγιων παραγώγων σε -τέος. Στη σύνθεση (Τριανταφυλλίδης 2002: 147-179), τα αχώριστα μόρια διακρίνονται σε λόγια και λαϊκά. Παρατηρείται ότι στις παραγράφους που αναφέρονται στα είδη των συνθέτων η γραμματική εστιάζει φανερά σε περισσότερες λεπτομέρειες σε σύγκριση με τις άλλες δύο γραμματικές του ίδιου συγγραφέα. Δίνεται έμφαση στη λόγια σύνθεση και η ενότητα που αφορά το συνθετικό φωνήεν είναι ιδιαίτερα αναλυτική (λόγια σύνθετα με διάφορα συνθετικά φωνήεντα: π.χ. αγοραφοβία, θαλαμηπόλος, λεξιθηρία, φυσιогνωμία, ειδησεογραφία, με ανωμαλίες στο θέμα: π.χ. γήπεδο, γαιοκτήμονας, γεωγραφία, με ανωμαλία στο συνθετικό φωνήεν: π.χ. εχέμυθος, δωσίλογος). Υιοθετώντας την παραδοσιακή ορολογία ονομάζει προθέσεις τα στοιχεία που προστίθενται στην αρχή των λέξεων και τα θεωρεί ως πρώτα συνθετικά (αχώριστα μόρια) που συμμετέχουν στη διαδικασία της σύνθεσης. Στο τέλος του κεφαλαίου της σύνθεσης παρατίθεται πίνακας λόγιων συνθετικών. Έμφαση δίνεται στα διπλότυπα σύνθετα (π.χ. λαδόξιδο και ξιδόλαδο), στις διπλοσύνθετες και πολυσύνθετες λέξεις (π.χ. ονοματεπώνυμο, μισοκακόμοιρος). Ξεχωριστή ενότητα αφιερώνεται στα παρασύνθετα και στη γνήσια και την καταχρηστική σύνθεση αντίστοιχα. Στη συγκεκριμένη γραμματική υπάρχει επιπλέον η

ενότητα για τα χαλαρά σύνθετα (π.χ. *ψευτοκλείδι* αντί *αντικλείδι*), τα οποία θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν καλύτερα ως *νεολογισμοί* (Τριανταφυλλίδης 2002: 131-179).

4.1.2. Νεοελληνική Γραμματική της Ε' και Στ' Δημοτικού του Τσολάκη (1980)

Η *Νεοελληνική Γραμματική της Ε' και Στ' Δημοτικού* του Χ. Τσολάκη αντικατέστησε τη σχολική γραμματική του Τριανταφυλλίδη στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού. Η έκδοση που χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία είναι αυτή του έτους 1980. Γενικά, πρόκειται για μία παραδοσιακή σχολική γραμματική. Τα κεφάλαια και οι ενότητες που ανήκουν σε αυτά είναι όμοια με τη δομή της αναπροσαρμοσμένης γραμματικής του Τριανταφυλλίδη. Πιο συγκεκριμένα, το δεύτερο μέρος της γραμματικής τιτλοφορείται *Οι λέξεις* και το πρώτο κεφάλαιο αυτού του μέρους είναι ο *Σχηματισμός λέξεων*, ο οποίος συνιστά αυτό που ονομάζεται *παραγωγικό μέρος* στη συγκεκριμένη γραμματική, κατά το πρότυπο της παραδοσιακής γραμματικής, και περιλαμβάνει τις μορφολογικές διαδικασίες της *παραγωγής* και της *σύνθεσης*. Διατηρεί την παραδοσιακή ορολογία, όπως *πρώτο και δεύτερο συνθετικό* καθώς και το *συνδετικό φωνήεν*. Όπως και η γραμματική του Τριανταφυλλίδη, αναφέρεται στις *οικογένειες λέξεων* και χαρακτηρίζει τις λέξεις που ανήκουν στην ίδια οικογένεια ως *συγγενικές*. Τα παράγωγα ταξινομούνται και αναλύονται ανά γραμματική κατηγορία. Δίνεται έμφαση στα *ρηματικά επίθετα* (π.χ. *διαίρε-τέος*), τα *υποκοριστικά* (π.χ. *γατί* → *γατ-άκι*) και τα *μεγεθυντικά* (π.χ. *φωνή* → *φων-άρα*) (Τσολάκης 1980: 58-74) .

Στην ενότητα της *σύνθεσης* αναγνωρίζεται ως μέρος της διαδικασίας η *σύνθεση με αχώριστα μόρια* (στερητικό α-, ανα-, ξε-). Για τον Τσολάκη, «τα αχώριστα μόρια ενώνονται με λέξεις και σχηματίζουν σύνθετες» (Τσολάκης 1980: 75). Η φύση αυτών των στοιχείων είναι αμφίβολη και έχει επικρατήσει από τους γλωσσολόγους να τα εντάσσουν στην *παραγωγή με προσφυματοποίηση*, αφού τα θεωρούν *προσφύματα* και ειδικότερα *προθήματα*. Στη συνέχεια, αναλύεται η κατεξοχήν διαδικασία της σύνθεσης και χαρακτηρίζεται ως *σύνθεση λέξεων*, ένα ακόμη κοινό χαρακτηριστικό με τη γραμματική του Τριανταφυλλίδη. Στην πραγματικότητα όμως, ο συγκεκριμένος όρος καλύπτει γενικά τη διαδικασία της σύνθεσης και όχι μόνο έναν συγκεκριμένο τρόπο σύνθεσης. Όσον αφορά τη σημασία των συνθέτων, δεν απαριθμούνται συγκεκριμένες κατηγορίες, σε αντίθεση με τη γραμματική του

Τριανταφυλλίδη, αλλά παρατίθενται παραδείγματα τα οποία εντάσσονται σε δύο ομάδες: αυτές που έχουν την ίδια σημασία με τα δύο συνθετικά τους ενωμένα με το «και» (π.χ. *μαχαιροπύρουνα, ανοιγοκλείνω*), δηλαδή παρατακτικά, και σε όσες έχουν μία νέα σημασία σχετική με τα δύο συνθετικά τους (π.χ. *φτωχογειτονιά, σκληρόκαρδος, καντηλανάφτης*) (Τσολάκης 1980: 74-76).

Όσον αφορά το *συνδετικό φωνήεν* και συγκεκριμένα την απουσία του αναφέρονται μόνο δύο παραδείγματα (*αγριάνθρωπος, ολόρθος*) και το μόνο θεωρητικό σχόλιο είναι ότι «κάποτε χάνεται» (Τσολάκης 1980: 78). Στη συνέχεια, παρατίθεται η θεωρία και τα παραδείγματα σχετικά με τα *συνθετικά μέρη*, τα οποία αναλύονται ανά γραμματική κατηγορία. Δίνεται έμφαση στις «προθέσεις» ως πρώτα συνθετικά τόσο στο κυρίως μέρος της γραμματικής όσο και στο επίμετρο, όπως και στα αριθμητικά ως πρώτα συνθετικά. Αναλυτικότερα, στο επίμετρο υπάρχει ένας *κατάλογος μορίων που εμφανίζονται ως πρώτα συνθετικά σε σύνθετες λέξεις* (π.χ. *αμφι-, εισ-*) και για καθένα από αυτά παρατίθενται παραδείγματα (*αμφίκυρτος, εισαγωγή*). Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι μετά από αυτόν τον πίνακα ακολουθούν αναλυτικές παρατηρήσεις που επισημαίνουν τις *αλλομορφικές αλλαγές των «αχώριστων μορίων»*. Στο επίμετρο παρουσιάζεται ένας *συγκεντρωτικός πίνακας με ονόματα που παρουσιάζουν κάποια ανωμαλία όταν γίνονται πρώτα συνθετικά* (π.χ. *γῆ-πεδ-ο, γεω-γραφ-ία, γαιο-κτήμον-ας < γη*) (Τσολάκης 1980: 77-81, 286-289).

Παρ' όλο που τα συνθετικά μέρη εντάσσονται στην υποενότητα με τίτλο *Η μορφή των συνθέτων*, παρατηρείται ότι στην περίπτωση ενός αριθμητικού που λειτουργεί ως πρώτο συνθετικό γίνεται αναφορά στη σημασία στο παράδειγμα: *ένα < μονο-πάτ-ι*, επειδή πρόκειται στην πραγματικότητα για μία σύνθετη λέξη που αποτελείται από τα εξής συνθετικά μέρη: *μόνος + πατώ + -ι*. Επομένως, δεν πρόκειται για ένα «αριθμητικό που παρουσιάζει αλλαγές» (Τσολάκης 1980: 78). Οι υπόλοιπες περιπτώσεις που εντάσσονται από τον συγγραφέα στην ίδια κατηγορία συνιστούν *αλλόμορφα του πρώτου συνθετικού* (π.χ. *δύο < δι- (δίδραχμο), δισ- (δισέγγονο), δυ- (δυαδικός), τρία < τρι- (τριμελής), τρισ- (τρισευτυχισμένος)*). Η δεύτερη περίπτωση αριθμητικού ως πρώτο συνθετικό στη γραμματική του Τσολάκη είναι αυτή στην οποία το *συνδετικό φωνήεν* είναι το *-α-* και όχι το *-ο-*, όπως για παράδειγμα *πεντάδραχμο, εξαδάχτυλος, οχτάστιχο* (Τσολάκης 1980: 78-79).

Όσον αφορά τα ονόματα που «παρουσιάζουν αλλαγές στο θέμα τους», σε αυτά ανήκουν λέξεις όπως: *γεω-γραφ-ία, γαιο-κτήμον-ας < γη* (Τσολάκης 1980: 78). Περισσότερα

παραδείγματα ονομάτων αυτής της κατηγορίας παρατίθενται στο επίμετρο της συγκεκριμένης γραμματικής. Επισημαίνεται ότι τα επιρρήματα σε -ω ως πρώτο συνθετικό διατηρούν το τελικό τους φωνήεν και δεν αναπτύσσουν συνδετικό φωνήεν μεταξύ των δύο συνθετικών μερών (π.χ. *πανωφόρι* αλλά *χαμόκλαδο*). Όσον αφορά το δεύτερο συνθετικό, αξιοσημείωτη είναι μία παρατήρηση για κάποιες λέξεις που στη θέση του δεύτερου συνθετικού μετατρέπουν το -ο- σε -ω-, όπως *ανώδυνος* < *οδύνη*, *συνώνυμος* < *όνομα*, *πανωλεθρία* < *όλεθρος*, *μονώροφος* < *οροφή*, *ανωμαλία* < *ομαλός*, *χρυσωρυχείο* < *ορυχείο* (Τσολάκης 1980: 78-81, 288).

Σχετικά με τον τονισμό των συνθέτων η ανάλυση της παρούσας γραμματικής θεωρείται ελλιπής, καθώς παρατίθενται ελάχιστα παραδείγματα και θεωρητικά αναφέρεται μόνο ότι τα σύνθετα διατηρούν τον τόνο στη συλλαβή που τονιζόταν το β' συνθετικό ως *ανεξάρτητη λέξη* ή τον μετακινούν σε άλλη θέση. Η τελευταία υποενότητα της σύνθεσης περιλαμβάνει τα *παρασύνθετα* τα οποία ορίζονται ως λέξεις που παράγονται από σύνθετα (π.χ. *σιδηροδρομικός* < *σιδηρόδρομος*) ή λέξεις που συνήθως λέγονται μαζί (π.χ. *Στερεοελλαδίτης* < *Στερεά Ελλάδα*). Η αναφορά στη βασική διάκριση *μονολεκτικών* και *πολυλεκτικών συνθέτων* απουσιάζει (Τσολάκης 1980: 81).

4.1.3. Γραμματική Ε' & Στ' Δημοτικού των Φιλιππάκη-Warburton et al. (2011)

Η συγκεκριμένη γραμματική είναι αυτή που χρησιμοποιείται σήμερα στο δημοτικό. Εκδόθηκε το 2011 και πρόκειται για μία σύγχρονη γραμματική και μία πρώτη προσπάθεια μετάβασης από την παραδοσιακή γραμματική στη σύγχρονη γλωσσολογική παιδαγωγική γραμματική. Με μία πρώτη ματιά στα περιεχόμενα της γραμματικής των Φιλιππάκη-Warburton, E. et al. (2011) γίνεται αντιληπτό ότι η κλιτική και η παραγωγική μορφολογία παρουσιάζονται σε δύο ξεχωριστά κεφάλαια: *Σχηματίζω λέξεις (Κλιτική μορφολογία)* και *Βρίσκω τις σχέσεις των λέξεων (Παραγωγική μορφολογία – Σύνθεση – Σημασιολογία)*. Είναι αξιοσημείωτο ότι για πρώτη φορά χρησιμοποιούνται σε μία σχολική γραμματική όροι που προέρχονται από τη σύγχρονη γλωσσολογική θεωρία, όπως *κλιτική* και *παραγωγική μορφολογία*.

Οι μορφολογικές διαδικασίες της *παραγωγής* και της *σύνθεσης* εντάσσονται στην ενότητα 17 με τίτλο «*Πώς φτιάχνονται οι λέξεις;*». Μέσω του τίτλου γίνεται έμμεσα αναφορά στο *σχηματισμό νέων λέξεων*, στον οποίο αφιερώνεται μιάμιση σελίδα (Φιλιππάκη-Warburton et al. 2011: 202-203). Αυτή η σύντομη εισαγωγή στην παραγωγική μορφολογία περιλαμβάνει τους ορισμούς της παραγωγής και της σύνθεσης και μερικά παραδείγματα, διατυπωμένα με απλό και κατανοητό τρόπο για τους μαθητές της Ε' και Στ' Δημοτικού. Η *παραγωγή*, ωστόσο, ορίζεται ως η διαδικασία σχηματισμού νέων λέξεων «προσθέτοντας καταλήξεις» (Φιλιππάκη-Warburton et al. 2011: 203), αποκλείοντας έτσι τις περιπτώσεις *παραγωγής με προθηματοποίηση*. Η *σύνθεση* ορίζεται ως η διαδικασία κατά την οποία «μπορούμε να ενώσουμε λέξεις και να φτιάξουμε ακόμη μεγαλύτερες» (Φιλιππάκη-Warburton et al. 2011: 203). Στη διαδικασία της παραγωγής αφιερώνονται δύο σελίδες (Φιλιππάκη-Warburton et al. 2011: 203-205), στις οποίες τα παράγωγα αναλύονται ανά γραμματική κατηγορία. Είναι σημαντικό ότι υιοθετείται η άποψη της Ράλλη για τα παράγωγα επιρρήματα, ότι δηλαδή «προέρχονται κυρίως από επίθετα». Επισημαίνεται ότι σπάνια επιρρήματα παράγονται από αντωνυμίες (π.χ. *άλλος, αλλού*) ή από άλλα επιρρήματα (π.χ. *εκεί, εκείθε*) (Φιλιππάκη-Warburton et al. 2011: 202-205).

Όσον αφορά τη *σύνθεση*, αφιερώνονται επίσης δύο σελίδες (Φιλιππάκη-Warburton et al. 2011: 206-207), στις οποίες αναλύονται τα είδη των συνθέτων ανάλογα με τη σημασία τους, οι πιθανές γραμματικές κατηγορίες του α' και β' συνθετικού, το συνδετικό φωνήεν και τέλος γίνεται αναφορά στα *πολυλεκτικά σύνθετα*, για πρώτη φορά σε σχολική γραμματική. Επισημαίνεται ότι οι κατηγορίες των συνθέτων με βάση τη σημασία τους είναι αντίστοιχες με αυτές της γραμματικής του Τριανταφυλλίδη (*παρατακτικά, κτητικά, προσδιοριστικά, αντικειμενικά σύνθετα*). Μία δεύτερη παρατήρηση είναι ότι παρ' όλο που πρόκειται για μία γραμματική που αντλεί στοιχεία από τη σύγχρονη γλωσσολογική θεωρία, χρησιμοποιεί παραδοσιακή ορολογία για μεμονωμένους όρους, όπως *συνδετικό φωνήεν* και *προθέσεις* ως πρώτο συνθετικό. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά ότι «μερικές φορές το συνδετικό φωνήεν χάνεται», μία γενική παρατήρηση, αντίστοιχη της οποίας βρίσκουμε στη γραμματική του Τσολάκη. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι δεν υπάρχει καμία αναφορά στα *παρασύνθετα*, λόγω της μικρής ηλικίας των μαθητών στους οποίους απευθύνεται η γραμματική (Φιλιππάκη-Warburton et al. 2011: 206-207).

Αντί του όρου *προθήματα*, που προτιμούν οι σύγχρονοι γλωσσολόγοι, οι συγγραφείς της συγκεκριμένης γραμματικής αναφέρονται σε *προθέσεις* και εντάσσουν τη διαδικασία της προθηματοποίησης, κατά τα πρότυπα της παραδοσιακής γραμματικής, στη σύνθεση και όχι στην παραγωγή. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτη η φράση «οι λέξεις αυτές άλλοτε μοιάζουν με παράγωγα και άλλοτε με σύνθετα», επισημαίνοντας για πρώτη φορά σε μία παιδαγωγική γραμματική ότι πρόκειται για στοιχεία στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης και μέσω αυτής της παρατήρησης αναδεικνύεται η αμφίβολη υπόστασή τους (Φιλίππακη-Warburton et al. 2011: 207). Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι οι γραμματικές του Τριανταφυλλίδη και του Τσολάκη χρησιμοποιούσαν τον όρο *αχώριστα μόρια*, ενώ βλέπουμε ότι οι συγγραφείς της συγκεκριμένης γραμματικής διαφοροποιούνται σε επίπεδο ορολογίας. Το μόνο αρνητικό στοιχείο, σε γενικές γραμμές, για μία σύγχρονη παιδαγωγική γραμματική, όπως αυτή, είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχει καμία αναφορά σχετικά με το δανεισμό, τόσο στο πλαίσιο της παραγωγής όσο και της σύνθεσης. Χαρακτηριστικό στοιχείο είναι ότι η συγκεκριμένη γραμματική δεν αναφέρεται στα παρασύνθετα και σε ιδιαίτερες περιπτώσεις που βρίσκονται στο όριο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης, προφανώς επειδή απευθύνεται σε μαθητές Ε' και Στ' Δημοτικού.

4.1.4. Γραμματική Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Α', Β', Γ' Γυμνασίου των Χατζησαββίδη & Χατζησαββίδου (2011)

Η γραμματική των Χατζησαββίδη & Χατζησαββίδου εκδόθηκε το 2011 και απευθύνεται σε μαθητές Γυμνασίου. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο σχηματισμός λέξεων εντάσσεται στο τέταρτο κεφάλαιο της γραμματικής με τίτλο *Σημασιολογία – Λεξιλόγιο* και όχι στο αντίστοιχο κεφάλαιο της *Μορφολογίας*, όπως συνηθίζεται σε άλλες γραμματικές, ανάμεσα στις οποίες και η γραμματική αναφοράς του Χατζησαββίδη (2012: 125-131). Ωστόσο, οι συγγραφείς αιτιολογούν αυτή την επιλογή τους αναφέροντας ότι «λέξη θεωρείται η γλωσσική μονάδα που χρησιμοποιείται ως λήμμα στα λεξικά (*τυπογραφική λέξη*)» (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2011: 156). Η πρώτη ενότητα που τιτλοφορείται *Η καταγωγή των λέξεων* αναφέρεται στις λέξεις της Νέας Ελληνικής και τις χωρίζει σε κατηγορίες με βάση την προέλευσή τους: *λαϊκές, λόγιες, ελληνικές και ξένες*. Αξιοσημείωτο είναι ότι σε αυτή την ενότητα γίνεται έμμεση αναφορά τόσο στο φαινόμενο του *δανεισμού*

όσο και στην έννοια της *γλωσσικής αλλαγής* και τη σημασία αυτών των δύο μηχανισμών στο λεξιλόγιο της ελληνικής γλώσσας. Η δεύτερη ενότητα αφορά το σχηματισμό λέξεων και χωρίζεται σε δύο τμήματα: στις παράγωγες και στις σύνθετες λέξεις. Στην εισαγωγή αυτής της ενότητας οι λέξεις διακρίνονται ανάλογα με τον τρόπο σχηματισμού σε *ριζικές* (π.χ. *γράφω*), *παράγωγες* (π.χ. *χρυσώνω* < *χρυσός*) και *σύνθετες* (π.χ. *ηλιόσπορος* < *ήλιος* + *σπόρος*). Και σε αυτή τη γραμματική οι *παράγωγες λέξεις* ορίζονται ως «αυτές που παράγονται από άλλες λέξεις με την προσθήκη ειδικών καταλήξεων» (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2011: 158). Γίνεται αναφορά στους όρους *οικογένεια λέξεων* και *συγγενικές λέξεις*, τις οποίες συναντάμε επίσης στη γραμματική του Τριανταφυλλίδη (1982) και του Τσολάκη (1980) (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2011: 156-158).

Πριν επιχειρήσουμε μία κριτική αποτίμηση της σύνθεσης, θα αναφερθούμε συνοπτικά στην *παραγωγή* και στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται στη συγκεκριμένη γραμματική. Για τους Χατζησαββίδη & Χατζησαββίδου (2011), η *παραγωγή* συνίσταται στην «προσθήκη ενός μορφολογικού στοιχείου, *παραγωγικής κατάληξης ή επιθήματος*, στο τέλος μίας λέξης» (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2011: 158). Στη συνέχεια, η διαδικασία αυτή ορίζεται ως *επιθηματοποίηση* και γίνεται έμμεση αναφορά στην *προθηματοποίηση*, η οποία - όπως επισημαίνεται - αφορά την «προσθήκη ενός μορφολογικού στοιχείου, *προθήματος ή αχώριστου μορίου*, στην αρχή της λέξης σύμφωνα με ορισμένες αναλύσεις της Νέας Ελληνικής» (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2011: 160). Η *προθηματοποίηση ή σύνθεση με αχώριστα μόρια* εντάσσεται στην ενότητα της σύνθεσης στο συγκεκριμένο βιβλίο, ωστόσο υπάρχει μία παρατήρηση και στην ενότητα της παραγωγής στην οποία λαμβάνονται υπόψη οι απόψεις των θεωρητικών γλωσσολόγων. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι: «Σύμφωνα με ορισμένες αναλύσεις της νέας ελληνικής, οι λέξεις που σχηματίζονται με αχώριστα μόρια ή αλλιώς με την προσθήκη ορισμένου τύπου μορφολογικών στοιχείων στην αρχή της λέξης, είναι παράγωγες» (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2011: 158, 161). Παρατηρείται ότι στην συγκεκριμένη γραμματική συνυπάρχει η παραδοσιακή με τη σύγχρονη ορολογία. Γι' αυτό το λόγο θα έλεγε κανείς ότι πρόκειται για ένα πρώτο βήμα μετάβασης από την *παραδοσιακή* στην *παιδαγωγική γλωσσολογική γραμματική*. Είναι χαρακτηριστικό ότι στον κατάλογο των παραγωγικών επιθημάτων περιλαμβάνονται και *δάνεια παραγωγικά επιθήματα* (π.χ. *-τζής*, *καφές* → *καφετζής*), επιθήματα που συναντάμε σε διεθνισμούς (π.χ. *-ιστής*, *άνθρωπος* →

ανθρωπιστής), άλλα επιθήματα που δημιουργούν συνήθως νεολογισμούς (π.χ. -ίλα, κίτρινος, κιτρινίλα) (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2011: 158-160).

Όσον αφορά τη *σύνθεση*, αναγνωρίζονται δύο τρόποι σύνθεσης: η *σύνθεση με αχώριστα μόρια* ή *προθηματοποίηση* και η *σύνθεση με ένωση λέξεων* (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2011: 160-161). Η πρώτη περίπτωση αναλύθηκε προηγουμένως. Μία επιπρόσθετη παρατήρηση σχετικά με την *προθηματοποίηση* είναι πως θεωρείται θετικό ότι παρατίθενται οι *αλλομορφικές αλλαγές* που υφίστανται τα *προθήματα*. Τονίζεται και δεύτερη φορά στο ίδιο εγχειρίδιο ότι οι λέξεις αυτές μπορεί να θεωρηθούν παράγωγες. Στη δεύτερη περίπτωση οι συγγραφείς μιλούν για *σύνθεση με ένωση λέξεων*, ενώ ο Τριανταφυλλίδης (1982) στη γραμματική του αναφέρεται σε *σύνθεση λέξεων*. Οι υποενότητες *Η σημασία των σύνθετων λέξεων* (βλ. είδη συνθέτων), *Η μορφή των σύνθετων λέξεων* και *Τονισμός των σύνθετων λέξεων* είναι αντίστοιχες με αυτές των Τριανταφυλλίδη και Τσολάκη, κατά συνέπεια διατηρείται η ίδια δομή. Σχετικά με το *συνδετικό φωνήεν*, η αναφορά σε αυτό είναι σύντομη, αν και παρέχεται ένας κανόνας σχετικά με την απουσία του σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι το συνδετικό φωνήεν χάνεται όταν το δεύτερο συνθετικό ξεκινάει από φωνήεν (π.χ. *αχυράνθρωπος*). Η υποενότητα για τις *παρασύνθετες λέξεις* μάς παραπέμπει στη γραμματική του Τριανταφυλλίδη (1982). Αναφορικά με τα *πολυλεκτικά σύνθετα*, διακρίνονται σε τρία είδη: τις *πολυσύνθετες λέξεις* (π.χ. *παλαιοβιβλιοπωλείο*), τις *λεξικές φράσεις* (π.χ. *παιδική χαρά*, *λεξικό τσέπης*) και τα *παραθετικά σύνθετα* (π.χ. *νόμος πλαίσιο*, *λέξη κλειδί*). Πρόκειται για μία διάκριση που διατυπώνεται αρχικά από τη Ράλλη (2005, 2007, 2022) και υιοθετείται επίσης από την Κολιοπούλου (2012). Σε αντίθεση με τη σχολική γραμματική των Φιλιππάκη-Warburton et al. (2011), τα *πολυλεκτικά σύνθετα* επιδέχονται λεπτομερούς ανάλυσης και υποδιαιρούνται σε επιμέρους κατηγορίες. Τέλος, γίνεται αναφορά στην *κύρια* (π.χ. *θαλασσοπούλι*) και την *καταχρηστική σύνθεση* (π.χ. *Πανεπιστημιούπολη*), όπως ακριβώς και στη γραμματική του Τριανταφυλλίδη (1982) (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2011: 160-162).

Πίνακας 1: Συγκριτικός πίνακας του περιεχομένου των σχολικών γραμματικών σχετικά με τη σύνθεση και άλλες παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης:

ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΕΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΟΡΟΛΟΓΙΑ				
Κριτήρια	Τριανταφυλλίδης , Μ. (1982)	Τσολάκης, Χ. (1980)	Φιλιππάκη-Warburton, E. et al. (2011)	Χατζησαββίδης, Σ. & Α. Χατζησαββίδου (2011)
Προθηματοποίηση	Εντάσσεται στη σύνθεση με αχώριστα μόρια, λαϊκά και λόγια.	Εντάσσεται στη σύνθεση με αχώριστα μόρια, Χρησιμοποιείται ο όρος πρόθεση (αντί για πρόθημα) ως α' συνθετικό.	Εντάσσεται στη διαδικασία της σύνθεσης και τα στοιχεία που συμμετέχουν σε αυτή τη διαδικασία ονομάζονται προθέσεις ως α' συνθετικό. • Τονίζεται ότι «οι λέξεις αυτές άλλοτε μοιάζουν με παράγωγα και άλλοτε με σύνθετα» (Φιλιππάκη-Warburton et al. 2011: 207).	Εντάσσεται στη σύνθεση με αχώριστα μόρια, η οποία χαρακτηρίζεται και ως προθηματοποίηση (παραδοσιακή - σύγχρονη γλωσσολογική ορολογία).

Δείκτης σύνθεσης	Συνδετικό φωνήεν	Συνδετικό φωνήεν	Συνδετικό φωνήεν	Συνδετικό φωνήεν
Είδη συνθέτων	1) Παρατακτικά 2) Προσδιοριστικά 3) Κτητικά 4) Αντικειμενικά	Δε γίνεται ονομαστική αναφορά στα είδη των συνθέτων, αλλά παρατίθενται παραδείγματα, τα οποία φανερώνουν τη διάκριση των συνθέτων με βάση τη σημασία τους σε: 1) Παρατακτικά 2) Προσδιοριστικά 3) Κτητικά 4) Αντικειμενικά	1) Παρατακτικά 2) Προσδιοριστικά 3) Κτητικά 4) Αντικειμενικά	Διάκριση των συνθέτων ως προς τη σημασία τους: 1) Παρατακτικά 2) Προσδιοριστικά 3) Κτητικά 4) Αντικειμενικά
Συστατικά στοιχεία των συνθέτων	Πρώτο και δεύτερο συνθετικό	Πρώτο (α') και δεύτερο (β') συνθετικό	Α' και β' συνθετικό	Α' και β' συνθετικό
Αλλομορφία στην παραγωγή ή στη σύνθεση	Γίνεται αναφορά σε αλλομορφικές αλλαγές στα αχώριστα μόρια ανάλογα με το	Γίνεται λόγος για τα αλλόμορφα του α' συνθετικού (π.χ. δι-, δισ-: δί-δραχμ-ο, δισ-έγγον-ο)	-	Αναφέρονται στα αλλόμορφα παραγωγικών προθημάτων (π.χ. υπο-, υπ-, υφ-: υπο-στήριξη, υφ-

	φωνολογικό περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται (π.χ. διά-μετρ-ος, δι-έξοδ-ος).	και σε περιπτώσεις θεματικής αλλομορφίας (π.χ. γεω-γραφ-ία, γαιο-κτήμον-ας).		αρπάζ-ω, υπ-εισ-έρχομ-αι).
Διπλότυπα σύνθετα	-	-	-	-
Οικογένειες λέξεων	Οικογένειες λέξεων	Οικογένειες λέξεων	-	-
Παρασύνθεση	Παρασύνθετα ή παρασύνθετες λέξεις	Παρασύνθετα, αναφορά σε περιπτώσεις παρασύνθετων λέξεων που προκύπτουν από πολυλεκτικά σύνθετα	Καμία αναφορά (λόγω της μικρής ηλικίας του κοινού στο οποίο απευθύνεται).	Παρασύνθετα ή παρασύνθετες λέξεις (ίδια δομή με τη σχολική γραμματική του Τριανταφυλλίδη)
Γνήσια και καταχρηστική σύνθεση	Γνήσια και καταχρηστική σύνθεση	-	-	Γνήσια και καταχρηστική σύνθεση (πβ. Τριανταφυλλίδης 1982)
Λαϊκές και λόγιες λέξεις	Λαϊκές και λόγιες λέξεις, αναφορά σε λόγια αχώριστα μόρια	-	-	Λαϊκές και λόγιες λέξεις, ξένες λέξεις (δανεισμός)
Πολυλεκτικά σύνθετα (Μονολεκτική vs Πολυλεκτική σύνθεση)	-	-	Πολυλεκτικά σύνθετα (πρώτη αναφορά σε σχολική γραμματική)	Πολυλεκτικά σύνθετα: 1) Πολυσύνθετες λέξεις

				2) Λεξικές φράσεις 3) Παραθετικά σύνθετα
Γλωσσική αλλαγή (& γλωσσική ποικιλία)	Στην εισαγωγή της γραμματικής γίνεται αναφορά στη γλωσσική αλλαγή και τη γλωσσική ποικιλία.	-	-	Γίνεται αναφορά σε νεολογισμούς (π.χ. <i>κιτρινίλα</i>).
Γλωσσικός δανεισμός (σε σχέση με παραγωγή / σύνθεση)	-	-	-	Οι συγγραφείς αναφέρονται σε δάνεια παραγωγικά επιθήματα (π.χ. <i>-τζής</i>) και σε διεθνισμούς (π.χ. <i>ανθρωπιστής</i>).
Πρωτότυπη vs Παράγωγη λέξη, Απλή vs Σύνθετη λέξη	Πρωτότυπη vs Παράγωγη λέξη, Απλή vs Σύνθετη λέξη	Πρωτότυπη vs Παράγωγη λέξη, Απλή vs Σύνθετη λέξη	-	-

4.2. Σύνθεση και παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο παραγωγής - σύνθεσης στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Νέας Ελληνικής στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο

Όσον αφορά τη διδασκαλία του λεξιλογίου στο Δημοτικό, παρατηρείται ότι οι διαδικασίες της παραγωγής και της σύνθεσης αποτελούν αντικείμενο διδασκαλίας στην Ε' και Στ' τάξη. Αναλυτικότερα, στο Αναλυτικό Πρόγραμμα του 2003 (ΔΕΠΠΣ - ΑΠΣ Ελληνικής γλώσσας για το Δημοτικό 2003) τίθενται ως στόχοι η κατανόηση και η παραγωγή των παραγωγικών μηχανισμών της γλώσσας, η συνειδητοποίηση της ευρείας χρήσης των μονολεκτικών και πολυλεκτικών συνθέτων στη Νέα Ελληνική και η εξοικείωση των μαθητών με τη διαχρονία της γλώσσας καθώς και με τη χρήση λόγιων και λαϊκών λέξεων. Προτείνονται ως ενδεικτικές δραστηριότητες οι ασκήσεις με κοινά προθήματα και επιθήματα, ο εντοπισμός και σχηματισμός πολυλεκτικών συνθέτων, τα παιχνίδια με λέξεις που έχουν ως α' συνθετικό λόγια αχώριστα μόρια και οι ομαδοποιήσεις με βάση κοινά μορφολογικά χαρακτηριστικά: κοινή ρίζα, κοινά προθήματα ή επιθήματα. Απώτερος σκοπός είναι ο εμπλουτισμός του λεξιλογίου, μορφολογικά και σημασιολογικά. Για τη διδασκαλία του λεξιλογίου συστήνεται η χρήση λεξικού στην τάξη.

Όσον αφορά το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών του 2003 για το Γυμνάσιο (ΔΕΠΠΣ - ΑΠΣ Ελληνικής γλώσσας για το Γυμνάσιο 2003), επισημαίνεται ότι η παραγωγή και η σύνθεση διδάσκονται τόσο στην Α' όσο και στη Β' Γυμνασίου. Οι στόχοι που τίθενται είναι η αφομοίωση των τρόπων παραγωγής λέξεων και των σημασιών που προκύπτουν από τις λέξεις που παράγονται στο πλαίσιο ενός κειμένου. Στη Β' Γυμνασίου θεωρείται βασική η εκμάθηση της σύνθεσης με αχώριστα μόρια, λόγια ή μη λόγια, η συνειδητοποίηση της διάκρισης σε διάφορα είδη συνθέτων, η εξοικείωση με τη γραμματική κατηγορία που είναι δυνατόν να λάβει το α' και το β' συνθετικό αντίστοιχα, η κατανόηση της οργάνωσης των λέξεων σε ετυμολογικές οικογένειες και της διάκρισης σε γνήσια και καταχρηστική σύνθεση καθώς και της φύσης της παρασύνθεσης. Γενικά το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών (ΑΠΣ) του 2003 διέπεται από μία *επικοινωνιακή και κειμενοκεντρική προσέγγιση* και η σχολική γραμματική στην οποία βασίζεται είναι η αναπροσαρμογή της Νεοελληνικής Γραμματικής του Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Το Αναλυτικό Πρόγραμμα του 2011 (ΔΕΠΠΣ - ΑΠΣ Ελληνικής γλώσσας για το Δημοτικό 2011) στηρίζεται στην *επικοινωνιακή προσέγγιση της γραμματικής*, έχοντας ως γενικούς σκοπούς την καλλιέργεια της *γλωσσικής και επικοινωνιακής ικανότητας*, καθώς και της *μετεπικοινωνιακής επίγνωσης*. Βασικός σκοπός της διδασκαλίας της γλώσσας στο Δημοτικό είναι ο εμπλουτισμός του λεξιλογίου των μαθητών. Ειδικότερα, όσον αφορά τις μορφολογικές διαδικασίες της παραγωγής και της σύνθεσης οι μαθητές καλούνται να αφομοιώσουν τους παραγωγικούς μηχανισμούς της γλώσσας, τις σημασίες των λέξεων και να εξοικειωθούν με τα πολυλεκτικά σύνθετα. Όσον αφορά το Γυμνάσιο, το Αναλυτικό Πρόγραμμα του 2011 (ΔΕΠΠΣ - ΑΠΣ Ελληνικής γλώσσας για το Γυμνάσιο 2011) δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένους στόχους σχετικά με την παραγωγή και τη σύνθεση, αλλά θέτει γενικότερους σκοπούς αναφορικά με την κατανόηση και την παραγωγή λόγου από τους μαθητές.

Σύμφωνα με τα όσα ορίζει το Αναλυτικό Πρόγραμμα του 2022 για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο, υιοθετείται μία πιο σύγχρονη και επιστημονικά τεκμηριωμένη γραμματική προσέγγιση που έχει ως κύριο σκοπό την καλλιέργεια της γλωσσικής ικανότητας και πράξης. Στο θεματικό πεδίο του λεξιλογίου αναλύονται οι παραγωγικοί μηχανισμοί της γλώσσας (παραγωγή, σύνθεση), γίνεται αναφορά στην προέλευση, την ετυμολογία των λέξεων και τους διεθνισμούς. Ακόμη, δίνεται έμφαση στις συνάψεις λέξεων και στις σημασιολογικές σχέσεις μεταξύ των λέξεων. Πιο αναλυτικά, επιδιώκεται η ανάπτυξη προσληπτικών και παραγωγικών δεξιοτήτων. Χαρακτηριστικό είναι ότι γίνεται αναφορά στο δανεισμό, στη γλωσσική μεταβολή και στα επίπεδα του λεξιλογίου (π.χ. *λαϊκό και λόγιο*), όπως επίσης και στην ύπαρξη διάφορων γλωσσικών ποικιλιών. Προτείνεται η υιοθέτηση της μαθητοκεντρικής και διαφοροποιημένης διδασκαλίας καθώς και η ομαδοσυνεργατική μάθηση. Επιδιώκεται η ανάπτυξη της αυτενέργειας, της αυτάρκειας και της αυτορρυθμιζόμενης μάθησης.

Όσον αφορά τα όσα ορίζει το συγκεκριμένο Αναλυτικό Πρόγραμμα για το λεξιλόγιο στο Δημοτικό (Πρόγραμμα Σπουδών Νεοελληνικής Γλώσσας στο Δημοτικό 2022) και πιο συγκεκριμένα στην Α' Δημοτικού, επιδιώκεται οι μαθητές να αξιοποιούν τα λεξικά για την κατάκτηση της σημασίας νέων λέξεων. Στην Α' Δημοτικού οι μαθητές καλούνται να μάθουν να συγκρίνουν την παράγωγη λέξη με τη λέξη από την οποία προέρχεται, να εφαρμόζουν αναλογικούς σχηματισμούς και να ομαδοποιούν τα ομόρριζα. Στη Β' Δημοτικού τίθεται ως στόχος ο εντοπισμός των σύνθετων λέξεων και η ανάλυση στα συνθετικά τους καθώς και ο σχηματισμός σύνθετων λέξεων με βάση το θεματικό λεξιλόγιο. Είναι σημαντικό επίσης να

μπορούν να διακρίνουν τις ετυμολογικά συγγενείς λέξεις. Στη Γ' Δημοτικού οι μαθητές πρέπει να μπορούν να εντοπίσουν τα συχνότερα σε χρήση παραγωγικά μορφήματα, όπως τα *αντι-, δια-* κλπ. και να δημιουργούν οικογένειες λέξεων. Στη Δ' Δημοτικού καλούνται να αναπτύξουν την ικανότητα να εντοπίζουν τα παραγωγικά μορφήματα και να μπορούν να τεμαχίσουν τις λέξεις σε μορφήματα, θέματα και επιθήματα, να διακρίνουν το συνδετικό φωνήεν και να επισημαίνουν περιπτώσεις απουσίας του ή εξαιρέσεις στις σύνθετες λέξεις, να αρχίσουν να αντιλαμβάνονται ότι η ελληνική γλώσσα διέπεται από συνέχεια στο χρόνο και σε αυτή έχουν ενσωματωθεί αρκετά δάνεια στοιχεία. Στην Ε' Δημοτικού βασικός σκοπός είναι να μπορούν να διακρίνουν τα λεξικά προθήματα και επιθήματα λόγιας προέλευσης και να αντιληφθούν ότι μέσω των μηχανισμών της παραγωγής και της σύνθεσης εμπλουτίζεται το λεξιλόγιο. Στη Στ' Δημοτικού οι μαθητές συστήνεται να εξοικειωθούν με τη χρήση των επιθημάτων με σκοπό την ανάπτυξη της ικανότητας μετασχηματισμού γραμματικών κατηγοριών. Επίσης, συνίσταται να αρχίσουν να αναγνωρίζουν τα διάφορα είδη συνθέτων (π.χ. *μονολεκτικά, πολυλεκτικά σύνθετα*) και τον τρόπο σχηματισμού τους, τους νεολογισμούς, τα δάνεια και τις λόγιες λέξεις.

Σχετικά με τα όσα προβλέπονται από το Αναλυτικό Πρόγραμμα του 2022 σχετικά με το λεξιλόγιο για τις τάξεις του Γυμνασίου (Πρόγραμμα Σπουδών Νεοελληνικής Γλώσσας στις Α', Β' και Γ' τάξεις του Γυμνασίου 2022), στην Α' Γυμνασίου επιδιώκεται η εμπέδωση των μηχανισμών δημιουργίας λέξεων, όπως και στη Β' Γυμνασίου, ενώ στη Γ' Γυμνασίου τίθεται ως κύριος στόχος η αξιοποίηση στην πράξη των γνώσεων που σχετίζονται με τους παραγωγικούς μηχανισμούς της γλώσσας. Γενικότερα, στο Γυμνάσιο η διδασκαλία του λεξιλογίου αποβλέπει στον εμπλουτισμό της λεξιλογικής γνώσης. Ειδικότεροι στόχοι είναι η παραγωγή γραμματικών και αποδεκτών (υφολογικά κατάλληλων) μορφολογικών δομών καθώς επίσης και η αποτελεσματική αξιοποίηση των παραγλωσσικών και εξωγλωσσικών στοιχείων από τους μαθητές ή τις μαθήτριες. Ως μέσα για την επίτευξη των παραπάνω στόχων ορίζονται η διαφοροποίηση της μορφής και του βαθμού δυσκολίας του παρεχόμενου εκπαιδευτικού υλικού, των εκπαιδευτικών ενεργειών του διδάσκοντος και των δραστηριοτήτων εκμάθησης που χρησιμοποιεί.

Πίνακας 2: Συγκριτικός πίνακας του περιεχομένου των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών Δημοτικού και Γυμνασίου σχετικά με τη σύνθεση και άλλες παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης:

ΣΤΟΧΟΙ ΤΩΝ ΑΠΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΤΙΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΣΤΟ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΗΣ			
	ΑΠΣ 2003	ΑΠΣ 2011	ΑΠΣ 2021-2022
Προσέγγιση	Επικοινωνιακή-κειμενοκεντρική		
Γενικοί σκοποί	1. Ανάπτυξη προσληπτικών και παραγωγικών δεξιοτήτων 2. Καλλιέργεια της γλωσσικής και (μετ)επικοινωνιακής ικανότητας των μαθητών / μαθητριών		
Επιμέρους στόχοι για το Δημοτικό	1. Κατανόηση και παραγωγή των παραγωγικών μηχανισμών της γλώσσας 2. Συνειδητοποίηση της ευρείας χρήσης των μονολεκτικών και πολυλεκτικών συνθέτων στη Νέα Ελληνική 3. Εξοικείωση με τη διαχρονία της γλώσσας και με τη χρήση λόγιων και λαϊκών λέξεων	1. Αφομοίωση των παραγωγικών μηχανισμών της γλώσσας 2. Εξοικείωση με τα πολυλεκτικά σύνθετα	1. Αφομοίωση των παραγωγικών μηχανισμών της γλώσσας 2. Εξοικείωση με την προέλευση, την ετυμολογία των λέξεων και με τη φύση των διεθνισμών 3. Εξοικείωση με το γλωσσικό δανεισμό (γλωσσικά δάνεια), τη γλωσσική μεταβολή (νεολογισμοί) και τα επίπεδα του λεξιλογίου (λαϊκό και λόγιο) 4. Σύγκριση και ομαδοποίηση των παράγωγων λέξεων με τις ομόρριζές τους 5. Ανάλυση των σύνθετων λέξεων στα συνθετικά τους 6. Εντοπισμός των συχνότερων σε χρήση

			παραγωγικών μορφημάτων 7. Εντοπισμός του συνδετικού φωνήεντος και περιπτώσεων απουσίας του 8. Εντοπισμός των λεξικών προθημάτων και επιθημάτων λόγιας προέλευσης 9. Εξοικείωση με τη χρήση επιθημάτων με σκοπό το μετασχηματισμό γραμματικών κατηγοριών 10. Αναγνώριση των ειδών των συνθέτων
Επιμέρους στόχοι για το Γυμνάσιο	1. Αφομοίωση των τρόπων παραγωγής λέξεων στο πλαίσιο ενός κειμένου 2. Εξοικείωση με τη σύνθεση με αχώριστα μόρια, λόγια ή λαϊκά 3. Συνειδητοποίηση της ύπαρξης διαφόρων ειδών συνθέτων 4. Εξοικείωση με τη γραμματική κατηγορία που λαμβάνει το α' ή β' συνθετικό 5. Εμπέδωση της διάκρισης γνήσιας - καταχρηστικής σύνθεσης και	1. Αφομοίωση των παραγωγικών μηχανισμών της γλώσσας 2. Εξοικείωση με τα πολυλεκτικά σύνθετα	1. Αφομοίωση των παραγωγικών μηχανισμών της γλώσσας 2. Εξοικείωση με την προέλευση, την ετυμολογία των λέξεων και με τη φύση των διεθνισμών 3. Εξοικείωση με το γλωσσικό δανεισμό (γλωσσικά δάνεια), τη γλωσσική μεταβολή (νεολογισμοί) και τα επίπεδα του λεξιλογίου (λαϊκό και λόγιο) 4. Αξιοποίηση στην πράξη των γνώσεων που σχετίζονται με τους παραγωγικούς μηχανισμούς της γλώσσας

	της φύσης της παρασύνθεσης		
--	-------------------------------	--	--

4.3. Σύνθεση και παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο παραγωγής - σύνθεσης στις γραμματικές αναφορές της νέας ελληνικής γλώσσας

4.3.1. Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας των Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton (2020)

Η Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας των Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton εκδόθηκε για πρώτη φορά στην ελληνική γλώσσα το 1999 και βασίστηκε στο αγγλικό πρωτότυπο εγχειρίδιο με τίτλο *Greek Grammar. A Comprehensive Grammar of the Modern Greek Language* (2012). Μεταφράστηκε στην ελληνική από τον Βασίλειο Σπυρόπουλο. Πρόκειται για μία σύγχρονη γλωσσολογική γραμματική. Οι μορφολογικές διαδικασίες της παραγωγής και της σύνθεσης αναλύονται στο κεφάλαιο 8 της συγκεκριμένης γραμματικής με τίτλο *Παραγωγική μορφολογία*. Το συγκεκριμένο κεφάλαιο διαρθρώνεται σε τρεις επιμέρους ενότητες: την *Επιθηματοποίηση*, την *Προθηματοποίηση* και το *Σχηματισμό συνθέτων*. Όσον αφορά την έκταση του κεφαλαίου της παραγωγικής μορφολογίας, σημειώνεται ότι καταλαμβάνει επτά σελίδες (Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 2020: 178-185). Οι πέντε από αυτές αφορούν την παραγωγή με προσφυματοποίηση (Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 2020: 178-183), ενώ μόλις δύο σελίδες αφιερώνονται στη διαδικασία της σύνθεσης (Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 2020: 184-185). Παρατηρούμε ότι σε κάποια σημεία τόσο η δομή όσο και το περιεχόμενο της γραμματικής στα ελληνικά διαφέρει από το πρωτότυπο και γι' αυτό στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε τη σύγκριση αυτών των χωρίων που διαφέρουν μεταξύ των δύο γραμματικών.

Ξεκινώντας από την ελληνική έκδοση της γραμματικής του 2020 (εικοστή τέταρτη έκδοση), επισημαίνεται αρχικά ότι στην εισαγωγή της παρατίθενται οι ορισμοί της παραγωγικής μορφολογίας, των παράγωγων καθώς και των σύνθετων λέξεων. «Παράγωγες είναι οι λέξεις που σχηματίζονται είτε με *επιθηματοποίηση* είτε με *προθηματοποίηση*» (Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 2020: 178). Ως *σύνθετες* αντίστοιχα ορίζονται «οι λέξεις που σχηματίζονται από το συνδυασμό των θεμάτων δύο ή περισσότερων ανεξάρτητων λέξεων» (Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 2020: 178).

Στην ενότητα της *επιθηματοποίησης* (Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 2020: 178-181) παρουσιάζονται οι κατηγορίες των *επιθημάτων* (*υποκοριστικά, μεγεθυντικά*) και για το κάθε επίθημα παρουσιάζονται συνοπτικά κάποιες σημασιολογικές παρατηρήσεις. Είναι αξιοσημείωτο ότι γίνεται λόγος για επιθήματα, όπως τα μεγεθυντικά *-άρα, -αράς, -αρος, -άκλα, -ακλάς* (π.χ. *κοιλάρα, κοιλαράς, παίδαρος, χεράκλα, φωνακλάς*) και τα υποκοριστικά *-ούτσικος, -ωπός* (π.χ. *καλούτσικος, κιτρινωπός*), τα οποία δεν αναφέρονται σε άλλες γραμματικές και χρησιμοποιούνται κυρίως στον προφορικό λόγο. Τα επιθήματα *-τέος, -τος* (*εξεταστέος, γραπτός*) προσεγγίζονται διαφορετικά στη συγκεκριμένη γραμματική. Τα επιθήματα *-τέος, -τος* αναλύονται σημασιολογικά και δεν χαρακτηρίζονται ως *ρηματικά επίθετα*, όπως στις παραδοσιακές γραμματικές. Πρόκειται για μία σύγχρονη προσέγγιση της συγκεκριμένης κατηγορίας παραγώγων που καθορίζει με σαφήνεια την ιδιαίτερη φύση των επιθημάτων *-τέος, -τος*.

Στην ενότητα της *προθηματοποίησης* (Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 2020: 181-184) παρουσιάζεται συνοπτικά η πορεία των *προθημάτων* από την Αρχαία Ελληνική στην Νέα Ελληνική. Ειδικότερα, προέκυψαν από αρχαιοελληνικές προθέσεις, οι οποίες στη Νέα Ελληνική δεν εμφανίζονται ως ανεξάρτητες στο λόγο, αλλά αποτελούν *προθετικά προθήματα* (*prepositional prefixes*), όπως τα ονομάζουν οι συγγραφείς της συγκεκριμένης γραμματικής. Αυτός ο όρος συναντάται μόνο στη συγκεκριμένη γραμματική και ίσως αντανάκλα μία προσπάθεια συνδυασμού της παραδοσιακής με τη σύγχρονη ορολογία, καθώς η παραδοσιακή γραμματική επιμένει στη χρήση του όρου *προθέσεις*, ενώ η σύγχρονη γλωσσολογική θεωρία προτάσσει τον όρο *προθήματα*. Ωστόσο, η προσέγγιση των συγγραφέων είναι πιο κοντά στη σύγχρονη γραμματική, επειδή η *προθηματοποίηση* θεωρείται τμήμα της μορφολογικής διαδικασίας της παραγωγής. Στην ενότητα αυτή παρατίθενται τα *παραγωγικά προθήματα* που χρησιμοποιούνται για το σχηματισμό λέξεων και δίνεται έμφαση στις *αλλομορφικές* τους *παραλλαγές*. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι το *απο-* πριν από φωνήεντα παραμένει *απ-* αλλά γίνεται *αφ-* πριν από φωνήεν που παίρνει δασεία. Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση ότι «υπάρχουν κάποια ρήματα τα οποία συνδυάζουν δύο ή τρία προθετικά προθήματα» (Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 2020: 182), όπως για παράδειγμα το ρήμα *επανεκδίδω*.

Όσον αφορά το σχηματισμό συνθέτων (Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 2020: 184-185), παρατίθενται κάποια στοιχεία που λαμβάνουν συχνά τη θέση του *πρώτου*

συστατικού και - όπως αναφέρεται - σχετίζονται με κάποιο επίρρημα. Ενδεικτικά αναφέρονται τα: *κακο-*, *καλο-*, *λιγο-*, *ξανα-*, *παρα-*, *πολυ-*, *πρωτο-*, *συχνο-* (π.χ. *κακομαθαίνω*, *καλοπιάνω*, *λιγοψυχώ*, *ξαναδιαβάζω*, *παρακάνω*, *πολυασχολούμαι*, *πρωτοβλέπω*, *συχνοκοιτάζω*). Αυτά τα στοιχεία η Ράλλη (2022) τα ονομάζει *προσφυματοειδή*, ενώ η Γιαννουλοπούλου (2000) και η Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986) τα χαρακτηρίζουν ως *συμφύματα* (Ράλλη 2022: 79). Στη συνέχεια, παρουσιάζονται κάποιοι σχηματισμοί στους οποίους το πρώτο συστατικό αποδίδει στο ρήμα που προκύπτει αλληλοπαθητική ή αυτοπαθητική σημασία (*αλληλο-*, *αυτο-*: *αλληλοεπηρεάζονται*, *αυτοθυσιάζομαι*). Μάλιστα από τα ίδια στοιχεία δημιουργούνται επίσης ουσιαστικά, όπως *αλληλεπίδραση* και *αυτοδιοίκηση*, και επίθετα, όπως *αλληλοπαθής* και *αυτοδίδακτος*. Έπειτα, αναλύονται τα σύνθετα επίθετα που σχηματίζονται με διάφορους τρόπους και τέλος τα σύνθετα των οποίων τα συστατικά ανήκουν στο ίδιο μέρος του λόγου. Παρατηρείται ότι σε αυτή τη γραμματική χρησιμοποιούνται οι όροι *πρώτο* και *δεύτερο* συστατικό του συνθέτου, αντί των παραδοσιακών όρων *πρώτο* και *δεύτερο* συνθετικό. Δε γίνεται καμία αναφορά στην έννοια του *δείκτη σύνθεσης* και στα *πολυλεκτικά σύνθετα*, σε αντίθεση με τους Holton, Mackridge & Philippaki-Warburton (2012: 229-234). Είναι χαρακτηριστικό ότι στην ελληνική μετάφραση δεν περιλαμβάνονται περιπτώσεις *παρασύνθετων λέξεων*.

Επιχειρώντας μία σύγκριση της ελληνικής έκδοσης με την αντίστοιχη αγγλική της συγκεκριμένης γραμματικής, είναι εμφανές ότι υπάρχουν βασικές διαφοροποιήσεις στις υποενότητες της *Παραγωγικής μορφολογίας*. Αρχικά, στην πρωτότυπη έκδοση αφιερώνεται μία υποενότητα στη *μετάπλαση*, η οποία εντάσσεται στην παραγωγή και παραλείπεται από την ελληνική μετάφραση. Είναι προφανές ότι στην ελληνική έκδοση δε γίνεται λόγος για περιπτώσεις παραγωγής χωρίς προσφυματοποίηση. Όσον αφορά την *επιθηματοποίηση* (Holton, Mackridge & Philippaki-Warburton 2012: 208-222), παρατηρείται ότι τα επιθήματα ταξινομούνται, με βάση τη γραμματική κατηγορία των λέξεων που σχηματίζουν, σε: επιθήματα που παράγουν ρήματα (*συχνά* → *συχν-άζω*) / ουσιαστικά (*φασόλι* → *φασολ-άδα*) / επίθετα (*κρασί* → *κρασ-άτος*). Επίσης, στην αγγλική έκδοση γίνεται αναφορά σε περισσότερα επιθήματα σε σχέση με την ελληνική μετάφραση και μάλιστα παρατίθενται αρκετά επιθήματα τα οποία προστίθενται σε λέξεις που αποτελούν δάνεια από άλλες γλώσσες, όπως είναι τα: *-άρω* (*σκίτσο* → *σκιτσ-άρω*), *-ισμός* (*άνδρας* → *ανδρ-ισμός*), *-ίστας* (*νόμπελ* → *νομπελίστας*), *-(α)τζής* (*καφές* → *καφε-τζής*), *-λής/-λού/-λίδικο* (*μεράκι* →

μερακλής/ μερακλού/ μερακλίδικο). Είναι προφανές ότι ο όρος *προθετικά προθήματα* αποτελεί μετάφραση της αγγλικής απόδοσης «*prepositional prefixes*» και ότι οι δύο εκδόσεις της γραμματικής αναλύουν με τον ίδιο τρόπο την *προθηματοποίηση*.

Σχετικά με τη *σύνθεση* (Holton, Mackridge & Philippaki-Warbuton 2012: 226-240) παρατηρούνται αρκετές τροποποιήσεις συγκρίνοντας την πρωτότυπη με τη μεταφρασμένη έκδοση. Αρχικά, γίνεται αναφορά στη διάκριση των συνθέτων σε *ενδοκεντρικά* και *εξωκεντρικά*, σημαντική πληροφορία που παραλείπεται από την ελληνική έκδοση. Αναφέρονται διάφορα είδη συνθέτων (*προσδιοριστικά, υποκοριστικά, παρατακτικά: μαυροπίνακας, αφισοκολλώ, αναβοσβήνω*) και αναλύεται η δομή τους. Υπάρχει μάλιστα ξεχωριστή ενότητα για το *δείκτη σύνθεσης* σε αντίθεση με την ελληνική μετάφραση στην οποία η αναφορά στο δείκτη σύνθεσης είναι σύντομη. Έπειτα, στην αγγλική έκδοση γίνεται λόγος για επιρρήματα ως πρώτο συστατικό και στη συνέχεια αναλύονται ιδιαίτεροι τύποι συνθέτων, όπως τα *σύνθετα με δεσμευμένο στοιχείο ως δεύτερο συστατικό* (π.χ. *καρδιο-λόγος*), τα *σύνθετα με ένα στοιχείο ως συστατικό που μοιάζει με πρόθημα* (π.χ. *κακό-τυχος, κουτσο-δόντης*), τα *φραστικά σύνθετα* (π.χ. *δημόσιος υπάλληλος* [Επίθετο Ουσιαστικό], *φακοί επαφής* [Ουσιαστικό Ουσιαστικό]) και τα *σύνθετα της δομής [Λέξη Λέξη]* (π.χ. *ψυγείο-καταψύκτης*) (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1986, Ράλλη 1991) (Παπαδοπούλου & Ρεβυθιάδου 2023: 257).

4.3.2. Νεοελληνική Γραμματική: Θεωρητικές βάσεις και περιγραφή του Χατζησαββίδη (2012)

Η *Νεοελληνική Γραμματική: Θεωρητικές βάσεις και περιγραφή* εκδόθηκε το 2012 και αποτελεί μία σύγχρονη περιγραφική γραμματική της Ελληνικής. Οι μορφολογικές διαδικασίες της παραγωγής και της σύνθεσης εντάσσονται στο κεφάλαιο της *Μορφολογίας* και όχι της *Σημασιολογίας*, σε αντίθεση με την αντίστοιχη σχολική γραμματική του Γυμνασίου (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2011: 155-156). Οι διαδικασίες αυτές αναφέρονται σε δύο ενότητες: στην ενότητα *Μορφολογία και λέξη* του κεφαλαίου 1. *Η Μορφολογία ως επίπεδο γλωσσικής ανάλυσης* και στην ενότητα *Η μορφολογική δομή των λέξεων της νέας ελληνικής* στο κεφάλαιο 2. *Η Μορφολογία της νέας ελληνικής*, ως ξεχωριστές υποενότητες με τίτλους:

«*Η Παραγωγή*» και «*Η Σύνθεση*». Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μία διαγλωσσική προσέγγιση των δύο μορφολογικών διαδικασιών. Πιο συγκεκριμένα, παρατίθεται ο ορισμός της παραγωγής και οι τρόποι με τους οποίους παράγονται λέξεις διαγλωσσικά: παραγωγή με αλλαγή φωνήεντος, με μετάπλαση, με αλλαγή τονισμού. Στη σύνθεση παρατίθεται, επίσης, ο ορισμός της διαδικασίας και στη συνέχεια ακολουθεί μία υποενότητα με άλλους τρόπους σχηματισμού λέξεων στις διάφορες γλώσσες. Οι διαδικασίες που περιλαμβάνει η συγκεκριμένη ενότητα είναι η *νεολογία*, η *συντόμευση*, η *επιφώνηση* και η *ονοματοποίηση*, καθεμία από τις οποίες ορίζεται και παρατίθενται παραδείγματα, με σκοπό την επαρκέστερη κατανόηση (Χατζησαββίδης 2012: 115-118).

Συνοπτικά, όσον αφορά την *παραγωγή* (Χατζησαββίδης 2012: 260-266), στη διαδικασία αυτή συμπεριλαμβάνονται η *παραγωγή χωρίς προσφυματοποίηση*, με *προσφυματοποίηση (προθηματοποίηση και επιθηματοποίηση)*. Παρατίθενται τα *προθήματα (ή αχώριστα μόρια)*, οι *αλλομορφικές τους παραλλαγές* και η σημασία που προσδίδουν στις λέξεις που σχηματίζουν. Επισημαίνεται ότι χρησιμοποιείται ο σύγχρονος γλωσσολογικός όρος *προθήματα*, ωστόσο παρατίθεται σε παρένθεση ο παραδοσιακός όρος *αχώριστα μόρια*, διευκολύνοντας τη μετάβαση από την παραδοσιακή στη σύγχρονη γλωσσολογική γραμματική. Είναι αξιοσημείωτη μία παρατήρηση που υπάρχει στο εγχειρίδιο. Αναφέρεται ότι οι παραδοσιακές αναλύσεις εντάσσουν την *προθηματοποίηση* στη σύνθεση, επειδή τα στοιχεία που ονομάζουν *αχώριστα μόρια* προέρχονται από προθέσεις ή άκλιτες λέξεις της Αρχαίας Ελληνικής (Χατζησαββίδης 2012: 262). Ακολουθεί η ανάλυση για την *επιθηματοποίηση* και γίνεται αναφορά τόσο στον παραδοσιακό όρο *παραγωγική κατάληξη* όσο και στο σύγχρονο όρο (*παραγωγικό*) *επίθημα*. Αυτή η πρακτική παράθεσης τόσο της παραδοσιακής όσο και της σύγχρονης ορολογίας υιοθετείται και στη σχολική γραμματική των Χατζησαββίδη & Χατζησαββίδου (2011). Έπειτα, τα επιθήματα κατατάσσονται με βάση τη γραμματική κατηγορία των λέξεων που σχηματίζουν.

Στην ενότητα της *σύνθεσης* (Χατζησαββίδης 2012: 266-268), αναφέρεται ότι οι παραδοσιακές αναλύσεις εντάσσουν τη διαδικασία της *προθηματοποίησης* στη *σύνθεση* (βλ. Χατζησαββίδης 2012: 266-267). Αν και είναι φανερό ότι σε αυτή τη γραμματική προτιμάται η σύγχρονη προσέγγιση, παρουσιάζεται και η παραδοσιακή αφού παρατίθενται ως εναλλακτικοί αρκετοί παραδοσιακοί όροι. Τα *σύνθετα* χωρίζονται σε κατηγορίες με βάση τη σημασία τους: *παρατακτικά* (π.χ. *αλατοπίπερο*), *προσδιοριστικά* (π.χ. *αγριοκάτσικο*), *κτητικά*

(π.χ. *καλόκαρδη*) και *αντικειμενικά* (π.χ. *μηχανοδηγός*). Η διάκριση αυτή συναντάται αρχικά στην αναπροσαρμοσμένη γραμματική του Τριανταφυλλίδη (1982) και έπειτα υιοθετείται από διάφορες σχολικές γραμματικές (Φιλιππάκη-Warburton et al. 2011, Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2011) και γραμματικές αναφοράς (Χατζησαββίδης 2012, Τσοπανάκης 1998). Ακολουθεί μία παράγραφος για το *συνδετικό φωνήεν* ή το *δείκτη σύνθεσης*, στην οποία παρατίθενται και οι δύο όροι, με έμφαση στη σύγχρονη γλωσσολογική προσέγγιση της Νέας Ελληνικής. Η κύρια υποενότητα των σύνθετων λέξεων κλείνει με την αναφορά στον τονισμό των συνθέτων.

Η επόμενη υποενότητα αφορά τις *παρασύνθετες λέξεις* (Χατζησαββίδης 2012: 268), όπως *βιβλιοθηκάριος* < *βιβλίο* + *θήκη* + *-άριος*. Ακολουθως, αναλύονται τα *πολυλεκτικά σύνθετα* (Χατζησαββίδης 2012: 268-269) τα οποία διακρίνονται σε τρεις επιμέρους κατηγορίες: τις *πολυσύνθετες λέξεις*, τις *λεξικές φράσεις* και τα *παραθετικά σύνθετα*. Οι ίδιες ακριβώς κατηγορίες υπάρχουν και στη γραμματική του Γυμνασίου των Χατζησαββίδη & Χατζησαββίδου (2011: 162). Μία πρόσθετη παρατήρηση στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο τονίζει ότι τα *παραθετικά σύνθετα* γράφονται είτε με ενωτικό είτε χωρίς ενωτικό (π.χ. *λέξη-βάση* ή *λέξη βάση*). Η τελευταία υποενότητα της σύνθεσης περιλαμβάνει τα *συντομευμένα σύνθετα* (Χατζησαββίδης 2012: 269), λέξεις που προκύπτουν είτε από *περικοπή* ενός τμήματος μίας ή περισσότερων λέξεων είτε από *συντόμευσή* τους. Έτσι, χωρίζονται σε δύο επιμέρους κατηγορίες: τις *περικομμένες λέξεις* (π.χ. *Ευαγγελίτσα* → *Λίτσα*), τα *αρκτικόλεξα* και τις *ακρωνυμίες* (π.χ. *ΟΤΕ*, *ΠΡΟΠΟ*).

4.3.3. Η Νέα Ελληνική Γλώσσα: Περιγραφική ανάλυση της νεοελληνικής κοινής του Mackridge (2014)

Η Νεοελληνική Γλώσσα: Περιγραφική ανάλυση της νεοελληνικής κοινής του Peter Mackridge εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1990 στην ελληνική γλώσσα. Η παρούσα έκδοση είναι αυτή του έτους 2014 και πρόκειται για ένα έργο το οποίο μεταφράστηκε στην Ελληνική από τον Κωνσταντίνο Πετρόπουλο. Στη συγκεκριμένη γραμματική οι διαδικασίες της παραγωγής και της σύνθεσης περιγράφονται στο δέκατο κεφάλαιο με τίτλο *Λεξιλόγιο* και ειδικότερα στην ενότητα του *Σχηματισμού λέξεων*. Η *προθηματοποίηση* και η

επιθηματοποίηση εντάσσονται στη διαδικασία της *παραγωγής*. Επισημαίνεται ότι στην παραγωγή συμμετέχουν μόνο εξαρτημένα μορφήματα, ενώ τα ελεύθερα μορφήματα εξετάζονται στη σύνθεση (Mackridge 2014: 437-439). Διαπιστώνουμε, συγκρίνοντας την αγγλική έκδοση (Mackridge 1985) με την ελληνική, ότι δεν υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τη δομή και το περιεχόμενο της γραμματικής, καθώς πρόκειται για μία πιστή μετάφραση.

Συνοπτικά, όσον αφορά τη διαδικασία της *παραγωγής* προτάσσεται η ανάλυση της *επιθηματοποίησης* (Mackridge 2014: 439-442), στην οποία ταξινομούνται τα επιθήματα ανά γραμματική κατηγορία. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη γραμματική περιλαμβάνονται αρκετά επιθήματα που συνιστούν δάνεια από άλλες γλώσσες ή σε κάποιες περιπτώσεις αντιδάνεια από την Αρχαία Ελληνική μέσω άλλων γλωσσών, όπως τα *-αδόρος (μαρκαδόρος)*, *-τζής (γλυκατζής)*, *-ιέρα (σαμπανιέρα)*, *-(α)ρία (πιτσαρία)*, *-(ι)λίκι (αρχηγιλίκι)*, *-ούρα (λαϊκούρα)*, *-άτος (σικάτος)*, *-ίστας (φασίστας)*, *-άρω (κοστουμαρισμένος)*. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι στοιχεία, όπως τα *-λογία*, *-ούχος*, *-κρατώ*, *-κρατία*, είναι επιθήματα εφόσον υπήρχαν στην Αρχαία Ελληνική ως επιθήματα. Η φύση των συγκεκριμένων στοιχείων είναι, ωστόσο, αμφιλεγόμενη και γι' αυτό η Ράλλη (2005, 2007, 2022) πιστεύει ότι πρόκειται για δεσμευμένα θέματα. Στην υποενότητα της προθηματοποίησης (Mackridge 2014: 442-445) τα προθήματα χωρίζονται σε παράγωγα άλλων λέξεων και σε μη παράγωγα. Τονίζεται ότι τα κατεξοχήν προθήματα της νεοελληνικής γλώσσας προέρχονται από προθέσεις της Αρχαίας Ελληνικής. Κάποια προθήματα θεωρείται ότι έχουν παραχθεί από υπαρκτές λέξεις, αλλά έχουν πάρει κάποια ιδιαίτερη σημασία όταν λειτουργούν ως α' συνθετικά: *αξιο-*, *κρυπτο-*, *μεγαλο-*, *μικρο-*, *μονο-*, *νεο-*, *πολυ-*, *φιλο-* (π.χ. *αξιοσημείωτος*, *κρυπτοχουντικός*, *μεγαλοεπιχειρηματίας*, *μικροομάδα*, *μονόπατος*, *νεοφιλελεύθερος*, *πολυφωτογραφημένος*, *φιλοκυβερνητικός*). Μάλιστα κάποια από αυτά σχηματίζουν υβριστικές εκφράσεις (*βρωμο- [sic]*, *παλιο-*, *ψευτο-*: *βρωμόκαιρος*, *ψευτοπολυτέλειες*).

Όσον αφορά τη *σύνθεση* (Mackridge 2014: 445-451), παρατηρείται ότι ο Mackridge κατατάσσει τα σύνθετα σε κατηγορίες με βάση δικά του κριτήρια: α) σύνθετες λέξεις με συνθετικά μέρη που ανήκουν στο ίδιο μέρος του λόγου και επιτελούν την ίδια γραμματική λειτουργία (π.χ. *ασπρόμαυρος* < *επίθετο* + *επίθετο*), β) λέξεις στις οποίες το ένα συνθετικό προσδιορίζει το άλλο (π.χ. *νοοτροπία*: *τρόπος σκέψης*), γ) σύνθετα με το ένα συνθετικό ρήμα και το άλλο υποκείμενο ή άμεσο αντικείμενο του ρήματος (π.χ. *ηλιοβασίλεμα* < *ήλιος* +

βασιλεύω, αφισοκολλώ < αφίσα + κολλώ). Χαρακτηριστική είναι η παρατήρηση ότι «μερικές λέξεις μπορούμε να τις θεωρήσουμε παράγωγα ανύπαρκτων συνθέτων» (Mackridge 2014: 448), όπως το *ηλιοβασίλεμα < ήλιος + βασίλεμα ή < *ηλιοβασιλεύω*. Ωστόσο, είναι προφανές ότι η σύνθετη λέξη *ηλιοβασίλεμα* προέρχεται από την ένωση των υπαρκτών λέξεων *ήλιος* και *βασίλεμα < βασιλεύω*, δεν προκύπτει από κάποιο ανύπαρκτο ρήμα και πρόκειται για σύνθεση ουσιαστικού με ρήμα και όχι ουσιαστικού με ουσιαστικό. Στη γραμματική του Mackridge (2014) αναφέρονται και τα τρία πιθανά ενδεχόμενα, όμως φαίνεται ότι μόνο το πρώτο ισχύει (*ηλιοβασίλεμα < ήλιος + βασιλεύω*). Σημαντική παράλειψη αποτελεί η απουσία του *δείκτη σύνθεσης* από τη γραμματική ανάλυση. Στη συνέχεια, αναλύονται τα *παραθετικά* (ή «νόθα» σύνθετα), όπως για παράδειγμα *παιδί-θαύμα*. Ωστόσο, σε αυτή την ενότητα περιλαμβάνονται και κάποιες παγιωμένες φράσεις, όπως *ο νόμος προσφορά-ζήτηση*. Οι συγκεκριμένες φράσεις χαρακτηρίζονται ως σύνθετα στη συγκεκριμένη γραμματική, αλλά στην πραγματικότητα αποτελούν απλώς τυποποιημένες εκφράσεις της ελληνικής γλώσσας. Δεν υπάρχει ονομαστική αναφορά στα *πολυλεκτικά σύνθετα* και η ανάλυση της συγκεκριμένης γραμματικής δεν περιλαμβάνει τα *παρασύνθετα*.

4.3.4. Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή των Κλαίρη & Μπαμπινιώτη (2004)

Η *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή* των Κλαίρη Χ. & Μπαμπινιώτη Γ. αποτελεί μία από τις πιο πρόσφατες γραμματικές αναφορές της Νέας Ελληνικής. Στη συγκεκριμένη υποενότητα επιχειρείται μία κριτική αποτίμηση του περιεχομένου της έκδοσης του 2004. Ειδικότερα, οι διαδικασίες της παραγωγής και της σύνθεσης ανήκουν στο κεφάλαιο 8 της γραμματικής με τίτλο *Σχηματισμός ονομάτων*. Αρχικά, τα ονόματα διακρίνονται σε *μονολεκτικά* και *περιφραστικά*. Με τη σειρά τους τα μονολεκτικά ονόματα χωρίζονται σε *απλά* και *μη απλά* (*παράγωγα ή σύνθετα*), ενώ τα περιφραστικά σε *φραστικά ονόματα* και *αρκτικόλεξα*.

Όσον αφορά την *παραγωγή* (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 76-79), διακρίνεται από τους συγγραφείς σε *προσφυματική* και *συμφυματική*. Αναλυτικότερα, στην προσφυματική παραγωγή εντάσσονται τα *παραγωγικά στοιχεία*, δηλαδή τα *προσφύματα*, *προθήματα* και

επιθήματα. Στη συμφυματική παραγωγή ανήκουν τα *λεξικά στοιχεία*, δηλαδή τα *λεξικά συμφύματα* που διακρίνονται σε *λεξικά προθήματα* και *επιθήματα*. Η ορολογία της γραμματικής είναι συνυφασμένη με τη σύγχρονη γλωσσολογική θεωρία, εφόσον γίνεται αναφορά σε προσφύματα και συμφύματα.

Σχετικά με τη διαδικασία της *προθηματοποίησης* (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 79-81), η οποία εντάσσεται άλλοτε στην παραγωγή και άλλοτε στη σύνθεση στις διάφορες γραμματικές, οι συγγραφείς της συγκεκριμένης γραμματικής υιοθετούν τη σύγχρονη αντίληψη υποστηρίζοντας ότι αποτελεί μέρος της παραγωγής. Σε αυτή τη γραμματική η προθηματοποίηση ανήκει τόσο στην προσφυματική όσο και στη συμφυματική παραγωγή. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «τα προσφύματα δεν απαντούν μόνα τους στο λόγο» (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 76) και πως στη Νέα Ελληνική «ορισμένες προθέσεις λειτουργούν ως προθήματα» (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 76). Στη συνέχεια, τονίζεται ότι «η παραγωγή με προσθήκη παλαιότερων και νεότερων λεξικών στοιχείων στο θέμα συνιστά ιδιαίτερη περίπτωση σχηματισμού ονομάτων» (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 77). Υπάρχει μία αναφορά στην παραδοσιακή αντίληψη σχετικά με αυτά τα στοιχεία, η οποία ωστόσο απορρίπτεται από τους συγγραφείς επειδή τα *λεξικά προθήματα* και *επιθήματα* συμπεριφέρονται όπως τα υπόλοιπα προθήματα και επιθήματα, γι' αυτό εντάσσονται στην παραγωγή. Στην παράγραφο 79 (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 79), όμως, της παρούσας γραμματικής η διατύπωση φαίνεται να αναιρεί τη θεωρία που διατυπώθηκε νωρίτερα στο ίδιο βιβλίο, αφού πλέον γίνεται λόγος για *προθέσεις* που λειτουργούν ως προθήματα.

Ενδιαφέρουσα θα ήταν σε αυτό το σημείο μία σύγκριση του περιεχομένου και της ορολογίας της παρούσας γραμματικής με το *Λεξικό των παραγώγων και συνθέτων της Νέας Ελληνικής* του Μπαμπινιώτη (2016). Παρατηρείται ότι υιοθετείται και σε αυτό η διάκριση σε προσφυματική και συμφυματική παραγωγή. Το σημαντικό είναι, ωστόσο, ότι στο λεξικό προτιμάται η «σχολική κατάταξη των λέξεων που σχηματίζονται με προθέσεις ή προρρηματικά στα σύνθετα (αντί της αυστηρώς γλωσσολογικής στα παράγωγα)» (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2016: 13). Εκτός από αυτό, στο συγκεκριμένο λεξικό υπάρχει ποικιλία ως προς την ορολογία. Αυτό σημαίνει ότι άλλοτε χρησιμοποιείται η *σύγχρονη* άλλοτε η *παραδοσιακή ορολογία*, ενώ είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι εισάγονται και νέοι όροι. Για παράδειγμα, συνυπάρχουν οι όροι *προθήματα* και *προθέσεις*, ενώ χρησιμοποιείται επιπλέον και ο όρος *προρρηματικά* για όσα προθήματα προηγούνται του θέματος των ρημάτων. Αντίστοιχα, στο

πλαίσιο της επιθηματοποίησης χρησιμοποιείται ο όρος *μεταρρηματικά ουσιαστικά* για λέξεις όπως *αποκλίνω* → *απόκλιση* (Μπαμπινιώτης 2016: 11-16).

Αναφορικά με την *επιθηματοποίηση* (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 82-94), είναι χαρακτηριστικό πως στοιχεία των οποίων η φύση είναι αμφίβολη κατατάσσονται στα λεξικά επιθήματα, όπως για παράδειγμα τα *-λογία* (*φιλολογία*), *-αρχία* (*ιεραρχία*), *-ποίηση* (*θεοποίηση*), *-αλγία* (*οσφυαλγία*), *-κομία* (*δασοκομία*), *-κτονία* (*ανθρωποκτονία*), *-κτόνος* (*παιδοκτόνος*), *-λόγος* (*αρχαιολόγος*), *-ποιείο* (*επιπλοποιείο*), *-ποιία* (*κονσερβοποιία*), *-σκόπηση* (*ανασκόπηση*), *-σκόπιο* (*μικροσκόπιο*). Η Ράλλη (2005, 2007, 2022), ωστόσο, θεωρεί ότι πρόκειται για *δεσμευμένα στοιχεία* και πιο συγκεκριμένα για *δεσμευμένα θέματα*. Επισημαίνεται μάλιστα ότι πολλές λέξεις που σχηματίζονται από αυτά τα στοιχεία αποτελούν *μεταφραστικά δάνεια* ή ακριβέστερα *αντιδάνεια*. Έπειτα, παρατίθενται αναλυτικοί πίνακες με προθήματα και επιθήματα στους οποίους τα παράγωγα ταξινομούνται με βάση σημασιολογικά κριτήρια. Ανάμεσα στα προθήματα που παρατίθενται υπάρχουν και κάποια προερχόμενα από την Αρχαία Ελληνική, όπως *ενδο-* (*ενδοσυνεννόηση*), *ημι-* (*ημιδιατροφή*), *υδατο-* (*υδατογραφία*), *υδρο-* (*υδροπλάνο*), αλλά και επιθήματα που συνιστούν δάνεια από γλώσσες επαφής με την Ελληνική, όπως *-δόρος* (*τορναδόρος*), *-ίστας / -ίστρια* (*πιανίστας*), *-τζής* *-τζού* (*φορτιγατζής, καφετζού*), *-ιλίκι* (*προεδριλίκι*), *-ισμός* (*μαρξισμός*).

Ξεχωριστή ενότητα αποτελεί ο *Σχηματισμός επιθέτων*, μέσω της παραγωγής (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 254-261). Παραγωγικότερη στα επίθετα είναι η προσφυματική παραγωγή και πιο συγκεκριμένα η επιθηματική παραγωγή, όπως *γλυκ-ούλης, ασχημ-ούτσικος*. Στη συμφυματική παραγωγή τα κυριότερα λεξικά προθήματα που χρησιμοποιούνται για τον σχηματισμό επιθέτων είναι τα: *θεο-*, *αλλο-*, *νεο-*, *ψιλο-*, *παν-* (*θεότρελος, αλλοεθνής, νεοελληνικός, ψιλοάδειος, πανέξυπνος*), ενώ τα συνηθέστερα λεξικά επιθήματα είναι τα: *-ετής*, *-τελής*, *-μελής*, *-κερδής*, *-πρεπής*, *-φιλής*, *-ειδής* (*διετής, ημιτελής, επικερδής, αξιοπρεπής, δημοφιλής, ελικοειδής*).

Η γραμματική των Κλαίρη & Μπαμπινιώτη (2004) δεν αναφέρεται σε παρασύνθετα ονόματα, αλλά γίνεται λόγος για *παρασύνθετα ρήματα* (π.χ. *αισchr-ο-λογ-ώ*) τα οποία τα εντάσσει στα παράγωγα με λεξικά επιθήματα (π.χ. *κινδυν-ο-λογ-ώ* > *κινδυν-ο-λόγ-ος*). Όσον αφορά τη διαδικασία της παρασύνθεσης στο *Λεξικό των παραγώγων και συνθέτων της Νέας Ελληνικής* του Μπαμπινιώτη, παρατηρείται ότι τα παρασύνθετα ρήματα χαρακτηρίζονται ως *μετονοματικά ρήματα* (π.χ. *σκην-ο-θέτ-ης* > *σκην-ο-θει-ώ*) στην εισαγωγή του λεξικού,

υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για ρήματα που σχηματίζονται από ονόματα που είναι ήδη σύνθετα (Μπαμπινιώτης 2004: 715, 2016: 15).

Αναφορικά με τη μορφολογική διαδικασία της *σύνθεσης* στα *μονολεκτικά ονόματα* (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 95-102), οι συγγραφείς διατηρούν τους παραδοσιακούς όρους *α' και β' συνθετικό* για τα μέλη των συνθέτων καθώς και *συνδετικό φωνήεν* για το χαρακτηριστικό μόρφημα της σύνθεσης και διακρίνουν τις δομές συνθέτων ανά γραμματική κατηγορία. Γίνεται αναφορά στη *διάκριση λόγιας και λαϊκής σύνθεσης*. Εξετάζονται διάφορες περιπτώσεις απουσίας του συνδετικού φωνήεντος (π.χ. *αλληλεξάρτηση*) ή εμφάνισής του κατ' εξαίρεση σε περιβάλλοντα στα οποία θα αποβαλλόταν σύμφωνα με τους φωνοτακτικούς κανόνες της γλώσσας (π.χ. *ελληνοαμερικανός*). Αναλύονται περιπτώσεις *αλλόμορφων* ανάλογα με το φωνολογικό περιβάλλον στο οποίο συναντώνται, όπως *πρωθυπουργός < πρώτος υπουργός*. Υπάρχουν διάφορες παρατηρήσεις σχετικά με τα δύο συνθετικά μέρη και στη συνέχεια του κεφαλαίου γίνεται λόγος για τον τονισμό των συνθέτων. Ακολουθεί η διάκριση των συνθέτων, ανάλογα με τη συντακτική σχέση των συνθετικών τους μερών, σε *παρατακτικά* (π.χ. *γυναικόπαιδα < γυναίκες + παιδιά*) και *εξαρτημένα σύνθετα*. Τα εξαρτημένα σύνθετα χωρίζονται σε δύο επιμέρους κατηγορίες: τα *προσδιοριστικά* (π.χ. *αγριόπαπια*) και τα *ρηματικά σύνθετα* (π.χ. *ηλιοθασίλεμα, δεντροφύτευση*).

Όσον αφορά τη σύνθεση των επιθέτων (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 261-263), η ταξινόμηση σε κατηγορίες γίνεται με βάση τη συντακτική σχέση των δύο συνθετικών (*παρατακτικά, προσδιοριστικά σύνθετα: γλυκόξινος, -η, -ο, καλοτάξιδος, -η, -ο*). Λίγες σελίδες παρακάτω, στην παράγραφο 225 (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 267-269), γίνεται λόγος για τη χρήση των αριθμητικών στη σύνθεση. Παρατίθενται παραδείγματα όπως *μονοκινητήριος, δίπτερο, τρίπτυχο* κλπ..

Εξετάζοντας τις παραγωγικές διαδικασίες της παραγωγής και της σύνθεσης στα ρήματα, διαπιστώνουμε ότι στη συγκεκριμένη γραμματική οι Κλαίρης & Μπαμπινιώτης (2004) διαχωρίζουν τα ρήματα σε *μονολεκτικά* και *περιφραστικά*, εκ των οποίων τα *μονολεκτικά* υποδιαιρούνται περαιτέρω σε *πρωτογενή* και *δευτερογενή*. Τα παράγωγα (π.χ. *κοκκιν-ίζ-ω*) και τα σύνθετα ρήματα (π.χ. *καθαρ-ο-γράφ-ω*) ανήκουν στα *δευτερογενή μονολεκτικά ρήματα*. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «τα λεξικά προθήματα και επιθήματα θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως πρώτα ή δεύτερα συνθετικά, αλλά πρόκειται για στοιχεία που έχουν ανάλογη λειτουργία προς τα υπόλοιπα προθήματα και επιθήματα, συχνά

διαφοροποιούνται σημασιολογικά όταν συμμετέχουν στις παραγωγικές διαδικασίες και γι' αυτό εντάσσονται στην παραγωγή» (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 77). Στη συνέχεια επισημαίνεται ότι «το λεξικό επίθημα επιτελεί το ρόλο του θέματος, επειδή φέρει λεξική σημασία» (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 710). Παρακάτω γίνεται λόγος για τα λεξικά προθήματα, τα οποία κατά τους Κλαίρη & Μπαμπινιώτη έχουν προθηματική και προθετική ονοματική λειτουργία και χρησιμοποιούνται κυρίως σε λόγιο ή πιο απαιτητικό ύφος, όπως στις λέξεις *ανα-βάλλ-ω* και *προσ-βάλλ-ω*. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στα *παρασύνθετα ρήματα*, όπως *αθλοθετώ* < *αθλοθέτης*, αλλά και σε περιπτώσεις υποχωρητικού σχηματισμού παρασύνθετων, όπως *κινδυνολογώ* > *κινδυνολόγος* (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 707-731).

Σχετικά με τη *σύνθεση* στα *περιφραστικά ονόματα* (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004: 102-106), χρησιμοποιείται ο όρος *φραστικά ονόματα* για τον προσδιορισμό τους, ενώ στις γραμματικές αναφοράς των Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton (2020) και του Χατζησαββίδη (2012), όπως και στις σχολικές γραμματικές των Φιλιππάκη-Warburton et al. (2011) και των Χατζησαββίδη & Χατζησαββίδου (2011) συναντώνται οι όροι *πολυλεκτικοί σχηματισμοί*, *πολυλεκτικά σύνθετα* (ή *φραστικά σύνθετα*). Αυτή η ποικιλία στην ορολογία προκύπτει επειδή κάποιοι μελετητές θεωρούν ότι πρόκειται για μορφολογικούς σχηματισμούς, ενώ άλλοι υποστηρίζουν ότι έχουν συντακτική φύση. Οι Κλαίρης & Μπαμπινιώτης (2004) αναλύουν τις πιθανές δομές των φραστικών ονομάτων, τα αντιμετωπίζουν ως μία ενιαία κατηγορία, ενώ ο Χατζησαββίδης (2012), για παράδειγμα, τα χωρίζει σε τρεις υποκατηγορίες (*λεξικές φράσεις*, *πολυσύνθετες λέξεις* και *παραθετικά σύνθετα*). Παρατίθενται τα χαρακτηριστικά των φραστικών ονομάτων και αναλύονται οι σημασιο-συντακτικές σχέσεις μεταξύ των δύο συνθετικών μερών τους.

4.3.5. Νεοελληνική Γραμματική του Τσοπανάκη (1998)

Η *Νεοελληνική Γραμματική* του Τσοπανάκη είναι μία γραμματική που έχει εκδοθεί εδώ και αρκετά χρόνια (1998) και γι' αυτό ο τρόπος παρουσίασης των γραμματικών φαινομένων είναι πιο παραδοσιακός, αλλά με σημαντικές καινοτομίες σε σχέση με την εποχή συγγραφής της γραμματικής. Η έκδοση που χρησιμοποιείται για την (συγ)κριτική αποτίμηση

είναι αυτή του έτους 1998. Οι μορφολογικές διαδικασίες της παραγωγής και της σύνθεσης αναλύονται στο πέμπτο μέρος του βιβλίου με τίτλο *Το λεξιλόγιο: Παραγωγή – Σύνθεση – Δάνεια*. Το πρώτο κεφάλαιο ξεκινάει με μία εισαγωγή που περιλαμβάνει κάποιες ιστορικο-γεωγραφικές παραμέτρους, το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στη γλωσσική αλλαγή μέσα στην ίδια γλώσσα και στο φαινόμενο του δανεισμού (ελληνικά και ξένα επίκτητα λεξιλογικά στοιχεία). Ακολουθεί στο ίδιο κεφάλαιο μία εισαγωγή στην παραγωγή και τη σύνθεση καθώς και σε άλλες πηγές λεξιλογίου, όπως οι ηχομιμητικές, οι ακρωνυμικές και οι συνθηματικές λέξεις. Το τρίτο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στη διαδικασία της παραγωγής. Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύεται η σύνθεση, η παρασύνθεση και γενικά οι μορφές της σύνθεσης, ενώ στο πέμπτο παρουσιάζονται τα μέρη του λόγου που λειτουργούν ως α' και β' συνθετικά. Στο έκτο κεφάλαιο η σύνθεση διακρίνεται σε εσωτερική και χαλαρή και παρουσιάζονται διάφορα είδη συνθέτων. Το έβδομο κεφάλαιο αφορά την παρασύνθεση, τα ακρώνυμα και τα ψευδώνυμα.

Εστιάζοντας στη σύνθεση (Τσοπανάκης 1998: 682-689), θα λέγαμε ότι υιοθετείται η παραδοσιακή ορολογία, αφού χρησιμοποιούνται όροι όπως *πρώτο και δεύτερο συνθετικό*. Η σύνθεση χωρίζεται σε *εξωτερική και εσωτερική*. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η διαδικασία της παρασύνθεσης, η οποία βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης. Η σύνθεση στη συγκεκριμένη γραμματική ορίζεται ως «ένας τρόπος γλωσσικής δημιουργίας που επιτυγχάνεται μέσω της συνένωσης δύο ή και περισσότερων λέξεων ή θεμάτων με αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων λέξεων» (Τσοπανάκης 1998: 682). Κατά τη διαδικασία αυτή τροποποιείται το θέμα, η μορφή και η σημασία σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο βαθμό. Στην *εξωτερική μορφή της σύνθεσης* ανήκουν οι κανόνες σύνθεσης λέξεων, ανάλογα με τη γραμματική κατηγορία στην οποία ανήκει το α' ή β' συνθετικό. Φαίνεται πως υιοθετείται μία νέα προσέγγιση, αφού ο Τσοπανάκης εντάσσει στη σύνθεση τα (παραγωγικά) προθέματα. Πρόκειται για έναν όρο που συναντάται μόνο στη συγκεκριμένη γραμματική. Το *πρόθεμα* αποτελεί «ένα ξεχωριστό είδος συνθετικού των λέξεων, επειδή λειτουργεί μόνο ως α' συνθετικό» (Τσοπανάκης 1998: 684). Επισημαίνεται μάλιστα ότι «τα προθέματα διαφέρουν από τις προθέσεις και αντιτίθενται προς τις παραγωγικές καταλήξεις» (Τσοπανάκης 1998: 684). Είναι τμήματα λέξεων ή στοιχεία του λόγου χωρίς αυτοτελή υπόσταση, αλλά με δική τους σημασία που επηρεάζει τη σημασία του β' συνθετικού. Ουσιαστικά, η προσέγγιση αυτή συνιστά μία μείξη της παραδοσιακής και της σύγχρονης γλωσσολογικής προσέγγισης, εφόσον η προθηματοποίηση εντάσσεται στη σύνθεση, όπως στην παραδοσιακή γραμματική, αλλά η

φύση και η σημασία των στοιχείων αυτών συμπίπτει με αυτή των προθημάτων της σύγχρονης γλωσσολογικής θεωρίας. Πιο συγκεκριμένα, στα προθέματα ανήκουν οι λόγιες αρχαιοελληνικές προθέσεις, τα αριθμητικά προθέματα, τα λόγια επιρρήματα και επιρρηματικά θέματα, το στερητικό α- και το επιρρηματικό ξε- (π.χ. α-βοήθητος, ξε-στρατίζω). Στην ανάλυση αναφέρονται τα αλλόμορφα, όπου υπάρχουν, και παρατίθενται χαρακτηριστικά παραδείγματα για κάθε περίπτωση.

Η κατεξοχήν ανάλυση της σύνθεσης αρχίζει με την ανάλυση της θεωρίας για το *συνθετικό φωνήεν* (Τσοπανάκης 1998: 689-713), το οποίο αντιστοιχεί στο στοιχείο που άλλες γραμματικές χαρακτηρίζουν ως *συνδετικό φωνήεν* ή *δείκτη σύνθεσης*. Αναλύονται περιπτώσεις παρουσίας (π.χ. *μακροζωία*) ή απουσίας του συνθετικού φωνήεντος (π.χ. *αγορανομία*, *Κωνσταντινούπολη*, *μεγαλούπολη*). Παρατηρείται ότι στα παραδείγματα παρατίθενται και *σχηματισμοί με το στοιχείο -ο(ύ)πολη*, οι οποίοι αντιστοιχούν στα *νόθα σύνθετα*, κατά την παραδοσιακή προσέγγιση, όπως το ουσιαστικό *Ανδριαν-ού-πολ-η*, οι οποίοι ωστόσο δεν κατονομάζονται ως ξεχωριστή κατηγορία σε αυτή τη γραμματική. Ακολουθεί μία ενότητα στην οποία παρουσιάζονται οι *μορφικές (μορφολογικές) και τονικές μεταβολές* που υφίσταται το β' συνθετικό. Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι γραμματικές κατηγορίες που μπορούν να λάβουν το α' και β' συνθετικό, οι οποίες χαρακτηρίζονται ως *μέρη του λόγου*, κατά την παραδοσιακή ορολογία. Σημειώνεται ότι κάποιες αντωνυμίες, όπως η *αλλήλων*, -α και η *αυτός*, -ή, -ό, έχουν θέση πρώτου συνθετικού και αποδίδουν στο δεύτερο συνθετικό αλληλοπαθητική (*αλληλένδετος*, *αλληλεξάρτηση*) ή αυτοπαθητική σημασία (*αυθαίρετος*, *αυταπάτη*). Στη γραμματική του Τσοπανάκη (1998), ωστόσο, δεν γίνεται αναφορά στη σημασία αυτών των στοιχείων.

Το επόμενο κεφάλαιο αφορά την *εσωτερική* και την *χαλαρή σύνθεση* (Τσοπανάκης 1998: 714-720). Η διάκριση αυτή αντιστοιχεί στο γνωστό διαχωρισμό σε μονολεκτική και πολυλεκτική σύνθεση. Η *εσωτερική σύνθεση* (μονολεκτική σύνθεση) περιλαμβάνει τις διάφορες σχέσεις μεταξύ των δύο συνθετικών καθώς και τη σημασία τους. Με βάση αυτά τα κριτήρια, τα *σύνθετα* διακρίνονται σε *παρατακτικά* (*λαδόξιδο*), *προσδιοριστικά* (*αγριάνθρωπος*), *κτητικά* (*γαλανομάτης*) *υποκειμενικά* (*βροχόπτωση*) και *αντικειμενικά* (*βιβλιοπώλης*). Υπάρχουν, επίσης, περιπτώσεις *αντιστροφής των συνθετικών*, όπως *κεφαλόπονος* αλλά και *πονοκέφαλος*. Όσον αφορά τη *χαλαρή σύνθεση* (πολυλεκτική σύνθεση), σε αυτό το είδος σύνθεσης ανήκουν «όσες λέξεις δεν είναι σταθερά ενωμένες και

δεν αποτελούν μία αναμφισβήτητη λεξική ενότητα» (Τσοπανάκης 1998: 718-719) (*Αγία Σοφία, Άρειος Πάγος, Βόρειος Πόλος, Μαύρη Θάλασσα*).

Το τελευταίο κεφάλαιο της σύνθεσης αφιερώνεται στην *παρασύνθεση* (Τσοπανάκης 1998: 721-729). *Παρασύνθετη* θεωρείται κάθε λέξη που παράγεται από μία σύνθετη (π.χ. *Ευαγγέλιο, ευαγγελικός, ευαγγελιστής*). Στο ίδιο κεφάλαιο ανήκουν επίσης τα *ακρώνυμα* και τα *ψευδώνυμα*, αν και δεν πρόκειται για σύνθετα.

Πίνακας 3: Συγκριτικός πίνακας του περιεχομένου των γραμματικών αναφοράς σχετικά με τη σύνθεση και άλλες παραγωγικές διαδικασίες στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης:

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΟΡΟΛΟΓΙΑ					
Κριτήρια	Holton, D., P. Mackridge & E. Φιλιππάκη-Warburton (2020)	Χατζησαββίδης, Σ. (2012)	Mackridge, P. (2014)	Κλαίρης, Χ. & Γ. Μπαμπινιώτης (2004)	Τσοπανάκης, Α. (1998)
Προθηματοποίηση	Η προθηματοποίηση ανήκει στην παραγωγή και τα στοιχεία που συμμετέχουν σε αυτή ονομάζονται <i>προθετικά προθήματα</i> (<i>prepositional prefixes</i>).	- Η προθηματοποίηση (παραγωγή με προσφύματα) εντάσσεται στην παραγωγή και συμμετέχουν σε αυτή τα προθήματα ή αχώριστα μόρια. - Συνυπάρχει η παραδοσιακή με τη σύγχρονη γλωσσολογική	Η προσθήκη ή χρήση προθημάτων είναι μία διαδικασία η οποία εντάσσεται στην παραγωγή και σε αυτή συμμετέχουν τα παράγωγα και μη προθήματα.	Η προθηματική παραγωγή ανήκει στην προσφυματική παραγωγή και τα στοιχεία που την απαρτίζουν είναι τα προθήματα. Υπάρχουν, ωστόσο, και τα λεξικά προθήματα (πβ. τον όρο	Η προθηματοποίηση κατατάσσεται στη σύνθεση κατά την παραδοσιακή προσέγγιση. Τα στοιχεία που συμμετέχουν σε αυτή τη διαδικασία χαρακτηρίζονται ως προθέσεις ή (παραγωγικά) προθέματα.

		ορολογία στη γραμματική αυτή. • Γίνεται αναφορά στην παραδοσιακή αντίληψη, δηλαδή στην ένταξη της συγκεκριμένης διαδικασίας στη σύνθεση.		συμφύματα αλλού) τα οποία αποτελούν συστατικά στοιχεία της συμφυματικής παραγωγής. • Υπάρχει επίσης μία σημείωση στην οποία επισημαίνεται ότι «ορισμένες προθέσεις λειτουργούν ως προθήματα (: παραγωγικά προσφύματα)».	Η ορολογία της συγκεκριμένης γραμματικής είναι πιο σύγχρονη σε σχέση με άλλες, παραδοσιακές γραμματικές (Τριανταφυλλίδης 1982, Τσολάκης 1980), όμως υιοθετείται η παραδοσιακή θεωρητική προσέγγιση.
--	--	---	--	--	--

Δείκτης σύνθεσης	Καμία αναφορά στο δείκτη σύνθεσης στην ελληνική μετάφραση της γραμματικής, σε αντίθεση με την πρωτότυπη έκδοση.	Συνδετικό φωνήεν ή δείκτης σύνθεσης: αφιερώνεται μία παράγραφος.	Καμία αναφορά στο δείκτη σύνθεσης	Συνδετικό φωνήεν (χαρακτηριστικό μόρφημα της σύνθεσης) Αναφορά σε περιπτώσεις απουσίας ή κατ' εξαίρεσιν εμφάνισής του	Συνθετικό φωνήεν - Περιπτώσεις παρουσίας ή απουσίας του - Σύνθετοι σχηματισμοί με απολιθωμένη εσωτερική κλίση
Συστατικά στοιχεία των συνθέτων	Πρώτο ή δεύτερο συστατικό του συνθέτου	α' ή β' συνθετικό στοιχείο / λέξη	Συνθετικά (μέρη)	α' ή β' συνθετικό	Πρώτο ή δεύτερο (α' ή β') συνθετικό
Είδη συνθέτων	Καμία αναφορά στην ελληνική έκδοση	Με βάση τη σημασία τους: 1) Παρατακτικά 2) Προσδιοριστικά 3) Κτητικά 4) Αντικειμενικά	1) σύνθετα με συνθετικά μέρη που ανήκουν στο ίδιο μέρος του λόγου	Με βάση τη συντακτική σχέση των δύο συνθετικών: 1) Παρατακτικά 2) Προσδιοριστικά	1) Παρατακτικά 2) Προσδιοριστικά 3) Κτητικά 4) Υποκειμενικά 5) Αντικειμενικά

			2) σύνθετα στα οποία το ένα συνθετικό προσδιορίζει το άλλο 3) σύνθετα με ρήμα και υποκείμενο ή άμεσο αντικείμενο ρήματος		
Αλλομορφία στην παραγωγή ή στη σύνθεση	Δίνεται έμφαση στις αλλομορφικές παραλλαγές των προθημάτων.	Δίνεται έμφαση στις αλλομορφικές παραλλαγές των προθημάτων ή των αχώριστων μορίων.	-	-	Γίνεται λόγος για τις αλλομορφικές παραλλαγές των προθημάτων ως α' συνθετικά.
Διπλότυπα σύνθετα	-	-	-	-	Περιπτώσεις αντιστροφής συνθετικών (π.χ. <i>πονοκέφαλος</i> , <i>κεφαλόπονος</i>) (πβ. Τριανταφυλλίδης 1982)
Οικογένειες λέξεων	-	-	-	-	-

Παρασύνθεση	-	Παρασύνθετες λέξεις	-	Γίνεται αναφορά μόνο στα παρασύνθετα ρήματα ή παράγωγα με λεξικά επιθήματα (π.χ. κινδυν-ο-λογ-ώ > κινδυν-ο-λόγ-ος).	Αφιερώνεται μία ολόκληρη υποενότητα της σύνθεσης στην παρασύνθεση (στις παρασύνθετες λέξεις.
Γνήσια και καταχρηστική σύνθεση	-	Καμία αναφορά σε αντίθεση με τη σχολική γραμματική	Παραθετικά ή νόθα σύνθετα	-	Σύνθετα με απολιθωμένη εσωτερική κλίση (πβ. και Ρεβυθιάδου 2023)
Λαϊκές και λόγιες λέξεις	-	Καμία αναφορά σε αντίθεση με τη σχολική γραμματική	Λαϊκές vs λόγιες λέξεις: 1) Λέξεις αμετάβλητες από την αρχαιότητα 2) Λέξεις με κάποια μεταβολή στη μορφολογία	-	-

			3) Λέξεις που επανεισήχθησαν στη γλώσσα (εσωτερικός δανεισμός) 4) Παράγωγα της Αρχαίας Ελληνικής (π.χ. <i>παράθυρο</i>, <i>λεωφορείο</i>)		
Πολυλεκτικά σύνθετα (Μονολεκτική vs Πολυλεκτική σύνθεση)	-	Πολυλεκτικά σύνθετα: 1) Πολυσύνθετες λέξεις 2) Λεξικές φράσεις 3) Παραθετικά σύνθετα	Παραθετικά σύνθετα (π.χ. <i>λέξη-κλειδί</i> , <i>απάτη-μαμούθ</i>)	Μονολεκτικά vs περιφραστικά ή φραστικά ονόματα	Εσωτερική (δηλαδή μονολεκτική) vs χαλαρή (δηλαδή πολυλεκτική) σύνθεση
Γλωσσική αλλαγή (& γλωσσική ποικιλία)	-	-	Νεόπλαστες λέξεις (π.χ. <i>λαθρεμπόριο</i> < <i>λάθρα</i> (AE) + <i>εμπόριο</i> (NE)), σχηματισμός	Αναφορά σε σχηματιστικά στοιχεία που προέρχονται από παλαιότερες λέξεις ή	Αναφορά στη γλωσσική αλλαγή μέσα στην ίδια τη γλώσσα, σχηματισμοί

			νεοελληνικών λέξεων από αρχαιοελληνικές ρίζες	αποτελούν μέρος λέξεων της Νέας Ελληνικής χωρίς αυτόνομη παρουσία στο λόγο	με απολιθωμένη εσωτερική κλίση
Γλωσσικός δανεισμός	Δάνεια παραγωγικά επιθήματα (στην πρωτότυπη έκδοση), διεθνισμοί	Νεολογία, νεολογισμοί (μεταφραστικός δανεισμός), σύμφυση, συμφυρμοί (π.χ. <i>motel</i> < <i>motor</i> + <i>hotel</i>), δάνεια παραγωγικά επιθήματα (π.χ. -τζης, -άρω)	Εξελληνισμός ξένων όρων παγιωμένων στη χρήση (π.χ. <i>περισκελίσ</i> αντί <i>παντελόνι</i>), σημασιολογικά δάνεια (π.χ. <i>κοσμοθεωρία</i> < <i>weltanschauung</i>), λεξιδάνεια (π.χ. <i>κομπάρσος</i> < <i>comparsa</i>), δάνεια παραγωγικά επιθήματα	Αναφορά σε μεταφραστικά δάνεια και αντιδάνεια	Ενότητα με τίτλο «Παραγωγή – Σύνθεση – Δάνεια», αναφορά στο φαινόμενο του δανεισμού, ελληνικά vs ξένα επίκτητα λεξιλογικά στοιχεία
Πρωτότυπη vs Παράγωγή λέξη,	-	-	Ριζικές λέξεις	-	-

Απλή vs Σύνθετη λέξη					
Συμφύματα / Δεσμευμένα θέματα	Καμία αναφορά σε αντίθεση με την πρωτότυπη έκδοση	-	-	Προσφυματική vs συμφυματική παραγωγή, παραγωγικά προθήματα και επιθήματα vs λεξικά προθήματα και επιθήματα (αντί του όρου <i>συμφύματα</i>)	-

5. Συμπεράσματα

Λαμβάνοντας υπόψη το θεωρητικό υπόβαθρο σχετικά με τη μορφολογική διαδικασία της σύνθεσης και κάποιων περιπτώσεων που βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ σύνθεσης και παραγωγής, τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών που έχουν τεθεί σε ισχύ για τη Νέα Ελληνική από το 2003 έως σήμερα, καθώς και τις σχολικές γραμματικές αλλά και τις γραμματικές αναφοράς που έχουν χρησιμοποιηθεί κατά τη διάρκεια αυτών των χρόνων, διαπιστώνουμε ότι υπάρχει ακόμη προσκόλληση στην παραδοσιακή προσέγγιση της γραμματικής και στην παραδοσιακή ορολογία στην οποία στηρίζεται. Ωστόσο, είναι χαρακτηριστικό ότι η επιστήμη της γλωσσολογίας έχει προσδεύσει με την πάροδο των χρόνων, όπως έχουν ανανεωθεί, επίσης, οι παιδαγωγικές προσεγγίσεις και οι διδακτικοί στόχοι που θέτουν τα πρόσφατα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών. Με βάση όλα όσα προαναφέρθηκαν, προτείνεται μία ολιστική προσέγγιση της διδασκαλίας των μορφολογικών διαδικασιών σχηματισμού λέξεων, τόσο στο Δημοτικό όσο και στο Γυμνάσιο, βασισμένη στα πορίσματα και την ορολογία που αξιοποιεί η σύγχρονη γλωσσολογική θεωρία.

Εστιάζοντας στο θεωρητικό πλαίσιο και την ορολογία που υιοθετείται συγκρίνοντας τις γραμματικές αναφοράς με τις σχολικές γραμματικές, διαπιστώνουμε ότι οι διαφορές που παρατηρούνται οφείλονται κυρίως σε δύο παράγοντες: το χρόνο συγγραφής της κάθε γραμματικής και το πρότυπο της γραμματικής θεωρίας που υιοθετεί. Ενώ γενικότερα η παραδοσιακή ορολογία κυριαρχεί, σημειώνονται σημαντικές προσπάθειες ενσωμάτωσης της σύγχρονης γλωσσολογικής ορολογίας, όσον αφορά τη σύνθεση και τις περιπτώσεις στο μεταίχμιο μεταξύ παραγωγής και σύνθεσης, στις γραμματικές που χρησιμοποιούνται σήμερα τόσο στο Δημοτικό όσο και στο Γυμνάσιο. Για παράδειγμα, στη γραμματική των Φιλιππάκη-Warburton et al. (2011) χρησιμοποιούνται όροι όπως *παραγωγική μορφολογία*, γίνεται αναφορά στα *πολυλεκτικά σύνθετα*, στα οποία δεν αναφέρονταν οι παλαιότερες σε έκδοση γραμματικές. Ωστόσο, σε κάποιες περιπτώσεις η παραδοσιακή ορολογία διατηρείται, όπως στην περίπτωση των «προθέσεων» ως α' συνθετικά, αν και ακόμη και τότε υπάρχουν στοχευμένες παρατηρήσεις που επισημαίνουν ότι άλλοι μελετητές εντάσσουν αυτές τις λέξεις στα παράγωγα και άλλοι στα σύνθετα. Στη γραμματική των Χατζησαββίδη &

Χατζησαββίδου (2011), που χρησιμοποιείται σήμερα στο Γυμνάσιο είναι χαρακτηριστικό ότι συνυπάρχουν η παραδοσιακή με τη σύγχρονη γλωσσολογική ορολογία, όπως αναφέρονται εναλλακτικά οι όροι *πρόθημα* και *αχώριστο μόριο*, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν τα ίδια ακριβώς μορφολογικά στοιχεία. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι ο όγκος των πληροφοριών στις σύγχρονες σχολικές γραμματικές προσαρμόζεται στην ηλικία των μαθητών στους οποίους απευθύνεται, παρ' όλο που μερικές φορές παραλείπονται σημαντικές πληροφορίες οι οποίες περιλαμβάνονται σε παλιότερες παραδοσιακές γραμματικές, όπως συμβαίνει λόγω χάρη με τα δάνεια παραγωγικά επιθήματα. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο. Ωστόσο, παρατηρείται ότι στην πράξη συχνά δεν εφαρμόζονται όσα ορίζονται στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και σπάνια χρησιμοποιούνται οι γραμματικές στη γλωσσική διδασκαλία καθώς η γραμματική θεωρία διδάσκεται μέσω των σχολικών εγχειριδίων.

Όσον αφορά τις γραμματικές αναφοράς, παρατηρείται ότι οι γραμματικές που εξετάζονται χρησιμοποιούν, κατά κύριο λόγο, σύγχρονη ορολογία και ακολουθούν ένα σύγχρονο πρότυπο, γι' αυτό και χαρακτηρίζονται ως σύγχρονες γλωσσολογικές, με εξαίρεση το εγχειρίδιο γραμματικής του Τσοπανάκη (1998) που ακολουθεί κυρίως το παραδοσιακό πρότυπο γραμματικής περιγραφής, με σημαντικές όμως καινοτομίες. Οι γραμματικές των Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton (2020), του Mackridge (2014) και των Κλαίρη & Μπαμπινιώτη (2004) βασίζονται στα πορίσματα της γλωσσολογίας και υιοθετούν επιστημονικά τεκμηριωμένη ορολογία. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η γραμματική αναφοράς του Χατζησαββίδη (2012), η οποία χρησιμοποιεί τόσο τη σύγχρονη όσο και την παραδοσιακή ορολογία, όπως παρατηρείται και στην αντίστοιχη σχολική γραμματική με βασική διαφορά ότι η παραγωγή και η σύνθεση εντάσσονται στο κεφάλαιο της *Μορφολογίας* και όχι της *Σημασιολογίας*, σε αντίθεση με τη σχολική γραμματική των Χατζησαββίδη & Χατζησαββίδου (2011).

Είναι εμφανής η προσπάθεια ένταξης της γλωσσολογικής θεωρίας στη διδακτική πράξη, όπως αποτυπώνεται στις σχολικές γραμματικές της Νέας Ελληνικής. Ωστόσο, όσον αφορά τη σύνθεση και διάφορες περιπτώσεις στο μεταίχμιο μεταξύ σύνθεσης και παραγωγής παρατηρείται ότι σε αρκετά σημεία η γραμματική θεωρία στηρίζεται στα όσα πρεσβεύει η παραδοσιακή προσέγγιση, με αποτέλεσμα να προκαλείται σύγχυση στους μαθητές. Είναι

μάλιστα συχνό το φαινόμενο κατά τη διδακτική πράξη τα σχολικά εγχειρίδια να έρχονται σε αντίθεση με όσα αναλύονται στις σχολικές γραμματικές.

Λαμβάνοντας υπόψη όσα προηγήθηκαν, προτείνεται η χρήση των ήδη υπάρχουσών γραμματικών στο σχολείο βραχυπρόθεσμα και όχι η προσκόλληση στις σύντομες αναφορές των σχολικών εγχειριδίων για το εκάστοτε γραμματικό φαινόμενο. Μακροπρόθεσμα, συστήνεται η συγγραφή νέων σύγχρονων γλωσσολογικών και παιδαγωγικών γραμματικών, οι οποίες θα περιλαμβάνουν λεπτομερή ανάλυση των γραμματικών φαινομένων και θα αναφέρονται σε περιπτώσεις γλωσσικής αλλαγής (π.χ. *νεολογισμοί*), γλωσσικής επαφής (π.χ. *διεθνισμοί, δάνεια στοιχεία, δάνειες λέξεις*) καθώς η γλώσσα αλλάζει και η γραμματική θα πρέπει να αποτυπώνει την ομιλούμενη γλώσσα χωρίς να στηρίζεται σε ρυθμιστικούς κανόνες. Ήδη από το Δημοτικό θα μπορούσε να γίνεται λόγος μέσω της χρήσης παραδειγμάτων σε ιδιότητες όπως η σημασιολογική αδιαφάνεια των συνθέτων. Στο Γυμνάσιο, μάλιστα, συνίσταται να γίνεται αναφορά σε γλωσσικά στοιχεία και γλωσσικές διαδικασίες στο μεταίχμιο παραγωγής και σύνθεσης, όπως στις *ειδικές περιπτώσεις παραγωγικών συστατικών*, στις *ιδιαίτερες κατηγορίες συνθέτων* και στην *προθηματοποίηση*. Θα συνιστούσε όμως υπερβολή η αναφορά σε όρους όπως *κεφαλή* των συνθέτων και στη διάκριση *ενδοκεντρικών* και *εξωκεντρικών συνθέτων*.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αγγελάκος, Α., Ε. Κατσαρού & Α. Μαγγανά (2011). *Νεοελληνική Γλώσσα Α' Γυμνασίου*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».

Αϊδίνης, Α. & Π. Τσιρώνη (2023). 'Ανάπτυξη και δομή της μορφολογικής επίγνωσης τις τρεις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, στο Σ. Τσεσμελή & Γ. Μανωλίτσης (επιμ.). *Μορφολογικές διαδικασίες στον Γραπτό Λόγο για την Ελληνική Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Επίκεντρο: 115-129.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (1986). 'Η φύση και η παραγωγικότητα του σχηματιστικού στοιχείου -ποιώ'. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα (1986)*: 49-70.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (1994). 'Το επίθημα -ισμός στη Νεοελληνική'. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα (1994)*: 519-529.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (1996). 'Η Νεοελληνική Σύνθεση', στο Γ. Κατσιμαλή & Φ. Καβουκόπουλος (επιμ.), *Ζητήματα Νεοελληνικής Γλώσσας: Διδακτική Προσέγγιση*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης: 97-120.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (2004). 'Κλίση και παραγωγή: μύθος και αλήθεια'. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα 24 (2004)*: 43-54.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (2023). 'Αρχές μορφολογικής ανάλυσης με εφαρμογή στην επιθηματοποίηση'. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα 42 (2023)*: 13-19.

Βέργη, Στ. (1995). *Γλώσσα και δομή. Δυϊκότητα και ρυθμός στη γλωσσολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.

Γαβριηλίδου, Ζ., Μ. Μητσιάκη & Α. Φλιάτουρας (2021). *100 Βασικές Έννοιες για τη Γλωσσολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Γεωργιαφέντης, Μ., Γ. Κοτζόγλου & Ε. Φιλιππάκη-Warburton (2011). 'Η συμβολή της γλωσσολογικής έρευνας στη σχολική γραμματική: ζητήματα ανάλυσης της γλώσσας στη

Γραμματική Ε' και Στ' Δημοτικού', στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 31: 76-88 (online: https://ins.web.auth.gr/images/MEG_PLIRI/MEG_31_76_88.pdf [03/11/2023]).

Γιαννιουλοπούλου, Γ. (2000). *Μορφοσημασιολογική Σύγκριση Παραθημάτων και Συμφυμάτων στα Νέα ελληνικά και τα Ιταλικά*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Γιαννιουλοπούλου, Γ. (2004). 'Μορφήματα στα Όρια ανάμεσα στην Παραγωγή και τη Σύνθεση. Η Περίπτωση των θεο-, ψιλο- και -φέρνω'. *Ηλεκτρονική Διακίνηση Πρακτικών του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Γούτσος, Δ. (2012). *Γλώσσα. Κείμενο, ποικιλία, σύστημα*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Γούτσος, Δ. (2023). 'Προς μία συνθετική προσέγγιση στη γλωσσική διδασκαλία της ελληνικής' στο Σ. Σοφοκλέους & Ε. Χατζηλουκά-Μαυρή (επιμ.). *Πρακτικά διαδικτυακού συνεδρίου "Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στο σύγχρονο σχολείο" (10-11 Φεβρουαρίου 2022)*. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου. Υπουργείο Παιδείας, Αθλητισμού και Νεολαίας: 18-37.

ΔΕΠΠΣ - ΑΠΣ Ελληνικής γλώσσας για το Δημοτικό. Αθήνα, 2003: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (online: <http://www.pi-schools.gr/programs/depps/> [15/06/2024]).

ΔΕΠΠΣ - ΑΠΣ Ελληνικής γλώσσας για το Γυμνάσιο. Αθήνα, 2003: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (online: <http://www.pi-schools.gr/programs/depps/> [15/06/2024]).

ΔΕΠΠΣ - ΑΠΣ Ελληνικής γλώσσας για το Δημοτικό. Αθήνα, 2011: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (online: books.edu.gr/ebooks/v2/ps.jsp [15/06/2024]).

ΔΕΠΠΣ - ΑΠΣ Ελληνικής γλώσσας για το Γυμνάσιο. Αθήνα, 2011: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (online: books.edu.gr/ebooks/v2/ps.jsp [15/06/2024]).

Ευθυμίου, Α. (2003). 'Προθήματα ή α' συνθετικά που δηλώνουν επίταση στη Ν.Ε.'. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 23 (2003): 519-528.

Ευθυμίου, Α. (2013). *Η διδασκαλία του λεξιλογίου στο δημοτικό σχολείο. Θεωρία και εφαρμογές*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Επίκεντρο Α.Ε..

Ευθυμίου, Α. (2023). 'Παραγωγή', στο Δ. Παπαδοπούλου & Α. Ρεβυθιάδου (επιμ.). *Εισαγωγή στη Μορφολογία. Θεωρία και πειραματικές εφαρμογές*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη): 199-234.

Ευθυμίου, Α. & Ε. Θωμαδάκη (2022). 'Μορφολογία', στο Μ. Λεκάκου & Ν. Τοπιντζή (επιμ.). *Εισαγωγή στη γλωσσολογία. Θεμελιώδεις έννοιες και βασικοί κλάδοι με έμφαση στην ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Fromkin, V., R. Rodman. & N. Hyams (2016) [2008]. *Εισαγωγή στη μελέτη της γλώσσας*. 10^η έκδοση. Μτφρ. Ε.Βάζου, Α. Τσαγγαλίδης, Φ. Παπαδοπούλου & Γ. Ξυδόπουλος, επιμ. Γ. Ξυδόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Holton, D., et al. & Β. Σπυρόπουλος (μτφρ.) (2020) [1999]. *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Θώμου, Π. (2023). *Λεξιλογικά Ζητήματα της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Θεωρία και εφαρμογές*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

Καβουκόπουλος, Φ. (2015). 'Επισημάνσεις στη γραμματική διδασκαλία των εγχειριδίων του Δημοτικού' (online: https://www.greek-language.gr/digitalResources/files/document/gram_first_grade/04.pdf [05/11/2023]).

Κανάκης, Κ. (2009). *Βιβλιοκρισία: Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*. Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις. (online: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/bibliographies/grammar/12_triantafyllides/index.html [15/07/2024]).

Καρασίμος, Α. (2011). *Υπολογιστική Επεξεργασία της Αλλομορφίας στην παραγωγή λέξεων της Ελληνικής*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Πατρών.

Καρασίμος, Α. (2020). 'Αλλομορφία στα ονοματικά σύνθετα: από την αυθαιρετότητα στην κανονικότητα'. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 40: 187-196 (online: [https://www.researchgate.net/publication/337284806 Allomorpha sta onomatika syntheta apo ten authairetoteta sten kanonikoteta](https://www.researchgate.net/publication/337284806_Allomorpha_sta_onomatika_syntheta_apo_ten_authairetoteta_sten_kanonikoteta) [20/11/2023]).

Κατσιμαλή, Γ. (2007). *Γλωσσολογία σε εφαρμογή*. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα.

Κλαίρης, Χ. & Γ. Μπαμπινιώτης (2004). *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Κλειδή, Σ. & Α. Τσόκογλου (2014). 'Η σύγχρονη γλωσσολογία στη διδασκαλία της γραμματικής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση'. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 34: 231-243 (online: https://ins.web.auth.gr/images/MEG_PLIRI/MEG_34_231_243.pdf [03/11/2023]).

Κολιοπούλου, Μ. (2012). 'Μεταξύ συνθέτων και φράσεων', στο Ζ. Γαντλιδου, Α. Εφθymiου, Ε. Thomadaki & Ρ. Kambakis-Vougiouklis (επιμ.). *Selected papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics (2012)*. Komotini/Greece: Democritus University of Thrace: 861-869.

Κουτσούκος, Ν. (2010). 'Σχέση κλίσης και παραγωγής: Η εμφάνιση εσωτερικής αύξησης στους προθηματοποιημένους ρηματικούς τύπους της ΝΕ'. *5^η Συνάντηση Εργασίας Μεταπτυχιακών Φοιτητών του Τμήματος Φιλολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 29-31 Μαΐου 2009*: 177-185.

Κουφού, Κ.-Ε. & Μ. Τζακώστα (2017). 'Τα ρηματικά σύνθετα στη γλωσσική διδασκαλία: 'αδύναμοι κρίκοι' και προτάσεις διδακτικής'. *Selected Papers of 22nd International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics (2017)*: 316-338.

Κρύσταλ, Ν. (2008). *Λεξικό γλωσσολογίας και φωνητικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Μαγουλά, Ε. & Ε. Καλογριανίτη (2023). 'Μορφολογική επίγνωση κλίσης και κατάκτηση δεξιοτήτων γραπτού λόγου στη σχολική ηλικία', στο Σ. Τσεσμελή & Γ. Μανωλίτσης (επιμ.). *Μορφολογικές διαδικασίες στον Γραπτό Λόγο για την Ελληνική Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Επίκεντρο: 131-153.

Μαγουλά, Ε. & Γ. Κατσούδα (2023). 'Η μορφολογία της Ελληνικής: βασικές έννοιες και παραδείγματα', στο Σ. Τσεσμελή & Γ. Μανωλίτσης (επιμ.). *Μορφολογικές διαδικασίες στον Γραπτό Λόγο για την Ελληνική Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Επίκεντρο: 45-63.

Μαγουλάς, Γ. & Ε. Μαγουλά (2015). *Θέματα συγχρονικής και διαχρονικής γλωσσολογίας*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (online: www.kallipos.gr).

Mackridge, P. & Κ. Πετρόπουλος (μτφ.) (2014) [1990]. *Η Νεοελληνική Γλώσσα*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Μακρής, Χ. (2001). *Επικοινωνιακή γλωσσική διδασκαλία*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Μήτσης, Ν. (1996). *Διδακτική του γλωσσικού μαθήματος. Από τη γλωσσική θεωρία στη διδακτική πράξη*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Μήτσης, Ν. (2007) [2004]. *Η διδασκαλία της γλώσσας υπό το πρίσμα της επικοινωνιακής προσέγγισης*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Μήτσης, Ν. (2015). *Γραμματική και επικοινωνία. Η γραμματική ως θεωρία και πρακτική στο πλαίσιο της επικοινωνιακής προσέγγισης της γλώσσας*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Μήτσης, Ν. (2019). *Γλώσσα, γλωσσολογία και γλωσσική διδασκαλία*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Μήτσης, Ν., Μ. Παραδιά & Α. Μήτση (2012). *Το λεξιλόγιο. Θεωρητική προσέγγιση και διδακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Μιχάλης, Α. (2020). *Γλωσσική διδασκαλία και πρακτικές γραμματισμού στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Μπαμπινιώτης, Γ. (2016). *Λεξικό των Παραγώγων και Συνθέτων της Νέας Ελληνικής. “Τα Παιδιά και τα Εγγόνια” των λέξεων της γλώσσας μας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Οικονομάκου, Μ. & Ε. Μαγουλά (2023). ‘Ολιστική Προσέγγιση στη Διδασκαλία της Γλώσσας στο Σχολείο: Γλωσσικό Σύστημα και Γλωσσική Χρήση’ στο Σ. Σοφοκλέους & Ε. Χατζηλουκά-Μαυρή (επιμ.). 2023. *Πρακτικά διαδικτυακού συνεδρίου “Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στο σύγχρονο σχολείο” (10-11 Φεβρουαρίου 2022)*. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου. Υπουργείο Παιδείας, Αθλητισμού και Νεολαίας (online: https://bit.ly/didaskalia_ellinikis_glossas [12/04/2024]).

Παπαδοπούλου, Δ. (2023). ‘Κατάκτηση λεξιλογίου και μορφολογίας’, στο Δ. Παπαδοπούλου & Α. Ρεβυθιάδου (επιμ.). *Εισαγωγή στη Μορφολογία. Θεωρία και πειραματικές εφαρμογές*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη): 268-317.

Πρέντζα, Α. (2021). *Γλωσσολογία & γλωσσική διδασκαλία*. Αθήνα: Εκδόσεις Oasis.

Πρόγραμμα Σπουδών Νεοελληνικής Γλώσσας στις Α', Β' και Γ' τάξεις του Γυμνασίου. Δεύτερη έκδοση, Αθήνα 2022: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (online: <https://iep.edu.gr/el/nea-ps-provoli> [15/06/2024]).

Πρόγραμμα Σπουδών Νεοελληνικής Γλώσσας στο Δημοτικό. Δεύτερη έκδοση, Αθήνα 2022: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (online: <https://iep.edu.gr/el/nea-ps-provoli> [15/06/2024]).

Ράλλη, Α. (1999). 'Το φαινόμενο της σύνθεσης στη Νέα Ελληνική: περιγραφή και ανάλυση', *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 18 (1998): 389-403 (online: http://epub.lib.uoa.gr/index.php/parousia/article/viewFile/347/pdf_342 [17/11/2023]).

Ράλλη, Α. (2005). *Μορφολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Ράλλη, Α. (2007). *Η σύνθεση των λέξεων. Διαγλωσσική μορφολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Ράλλη, Α. (2008). 'Η μορφολογία ως αυτόνομο τμήμα της γραμματικής', στο Α. Μόζερ et al. (επιμ.). *Γλώσσας Χάριν. Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Ελληνικά Γράμματα: 141-156.

Ράλλη, Α. (2022). *Μορφολογία. Νέα, Αναθεωρημένη έκδοση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Ράλλη, Α. (2023). 'Άλλομορφία και δείκτης σύνθεσης: δύο αγνοημένοι τομείς της ελληνικής μορφολογίας', στο Σ. Τσεσμελή & Γ. Μανωλίτσης (επιμ.). *Μορφολογικές διαδικασίες στον Γραπτό Λόγο για την Ελληνική Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Επίκεντρο: 65-84.

Ράλλη, Α. & Μ. Ραυτοπούλου (1999). 'Η σύνθεση ως διαχρονικό φαινόμενο σχηματισμού λέξεων'. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 18 (1998): 389-403.

Ραυτοπούλου, Μ. (2000). 'Διαχρονική προσέγγιση της σύνθεσης στην Ελληνική. Περιγραφή και ανάλυση'. *Γλώσσα: περιοδική έκδοση γλωσσικής παιδείας* (50): 7-28.

Ρεβυθιάδου, Α. (2023). 'Σύνθεση', στο Δ. Παπαδοπούλου & Α. Ρεβυθιάδου (επιμ.). *Εισαγωγή στη Μορφολογία. Θεωρία και πειραματικές εφαρμογές*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη): 235-267.

Σακελλαριάδης, Γ. (1997). *Στοιχεία Μορφολογίας. Μορφήματα και παραγωγικές καταλήξεις της Νεοελληνικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας.

Σπανός, Γ. & Α. Μιχάλης (2012). *Η Νεοελληνική Γλώσσα στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Διδακτική Μεθοδολογία & Αξιολόγηση Αναλυτικού Προγράμματος*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Τζάρτζανος, Α. & Δ. Τομπαΐδης (επιμ.) (1979). *Συντακτικό της Νέας Ελληνικής Β' και Γ' Γυμνασίου*. 2^η έκδοση. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων (online: <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-17525&tab=01> [26/10/2023]).

Τοκατλίδου, Β. (2004). *Γλώσσα, επικοινωνία και γλωσσική εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Τριανταφυλλίδης, Μ. (2002) [1941]. *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Τριανταφυλλίδης, Μ. (1964) [1949]. *Μικρή Νεοελληνική Γραμματική*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη) (online: <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=01&code=01-17985> [26/10/2023]).

Τριανταφυλλίδης, Μ. (1982) [1976]. *Νεοελληνική Γραμματική - Αναπροσαρμογή της Μικρής Νεοελληνικής Γραμματικής του Μ. Τριανταφυλλίδη*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων (online: <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=01&code=01-42110> [26/10/2023]).

Τσολάκης, Χ. (1980). *Νεοελληνική Γραμματική της Ε' και Στ' Δημοτικού*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Τσοπανάκης, Α. (1998). *Νεοελληνική Γραμματική*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε..

Φιλιππάκη-Warburton, E. et al.(2011). *Γραμματική Ε' και Στ' Δημοτικού*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».

Φλιάτουρας, Α. (2004). 'Περιορισμοί στην επιλογή της εσωτερικής δομής των συνθέτων της ΚΝΕ'. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 24 (2004): 752-763.

Χαραλαμπίδης, Χ. (1998). 'Γλωσσολογικές θεωρίες για τη γλώσσα. Μικρό οδοιπορικό στην ιστορία της γλωσσολογικής σκέψης'. *Μία πολυεπιστημονική θεώρηση της γλώσσας*. 2^η έκδοση. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης & Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών.

Χατζησαββίδης, Σ. (2009). '(Ξανα)γράφοντας σήμερα μια σχολική γραμματική με βάση τη Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής) του Μανόλη Τριανταφυλλίδη'. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 29 (2009): 678-689.

Χατζησαββίδης, Σ. (2012). *Νεοελληνική Γραμματική: Θεωρητικές βάσεις και περιγραφή*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.

Χατζησαββίδης, Σ. & Α. Χατζησαββίδου (2011). *Γραμματική Νέας Ελληνικής Γλώσσας Α', Β', Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Bağrıaçık, M. & A. Ralli (2015). 'Phrasal vs. morphological compounds : Insights from Modern Greek and Turkish'. *STUF* 2015 68 (3): 323-357.

Bauer, L. (1998). 'Is there a class of neoclassical compounds, and if so is it productive?'. *Linguistics* 36-3: 403-422.

Bauer, L. (2003). *Morphological Productivity*. Cambridge : Cambridge University Press.

Bauer, L. (2004). 'The borderline between derivation and compounding' στο W. Dressler et al. *Morphology and its demarcations. Selected Papers from the 11th Morphology Meeting, Vienna, February 2004*. Current Issues in Linguistic Theory (264). Amsterdam M. / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company: 97-108.

Bauer, L. (2019). 'Compounds and multi-word expressions in English' στο B. Schlücker, *Complex Lexical Units. Compounds and Multi-Word Expressions*. Berlin / Boston: De Gruyter: 45-68.

Beard, R. (1998). 'Derivation' στο A. Spencer & A. M. Zwicky (επιμ.). *The Handbook of Morphology*. Oxford: Blackwell: 44-65.

Dressler, W. & M. Ladányi (2000). 'Productivity in Word Formation (WF): A Morphological Approach'. *Acta Hungarica* (47, 1-4): 103-144.

Efthymiou, A. (2014). 'Modern Greek parasynthetic verbs: A hierarchical relationship between prefixes and suffixes?', στο S. Manova (επιμ.) *Affix ordering across languages and frameworks*. New York: Oxford University Press: 1-31.

Fabb, N. (1998). 'Compounding' στο A. Spencer & A. M. Zwicky (επιμ.). *The Handbook of Morphology*. Oxford: Blackwell: 66-83.

Fernández-Domínguez, J. (2019). 'Compounds and multi-word expressions in Spanish' στο B. Schlücker, *Complex Lexical Units. Compounds and Multi-Word Expressions*. Berlin / Boston: De Gruyter: 189-219.

Finkbeiner, R. & B. Schlücker (2019). 'Compounds and multi-word expressions in the languages of Europe' στο B. Schlücker, *Complex Lexical Units. Compounds and Multi-Word Expressions*. Berlin / Boston: De Gruyter: 1-43.

Giannouloupoulou, G. (2006). 'On the borderline between lexicon and grammar: confixes in Modern Greek and Italian'. *Sprachtypol. University Forsch. (STUF), Berlin* (59, 3) (2006): 270-283.

Haspelmath, M. & A. Sims (2010). *Understanding Morphology*. 2nd edition. United Kingdom: Hodder Education. An Hachette UK Company.

Holton, D., P. Mackridge & I. Philippaki-Warbuton (2012) [1997]. *Greek. A Comprehensive Grammar of the Modern Language*. 2nd ed. London: Routledge.

Jensen, J. (1990). *Morphology. Word Structure in Generative Grammar*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Joseph, B. D. & R. Janda (1988). 'The How and Why of Diachronic Morphologization and Demorphologization' στο M. Hamond & M. Noonan (επιμ.), *Theoretical Morphology. Approaches to Modern Linguistics*. New York: Academic Press: 193-210.

Koliopoulou, M. (2009). 'Loose Multi-word Compounds and Noun Constructs'. *Patras Working Papers in Linguistics* (1) (2009): 59-71.

Koliopoulou, M. (2019). 'Compounds and multi-word expressions in Greek' στο B. Schlücker (επιμ.), *Complex Lexical Units: Compounds and Multi-Word Expressions* (9). Berlin, Boston: De Gruyter: 221-249. (online : https://www.researchgate.net/publication/330367581_Compounds_and_multi-word_expressions_in_Greek_Compounds_and_Multi-Word_Expressions [20/11/2023]).

Koutsoukos, N. & A. Efthymiou (2023). 'Derivational morphology in Modern Greek. The State of the Art'. *Journal of Greek Linguistics* 23 (2023): 215-286.

Lieber, R. (2009). *Introducing Morphology*. New York: Cambridge University Press.

Lieber, R. (2017). 'Derivational Morphology'. *Oxford Research Encyclopedias, Linguistics*: 1-25.

Mackridge, P. (1985). *The Modern Greek Language. A Descriptive Analysis of Standard Modern Greek*. Oxford: Oxford University Press.

- Matthews, P. H. (2006). *Morphology. 2nd edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Melissaropoulou, D. & A. Ralli (2010). 'Greek derivational structures: restrictions and constraints'. *Morphology* (20): 343-357.
- Nespor, M. & A. Ralli (1996). 'Morphology-phonology interface: Phonological domains in Greek compounds'. *The Linguistic Review*: 357-382.
- Olsen, S. (2014). 'Delineating derivation and compounding' στο B. Lieber & P. Štekauer (επιμ.), *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Oxford: Oxford University Studio Press: 26-49.
- Petropoulou, E. (2009). 'On the parallel between neoclassical compounds in English and Modern Greek'. *Patras Working Papers in Linguistics 2009* (1): 40-58.
- Petropoulou, E., E. Galiotou & A. Ralli (2014). 'A Finite-State Treatment of Neoclassical Compounds in Modern Greek and English' στο A. Przepiórkowski & M. Ogrodniczuk (επιμ.): *PolITAL 2014, LNAI 8686*. Switzerland: Springer International Publishing: 14-26.
- Ralli, A. (2003). 'Morphology in Greek Linguistics: A State-of-the Art'. *Journal of Greek Linguistics* (4): 1-42.
- Ralli, A. (2004). 'Stem-based versus Word-based Morphological Configurations: The Case of Modern Greek Preverbs'. *Lingue e Linguaggio* 2(2): 241-275.
- Ralli, A. (2009). 'Compounding versus derivation', στο S. Scalise & I. Vogel (επιμ.). *The Benjamins Handbook of Compounding*. United States of America: John Benjamins Publishing Company: 1-19.
- Ralli, A. (2010). 'Greek'. *Morphology* (20): 1-18 (online: https://cpb-us-w2.wpmucdn.com/u.osu.edu/dist/e/68806/files/2018/11/Greek_word_Formation-uj3ha9.pdf [16/11/2023]).
- Ralli, A. (2013a). *Compounding in Modern Greek*. Dordrecht: Springer.
- Ralli, A. (2013b). 'Compounding and its locus of realization: Evidence from Greek and Turkish', *WORD Structure* 6(2): 181-200 (online: https://www.researchgate.net/publication/269474217_Compounding_and_its_locus_of_realization_Evidence_from_Greek_and_Turkish [16/11/2023]).

Ralli, A. (2013c). 'Greek Deverbal Compounds with 'bound stems'. *Southern Journal of Linguistics* 29 (1/2): 1-16.

Ralli, A. & M. Andreou (2012). 'Revisiting Exocentricity in Compounding', στο F. Kiefer, M. Ladányi, P. Siptár (επιμ.). *Evidence from Greek and Cypriot'. Current Issues in Morphological Theory: (Ir)regularity, analogy and frequency*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company: 65-81.

Ralli, A. (2016). 'Greek' στο P. Müller et al. (επιμ.). *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe* (5). Berlin / Boston: De Gruyter Mouton: 3138-3156.

Ralli, A. & M. Stavrou (1998). 'Morphology-Syntax Interface : A-N Compounds vs. A-N Constructs in Modern Greek' στο G. Booij, J. van Marle (επιμ.). *Yearbook of Morphology 1997*. Dordrecht: Kluwer: 243-264.

Ralli, A. & G. Xydopoulos (2011). 'Blend formation in Modern Greek', στο V. Renner, F. Maniez & P. Arnaud (επιμ.). *Cross-disciplinary perspectives on lexical blending (Trends in Linguistics)*. Berlin: Mouton de Gruyter: 35-50.

Spencer, A. (1991). *Morphological Theory. An Introduction to Word Structure in Generative Grammar*. Oxford: Blackwell.

Štekauer, P. (2004). 'Compounding and affixation. Any difference?' στο W. Dressler et al. *Morphology and its demarcations. Selected Papers from the 11th Morphology Meeting, Vienna, February 2004*. Current Issues in Linguistic Theory (264). Amsterdam M. / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company: 151-159.